

**TÜRKİYE’NİN EKONOMİK ENTEGRASYON
HAREKETLERİ İÇERİSİNDEKİ YERİ VE
YENİ BİR VİZYON: D-8**

(Yüksek Lisans Tezi)

Emre AYGÜNOĞLU

Kütahya - 2019

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Uluslararası Ticaret ve Finansman Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**TÜRKİYE’NİN EKONOMİK ENTEGRASYON
HAREKETLERİNDEKİ YERİ VE YENİ BİR VİZYON: D-8**

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Harun BÜBER

Hazırlayan:
Emre AYGÜNOĞLU

Kütahya - 2019

Kabul ve Onay

Emre AYGÜNOĞLU'nun hazırladığı “Türkiye'nin Ekonomik Entegrasyon Hareketlerindeki Yeri ve Yeni Bir Vizyon: D-8” başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

...../...../2019

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Dr. Öğretim Üyesi Harun BÜBER (Danışman)		
Doç. Dr. Abdulkadir DEVELİ		
Doç. Dr. Fazlı YILDIZ		

Prof. Dr. Şahmurat ARIK
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Türkiye’nin Entegrasyon Hareketlerindeki Yeri ve Yeni Bir Vizyon: D-8” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2019

Emre AYGÜNOĞLU

Özgeçmiş

Ankara ili Gölbaşı ilçesinde doğdu. İlköğrenimini Gölbaşı İnönü İlköğretim Okulu'nda, ortaöğrenimini Gölbaşı Doktor Şerafettin Tombuloğlu Lisesi'nde tamamladı. 2014 yılında Anadolu Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nden mezun oldu. 2016 yılında Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret ve Finansman Anabilim Dalında Yüksek Lisans eğitimine hak kazandı. Halen Anadolu Üniversitesi İlahiyat Bölümü'nde öğrenimine devam etmektedir. Bu çalışmanın hazırlanmasında bana yol gösteren ve destek olan değerli danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Harun BÜBER'e, yine fikirleri ile beni aydınlatan Doç. Dr. Abdulkadir DEVELİ hocama, eğitim hayatım boyunca beni her zaman maddi manevi destekleyen değerli aileme ve üzerimde emeği olan tüm öğretmenlerime teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

TÜRKİYE’NİN EKONOMİK ENTEGRASYON HAREKETLERİ İÇERİSİNDEKİ YERİ VE YENİ BİR VİZYON: D-8

AYGÜNOĞLU, Emre

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doktor Öğretim Üyesi Harun BÜBER

Aralık, 2019, 93 sayfa

Dünyada değişen ekonomik ve siyasi dengeler ile birlikte, gerek mevcut pazarlarda yaşanan daralmalar gerekse de siyasi bir takım gerekçelerle taraf olunan entegrasyon hareketleri ile meydana gelen çıkmazlar, Türkiye için hem yeni pazarlara açılmak, hem de taraf olduğu entegrasyonlarla ilişkilerinde masaya daha güçlü oturmasını sağlayarak ilişkilerini sağlıklı bir zemine oturtulması amacıyla çok yönlü bir dış politika izleme ihtiyacı meydana getirmiştir. Bahse konu bu ihtiyacın karşılanması hususunda D-8 her ne kadar 1997 yılında kurulmuş bir entegrasyon hareketi olsa da henüz entegrasyon aşamalarının neredeyse hiç birinde bir ilerleme kaydedilmemiş ve hakkettiği ilgiyi görmemiş bir hareket olarak yeni bir vizyon olarak görülebilir.

Bu doğrultuda çalışmada taraf olunan entegrasyonlarla ilişkiler ortaya konmuş ardından D-8 ve Türkiye ile D-8 ilişkileri detaylı olarak mercek altına alınmıştır. Bunların yanı sıra çalışmada Türkiye’nin D-8 ülkeleri ile ithalat ve ihracatındaki artışın Gayri Safi Yurtiçi Hâsılasına etkisini ölçülmek amacıyla zaman serisi analizi uygulaması yapılmıştır. Analiz neticesinde değişkenler arasında 1990-2017 yılları arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca D-8’lerle İhracat(Lnİhracat) değişkeni ile Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla(LnGSYH) değişkeni arasında tek taraflı nedensellik ilişkisi olduğu, diğer değişkenler arasında ise nedensellik ilişkisi olmadığı gözlemlenmiştir. Neticede özetle Türkiye’nin D-8’lere ihracatının artmasının Gayri Safi Yurtiçi Hasılası’na olumlu etki ettiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Entegrasyonlar, Gelişen Sekiz Ülke(D-8), Gümrük Birliği, Uluslararası Ticaret, Zaman Serisi Analizi

ABSTRACT**THE POSITION OF TURKEY AMONG THE REGIONAL INTEGRATIONS
AND A NEW VISION: D-8****AYGÜNOĞLU, Emre****M. Sc. Thesis, International Trade and Finance Department****Supervisor: Assistant Professor Harun BÜBER****December, 2019, 93 pages**

Along with changing economic and political balances in the World, both shrinking in existing markets, and scrapes due to integration movements on some political grounds has made it necessary for Turkey to get into new markets. There is an obvious need to pursue a multi-faceted foreign policy in order to make the relations more powerful in the regional integrations to which it is a party and to implant the relations on a sound basis.

In this respect, it has been demonstrated through this research that the relations of Turkey between integrations as a part of them. Then the D-8 and the relations between Turkey and the D-8 has studied in detail. Throughout the research time-series analysis has been applied due to evaluate impacts of the increasing of imports and exports of Turkey between the rest of the D-8 countries on the GDP. As a result of the analysis, the existence of a long-term relationship between the variables between 1990-2017 was identified. In addition, it is observed that there is a unilateral causality relationship between D-8s and Export and GDP variables. To sum up, a positive impact observed on the GDP of Turkey in accordance with increasing of exports from Turkey to other D-8 countries.

Keywords: Economic Integrations, Developing 8 (D-8), Customs Unions, International Trade, Time-Series Analysis.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	x
RESİMLER LİSTESİ.....	xii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK ENTEGRASYON KAVRAMI VE TÜRKİYE’NİN TARAF OLDUĞU ENTEGRASYON HAREKETLERİ

1.1. ENTEGRASYON KAVRAMI	5
1.1.1. Ekonomik Entegrasyon Kavramı.....	5
1.1.2. Siyasi Entegrasyon Kavramı.....	5
1.2. EKONOMİK ENTEGRASYON ÇEŞİTLERİ	6
1.2.1. Bölgesel Entegrasyonlar	6
1.2.2. Küresel Entegrasyonlar.....	6
1.3. EKONOMİK ENTEGRASYONUN AŞAMALARI	6
1.3.1. Tercihli Ticaret Anlaşması	7
1.3.2. Serbest Ticaret Bölgesi	7
1.3.3. Gümrük Birliği	7
1.3.4. Ortak Pazar	7
1.3.5. Ekonomik ve Parasal Birlik (Tam Ekonomik Entegrasyon)	8
1.4. TÜRKİYE’NİN TARAF OLDUĞU EKONOMİK ENTEGRASYONLAR..	9
1.4.1. İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD).....	10
1.4.2. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ)	12
1.4.3. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO - EİT).....	14
1.4.4. İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)	17
1.4.5. Avrupa Birliği (AB).....	19
1.4.6. G-20	23

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ BİR VİZYON: D-8

2.1. D-8’İN TANIMI.....	26
--------------------------------	-----------

2.2. D-8 TEŞKİLATININ KURULUŞ SÜRECİ.....	26
2.3. D-8 TEŞKİLATININ KURULUŞ AMACI.....	27
2.4. D-8'İN İLKELERİ	27
2.5. D-8 TEŞKİLATININ YAPISI VE İŞLEYİŞİ	28
2.5.1. Zirve.....	28
2.5.2. Konsey	29
2.5.3. Komisyon.....	29
2.5.4. Sekreteryaya	29
2.6. D-8'E ÜYE ÜLKELERİN İŞBİRLİĞİ ALANLARI VE HEDEF PROJELER.....	29
2.7. D-8 İCRAATLAR.....	32
2.8. D-8 TEŞKİLATININ ÖNEMİ	33
2.9. D-8 TEŞKİLATINA ÜYE ÜLKELERİN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMLARI.....	37
2.9.1. İran.....	37
2.9.2. Mısır.....	39
2.9.3. Malezya.....	40
2.9.4. Endonezya.....	42
2.9.5. Pakistan.....	44
2.9.6. Nijerya	45
2.9.7. Bangladeş.....	47
2.9.8. Türkiye.....	48
2.10. TÜRKİYE'NİN D-8 ÜLKELERİ İLE DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ ..	50
2.10.1. Türkiye-İran Dış Ticareti.....	50
2.10.2. Türkiye-Mısır Dış Ticareti.....	51
2.10.3. Türkiye- Malezya Dış Ticareti.....	52
2.10.4. Türkiye- Endonezya Dış Ticareti.....	53
2.10.5. Türkiye-Pakistan Dış Ticareti.....	54
2.10.6. Türkiye-Nijerya Dış Ticareti	55
2.10.7. Türkiye-Bangladeş Dış Ticareti.....	56
2.10.8. Türkiye'nin D-8 İle Toplam Dış Ticaretinin Gelişimi	57
2.11. TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET AÇIĞI PROBLEMİ	58
2.12. LİTERATÜR	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM EKONOMETRİK ANALİZ

3.1. YÖNTEM VE BULGULAR.....	67
3.1.1. Veri Seti	67
3.1.2. Ekonometrik Yöntem.....	67
3.1.2.1. Tamamlayıcı İstatistikler	68
3.1.2.2. Durağanlık Analizi (Birim Kök Testleri)	70
3.1.2.3. Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi.....	71
3.1.2.4. Eşbütünleşme Analizi ve Sonuçları	73
3.1.2.5. Granger Nedensellik Analizi	73
3.1.2.6. Var Modelleri Aracılığıyla Yapısal Analiz	74
3.1.2.6.1. Varyans Ayrıştırma Analizi Sonuçları	75
3.1.2.6.2. Etki-Tepki Analizi Sonuçları	76
SONUÇ.....	79
KAYNAKÇA	87
DİZİN	92

TABLOLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1.1: Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları	9
Tablo 1.2: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Örgüt Yapısı	16
Tablo 1.3: Türkiye'nin Ev Sahipliği Yaptığı İİT Kuruluşları	18
Tablo 2.1: D-8'e Üye Ülkeler Arası İş Bölümü	31
Tablo 2.2: D-8 Ülkelerinin Nüfuslar ve Toplam Nüfusunun Dünya Nüfusu İçindeki Payı (1997-2017).....	35
Tablo 2.3: 2017 Yılı D-8 Ülkelerinin Petrol ve Doğalgaz Rezervleri Ve Dünya Rezervleri İçindeki Payı	36
Tablo 2.4: D-8'in Dünya GSYİH'si İçindeki Payı (1997-2017, Milyar \$).....	36
Tablo 2.6: İran'ın D-8 Teşkilatı ve Dünya Ticaretindeki Yeri ve Gelişimi (2005-2017, milyon \$)	39
Tablo 2.7: Mısır'ın D-8 Teşkilatı ve Dünya Ticaretindeki Yeri ve Gelişimi (2005-2017, milyon \$)	40
Tablo 2.8: Malezya'nın D-8 Teşkilatı ve Dünya Ticaretindeki Yeri ve Gelişimi (2005-2017, milyon \$)	42
Tablo 2.9: Endonezya'nın D-8 Teşkilatı ve Dünya Ticaretindeki Yeri ve Gelişimi (2005-2017, milyon \$).....	44
Tablo 2.10: Pakistan'ın D-8 Teşkilatı ve Dünya Ticaretindeki Yeri ve Gelişimi (2005-2017, milyon \$)	45
Tablo 2.11: Nijerya'nın D-8 Teşkilatı ve Dünya Ticaretindeki Yeri ve Gelişimi (2005-2017, milyon \$)	47
Tablo 2.12: Bangladeş'in D-8 Teşkilatı ve Dünya Ticaretindeki Yeri ve Gelişimi (2005-2017, milyon \$).....	48
Tablo 2.13: Türkiye'nin D-8 Teşkilatı ve Dünya Ticaretindeki Yeri ve Gelişimi (2005-2017, milyon \$)	50
Tablo 2.14: Türkiye-İran Dış Ticaret Verileri (1997-2017).....	51
Tablo 2.15: Türkiye-Mısır Dış Ticaret Verileri (1997-2017)	52
Tablo 2.16: Türkiye-Malezya Dış Ticaret Verileri (1997-2017)	53
Tablo 2.17: Türkiye-Endonezya Dış Ticaret Verileri (1997-2017)	54
Tablo 2.18: Türkiye-Pakistan Dış Ticaret Verileri (1997-2017).....	55

Tablo 2.19: Türkiye-Nijerya Dış Ticareti (1997-2017)	56
Tablo 2.20: Türkiye-Bangladeş Dış Ticareti (1997-2017).....	57
Tablo 2.21: Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi (1997-2017)	58
Tablo 2.22: Türkiye'nin En Fazla Dış Ticaret Açığı Verdiği 10 Fasıl (2017).....	59
Tablo 2.23: Türkiye'nin D-8'lerle Ticaretinde En Fazla Dış Ticaret Açığı Verdiği 10 Fasıl	60
Tablo 3.1: Veri Seti İle İlgili Açıklamalar ve Veri Kaynakları.....	67
Tablo 3.2: Tanımsal İstatistikler	68
Tablo 3.3: Değişkenlere Ait Birim Kök Testi (Durağanlık Analizi) Sonuçları	71
Tablo 3.4: Gecikme Uzunlukları Tablosu	72
Tablo 3.5: Eşbütünleşme Analizi (Trace ve Max – Eigen İstatistikleri) Sonuçları	73
Tablo 3.6: Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) Tahmin Sonuçları.....	73
Tablo 3.7: Hata Düzeltme Modeli Granger Nedensellik / Block Dışsallık Wald Testi Sonuçları.....	74
Tablo 3.8: LnGSYH Değişkeninin Varyans Ayrıştırma Analizi	75
Tablo 3.9: LnIHRACAT Değişkeninin Varyans Ayrıştırma Analizi	75
Tablo 3.10: LnITHALAT Değişkeninin Varyans Ayrıştırma Analizi.....	76
Tablo 3.11: LnGSYH Değişkeni İçin Etki-Tepki Fonksiyonu Tablosu	77
Tablo 3.12: LnIHRACAT Değişkeni İçin Etki-Tepki Fonksiyonu Tablosu.....	77
Tablo 3.13: LnITHALAT Değişkeni İçin Etki-Tepki Fonksiyonu Tablosu	78

RESİMLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Resim 1.1: OECD Üye Ülkeler Haritası.....	10
Resim 1.2: KEİ Üye Ülkeler Haritası.....	13
Resim 1.3: EİT Üye Ülkeler Haritası	15
Resim 1.4: İİT Üye Ülkeler Haritası	17
Resim 1.5: AB Üye Ülkeler Haritası	21
Resim 1.6: G-20 Üye Ülkeler Haritası	24
Resim 2.1: D-8 Üye Ülkeler Haritası	26
Resim 2.2: D-8 Bayrağı.....	28
Resim 2.3: İran'ın Dünya Haritasındaki Konumu ve Bayrağı	38
Resim 2.4: Mısır'ın Dünya Haritasındaki Konumu ve Bayrağı	39
Resim 2.5: Malezya'nın Dünya Haritasındaki Konumu ve Bayrağı.....	41
Resim 2.6: Endonezya'nın Dünya Haritasındaki Konumu ve Bayrağı.....	43
Resim 2.7: Pakistan'ın Dünya Haritasındaki Konumu ve Bayrağı	44
Resim 2.8: Nijerya'nın Dünya Haritasındaki Konumu ve Bayrağı.....	46
Resim 2.9: Bangladeş'in Dünya Haritasındaki Konumu ve Bayrağı	47
Resim 2.10: Türkiye'nin Dünya Haritasındaki Konumu ve Bayrağı	49

GRAFİKLER LİSTESİ**Sayfa**

Grafik 1.1: Türkiye - OECD Ülkeleri 2009 – 2017 Yılları Arası İthalat ve İhracat Rakamları.....	12
Grafik 1.2: Türkiye - KEİ Ülkeleri 2009 – 2017 Yılları Arası İthalat ve İhracat Rakamları.....	14
Grafik 1.3: Türkiye - EİT Ülkeleri 2009 – 2017 Yılları Arası İthalat ve İhracat Rakamları.....	16
Grafik 1.4: Türkiye - İİT Ülkeleri 2009 – 2017 Yılları Arası İthalat ve İhracat Rakamları.....	19
Grafik 1.5: Türkiye - AB Ülkeleri 2009 – 2017 Yılları Arası İthalat ve İhracat Rakamları.....	22
Grafik 2.1: D-8 Ülkelerinin Yüzölçümleri	34
Grafik 3.1: Karakteristik Kökler Grafiği	72

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
ADF	Augmented(Genişletilmiş) Dickey - Fuller
BOP	Büyük Ortadoğu Projesi
DTÖ	DTÖ
D-8	Gelişen Sekiz Ülke
EİT	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
EURATOM	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
FCIC	İslam Ülkeleri Müşavirler Federasyonu
FSB	Finansal İstikrar Kurulu
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IBRAF	İslam İşbirliği Teşkilatı Yayıncılık Düzenleyici Otoriteleri Forumu
ICA	İslam Ülkeleri Çimento Birliği
ICYF-DC	İslam İşbirliği Diyalog ve İşbirliği Gençlik Formu
IMF	Uluslararası Para Fonu
IRCICA	İslam İşbirliği Teşkilatı İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
ITUC	Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu
İİT	İslam İşbirliği Teşkilatı
İKB	İslam Kalkınma Bankası
İLO	Uluslararası Çalışma Teşkilatı

İNOC	İslam Oşinografi Merkezi
İSEDAK	İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi
KEİ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KBGSYH	Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
OEEC	Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
OECD	İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
PP	Phillips – Perron
SESRİC	İslam Ülkeleri İstatistik Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi
SMİC	İslam Ülkeleri Standartlar ve Metroloji Enstitüsü
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TUAC	OECD Sendikal Danışma Komitesi
TAI	Türk Havacılık ve Uzay Sanayii
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
WB	Dünya Bankası
ZİU	Zirai İlaçlama Uçağı

TEZ METNÍ

GİRİŞ

Uluslararası İlişkilerde “güç dengesi teorisi” en temel ve en önemli kavramlardan bir tanesidir. Kavram birçok bilimsel araştırmanın konusu olmuş ve kavram hakkında birçok tanım yapılmıştır. En genel manada güç dengesi, bir devlet ya da ittifakın tehdit unsuru görülen devlet ya da ittifakı dengelemek amacıyla kullandığı gücü ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Bir devlet ya da ittifakın hegemonyasına karşı, diğer devletlerin karşı ittifakla girişimi engellemesi şeklinde cereyan etmektedir. Tanımından da anlaşılacağı üzere fevkalade önemi haiz bir kavramdır güç teorisi kavramı. Tarih boyunca bunun birçok örneği yaşanmıştır. Güçlenen devletler sisteme, güce ya da coğrafi manada bölgeye tahakküm kurmak ve egemen olmak istemiş bunun karşısında diğer devletler tarafından dengelenmeye çalışılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan düzene bakıldığında dünyada “doğu bloğu” ve “batı bloğu” olmak üzere iki kutuplu bir düzenin olduğu ve bu iki kutbun birbirini dengelediği görülmektedir. Ancak doğu bloğunun en önemli aktörü olan Sovyetler Birliği'nin çökmesi ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte uluslararası sistem tek kutuplu bir hal almış, güç dengesi yıkılmıştır. Güç dengesinin olmadığı bu tek kutuplu dünyada batı bloğu ve özellikle batı bloğu içerisindeki en önemli aktör olarak ABD “süper güç” vasfı ile dünyada tahakküm kurma ve uluslararası sisteme egemen olma çabasına girmiştir. Bu doğrultuda “Büyük Ortadoğu Projesi(BOP)” çerçevesinde Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da rejim değişikliği ve işgal girişimleri başlatmıştır. Bu dünyada var olan istikrarsızlığın daha da derinleşmesine yol açmıştır. Geline nokta uluslararası sisteme bakıldığında sistemin artık tek kutuplu olarak götürülemeyeceği görülmektedir. Batı bloğu ve ABD gün geçtikçe güç kaybetmekte iken güç merkezi Asya'ya kaymaktadır. Özellikle ekonomik anlamda Asya ülkelerinde yaşanan gelişim dikkat çekicidir. Ayrıca Avrupa Birliği'nin de kendi içerisinde istikrarsız bir sürece girdiği görülmektedir. İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılmak için başlattığı Brexit hareketi de bu süreci hızlandırmıştır.

Bunların yanı sıra İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan uluslararası sistemde devletlerden ziyade uluslar üstü kuruluşlar ve ittifakların daha etkin olduğu bir yapının ön plana çıktığı görülmektedir. Bir diğer deyişle uluslararası sistem kurumsallaşmış ve devletlerin hegemonyasının yerini uluslar üstü kuruluşlar ve ittifakların hegemonyası

almıştır. Uluslararası sistemdeki kurumsallaşma ile birlikte dünyada gerek küresel gerekse bölgesel birçok kuruluş ve ittifak oluşturulmuştur. Ekonomik, siyasi, askeri amaçlarla meydana getirilen bu kuruluş ve ittifakların dünyada güç dengesinin oluşumunda çok önemli rol oynadıklarını söylemek mümkündür. Özellikle günümüzde ekonomik kuruluş ve ittifaklar genel adı ile ekonomik entegrasyonlar, ülkeler arasındaki işbirliğinin geliştirilmesinde fevkalade önemli bir hale gelmiştir.

Türkiye’de bu doğrultuda, oluşturulan ekonomik entegrasyon hareketlerinin bir kısmının içinde yer almaktadır. Bu hareketlerin birçok amacı olmakla birlikte en genel anlamda amacı ülkeler arasında ticaret hacmini ve refah düzeyini artırmaktır denebilir. Dünya’da kurulan ekonomik entegrasyonlara bu doğrultuda bakıldığında genel anlamda amaca ulaşılan bir tablo ile karşılaşılacaktır. Türkiye’nin ise taraf olduğu ekonomik entegrasyonlar ile ilişkisine bu doğrultuda bakıldığında anlaşmalardan kaynaklanan bir takım sıkıntılar ya da başka diğer sebeplerden dolayı bu hareketlerden beklenen faydanın sağlanamadığı ve taraf olunan entegrasyon hareketlerinin bazılarında pazar daralmalarının yaşandığı görülmektedir. Bu duruma ilişkin veriler tezin ilerleyen bölümlerinde detaylıca işlenecektir. Beklenen faydanın sağlanamamasının yanı sıra entegrasyon hareketlerinin siyasi bir takım emelleri de olduğu bilinen bir gerçektir. Türkiye’nin özellikle Avrupa Birliği ile ilişkilerinde son dönemde gelişen olaylar dikkatle takip edildiğinde bu açıkça görünmektedir.

Değişen güç dengeleri, tek kutuplu uluslararası sistemin artık devam edemeyeceği gerçeği ve taraf olunan entegrasyon hareketleri ile ilişkilerdeki bahse konu durum, Türkiye’nin millî menfaatleri çerçevesinde küresel ve bölgesel ekonomik entegrasyonlar aracını daha doğru ve dikkatli kullanmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere dünyada bir güçler dengesi vardır ve bu güçler dengesinde uluslararası ya da uluslar üstü bazı kuruluş ve ittifakların rolü çok büyüktür.

Bu doğrultuda çalışmanın birinci bölümünde ekonomik entegrasyon kavramı, ekonomik entegrasyonun çeşitleri ve aşamaları incelenmiş ardından Türkiye’nin taraf olduğu entegrasyon hareketleri ile ilişkisi dış ticaret rakamları ışığında analiz edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde D-8 ve üye ülkeler mercek altına alınmış, daha sonra Türkiye ile D-8 ülkelerinin ilişkisi yine dış ticaret rakamları ışığında analiz

edilmiştir. Son olarak Türkiye'nin ekonomik entegrasyon hareketlerindeki yeri ve D-8 konulu çalışmalar literatür olarak derlenmiştir.

Üçüncü bölümde ise ekonometrik analiz ile Türkiye'nin D-8 ülkeleri ile ithalat ve ihracatındaki artışın Gayri Safi Yurtiçi Hâsılasına etkisini ölçmek amacıyla zaman serisi analizi yapılmıştır.

Çalışmanın Amacı

Günümüzde ekonomik entegrasyonlar, ülkeler arasındaki işbirliğinin geliştirilmesinde fevkalade önemli bir hale gelmiştir. Türkiye ekonomik entegrasyonların bu öneminde binaen küresel ve bölgesel ekonomik entegrasyonların bir kısmına kurucu üye olarak bir kısmına ise sonradan üye olmak suretiyle dâhil olmuştur.

Çalışma ile, Türkiye'nin ekonomik entegrasyon hareketlerine katılımının müspet ya da menfi etkilerini inceleyip, Türkiye'nin D-8 ülkeleri ile ithalat ve ihracatındaki artışın Gayri Safi Yurtiçi Hâsılasına etkisini ölçen bir ekonometrik analiz ile D-8 özelinde yeni bir vizyona ihtiyacı olup olmadığının sorgulanması amaçlanmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada Türkiye ile D-8 ülkelerinin 1990 - 2017 dönemlerine ait ithalat - ihracat rakamları ve Türkiye'nin aynı dönemlere ait Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla rakamları veri olarak kullanılmıştır. Çalışmada serilerin durağanlığının analizi, Eviews 9.0 paket programı kullanılarak, Augmented (Genişletilmiş) Dickey Fuller (ADF) ve Phillips – Perron (PP) birim kök testleri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi çok yönlü görebilmek amacıyla Eşbütünleşme Analizi ve Granger Nedensellik Analizi yapılmıştır. Sonuçlar Varyans Ayrıştırma ve Etki Tepki Analizleri marifeti ile desteklenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK ENTEGRASYON KAVRAMI VE TÜRKİYE'NİN TARAF OLDUĞU ENTEGRASYON HAREKETLERİ

1.1. ENTEGRASYON KAVRAMI

Kelime manası bir araya gelerek birleşme ya da parçaların bir bütün içinde bir araya getirilmesi olan entegrasyon kavramı, Latince kökenli ‘integratio’ kelimesinin türetilmiştir (Odabaş, 2012: 3). Kavramın tanımı hakkında tam bir görüş birliği olmamakla birlikte entegrasyon kavramı, ulus devletlerin kural ve politikalarını, uluslar üstü kurumsal çatı bir yapının belirlemiş olduğu kural ve politikalara devretmesi olarak tanımlanabilir. Nihai hedefi, ulus devletlerin üzerinde uluslar üstü yetkilerle donatılmış ekonomik ve siyasi çatı bir yapının oluşmasıdır (Develi, 2010: 23). Bu çerçevede entegrasyon kavramı uluslararası ya da uluslar üstü ittifak ve kuruluşları ifade etmekte kullanılan bir kavramdır.

1.1.1. Ekonomik Entegrasyon Kavramı

Ekonomik entegrasyonun temelini Jacob Viner’in ikinci dünya savaşı sonrası gümrük birliklerinin etkilerini ortaya koyan analizi oluşturmaktadır (Atamer, 2004: 13). En genel anlamıyla birleşme ya da bütünleşmeye dâhil ülkelerin dış ticaret yapmalarının önündeki engellerin kaldırılması ve ekonomik yapılarının güçlendirilmesi olarak tanımlanabilir. Farklı ülkelerin ekonomilerini tek ekonomik bir organizasyon halinde bir araya getirmek olarak da tanımlanabilir. Ekonomik entegrasyon kavramı önceleri endüstriyel organizasyon teorisinde firmalar arasında bir araya gelme, bütünleşmeyi ifade etmek için kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası ise farklı ekonomileri mevcuttan daha büyük ekonomik birleşmeler haline getirme anlamında kullanılmaya başlanmıştır (Tahsin, 2007: 6). Ekonomik entegrasyonlar siyasi olarak bağımsız olan ülkeleri ekonomik olarak birbirlerine bağımlı hale getirmektedir (Şanlı, 2008).

1.1.2. Siyasi Entegrasyon Kavramı

Entegrasyon sürecinin nihai aşaması siyasi entegrasyondur (Develi, 2010: 28). Siyasi entegrasyonun gerçekleşmesi, ulus devletlerin egemenlik haklarının bir kısmını uluslar üstü bir yapıya devretmesiyle mümkündür. Siyasi entegrasyonlarda ortak hukuk, ortak kurumlar, ortak kural koyma merkezi ve ortak kimlik olmak üzere dört ana öge vardır. Günümüzde en başarılı siyasi entegrasyon örneği olarak görülen Avrupa Birliği’ne bakıldığında siyasal entegrasyona giden sürecin evvela ortak hukuk, ortak kurum ve ortak siyasi uygulamalardan önce ortak ekonomik birliktelik ile başladığı görülecektir (Özeler,

2016). Birçok bakımdan ayrılıkları olan ulus devletlerin öncelikle ekonomik birlikteliklerini sağlamak suretiyle siyasi entegrasyona giden süreci kademe kademe yürütmeleri doğru bir hamle olarak görünmektedir.

1.2. EKONOMİK ENTEGRASYON ÇEŞİTLERİ

Dünyada iki temel ekonomik entegrasyon eğilimi bulunmaktadır. Bunlar “ikinci en iyi” olarak tarif edilen bölgesel entegrasyonlar ve “birinci en iyi” olarak tarif edilen küresel entegrasyonlardır.

1.2.1. Bölgesel Entegrasyonlar

Aynı siyasi ve coğrafi bölgede bulunan ülkeler kendi aralarında tek pazar oluşturmak ve zorlaşan rekabet koşullarına direnebilmek için bölgesel birlikteliklere gitmektedirler (Akçay, 2017: 6). Yani bölgesel entegrasyon kavramı belirli bir coğrafi bölgede bulunan en az iki ülkenin kendi aralarındaki üretim faktörlerinin serbest dolaşımı ve dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılması olarak tarif edilebilir.

1.2.2. Küresel Entegrasyonlar

1970’li yılların başında uluslararası literatüre giren küresel entegrasyon kavramı, dünya sisteminin içerisine devletler ve devletlerin kendi aralarındaki ilişkileri düzenleyen kurumlara ilaveten uluslararası kurumlar ve şirketleri de dahil eden yeni, dünya çapında bir yapıyı ifade etmektedir (Güldal, 2009: 10). Küresel entegrasyon ülkeler arasında ticaret, üretim, sermaye ve bilginin dolaşımının ekonomilerin entegre edilmesi vesilesi ile kolaylaştırılması, engellerin kaldırılmasıdır.

1.3. EKONOMİK ENTEGRASYONUN AŞAMALARI

Ekonomik entegrasyonlar belirli bazı ürünler üzerinde gümrük tarifelerinde indirime gidilmesi boyutundan, ortak ekonomik, mali ve sosyal politikaların belirlenmesine kadar beş aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalar şunlardır;

- Tercihli Ticaret Anlaşması
- Serbest Ticaret Bölgesi
- Gümrük Birliği

- Ortak Pazar
- Ekonomik ve Parasal Birlik(Tam Ekonomik Entegrasyon)

1.3.1. Tercihli Ticaret Anlaşması

Ekonomik Entegrasyonun en dar kapsamlı ve ilk aşaması olan tercihli ticaret anlaşmaları, üye ülkelerin tek taraflı ya da karşılıklı olarak belirli bazı ürünler üzerinde gümrük tarifelerinde indirimine gidilmesi şeklinde uygulanmaktadır. Üye ülkeler üçüncü ülkeler ile ilişkilerinde kendi özel gümrük tarifelerini uygularlar.

1.3.2. Serbest Ticaret Bölgesi

Üyeleri arasında ticareti kısıtlayan tarife ve kota gibi engellerin bir kısmının tamamen kaldırıldığı ve böylece üye ülkelerin belli bir yükümlülüğün altına girdiği ekonomik entegrasyonun ikinci aşamasıdır (Develi, 2010: 25). Yalnızca mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı söz konusu olmakla birlikte üretim faktörleri için bu serbestlik söz konusu değildir (Çağlayan, 2016: 9). Bu aşamada mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı serbest ticaret bölgesine taraf olan ülkeler için geçerlidir. Üçüncü ülkeler ile mal ve hizmetlerin dolaşımı her ülkenin kendi özel gümrük tarifesi uygulamasına tabidir.

1.3.3. Gümrük Birliği

Ekonomik entegrasyon uygulamalarının en sık rastlanan türlerinden olan Gümrük Birliği, Serbest Ticaret Bölgesi uygulamasına göre daha geniş kapsamlı bir uygulamadır. Ekonomik entegrasyonun bu aşamasında birliğe üye ülkelerin kendi aralarındaki mal ve hizmetlerin dolaşımında tarife ve kotaların tamamen kaldırılması ve üçüncü ülkelere karşı ortak tarife ve kotaların uygulanması esastır. Bu, üye ülkeler ile mal ve hizmet akışlarında artışa vesile olurken, üçüncü ülkeler ile mal ve hizmet akışlarında bir miktar azalmaya sebep olacaktır (Develi, 2010: 26).

1.3.4. Ortak Pazar

Ortak pazar ekonomik entegrasyonun gümrük birliğinden sonraki aşamasıdır. Yukarıda da vurgulandığı üzere gümrük birliğinde yalnızca mal ve hizmetlerin serbest

dolaşımı söz konusu iken ortak pazar da emek, sermaye ve müteşebbis gibi üretim faktörlerinin de serbest dolaşımının önündeki engeller kaldırılmaktadır.

Ortak pazar uygulamasının hayata geçmesi ile birlikte ortak pazar üyesi ülkeler arasında vergi, bankacılık ve sigorta sistemlerinin uyumlu hale getirilmesi, sınır kontrollerinin kaldırılması, oturma ve çalışma izinleri ile ilgili anlaşmaların yapılması, ulaşım ve telekomünikasyon gibi kamusal hizmet alanlarının açılması söz konusu olmaktadır. Ayrıca üçüncü ülkelerden ortak pazara üretim faktörlerinin girişine yönelik ortak ilkeler hayata geçirilmektedir. Üye ülkeler arasında mal ve hizmet akışının ve üretim faktörlerinin dolaşımının önündeki engellerin kaldırılması vesilesi ile ortak pazar içerisinde üretim maliyetleri eşitlenerek kaynakların daha etkin kullanımı sağlanabilmektedir (Develi, 2010: 27).

1.3.5. Ekonomik ve Parasal Birlik (Tam Ekonomik Entegrasyon)

Ekonomik entegrasyonun nihai aşamasıdır. Üye ülke ekonomilerinin her bakımdan tam olarak birleştirildiği, bir uyumlaştırmanın, bütünleşmenin sağlandığı aşamadır. Ortak pazar aşamasına ek olarak ekonomik ve parasal birlik aşamasında ortak ekonomik, mali ve sosyal politikalar belirlenmektedir. Tek merkez bankası ve ortak para kullanımı devreye girmektedir. Birliğin ekonomik, mali ve sosyal politikaları ulus üstü kuruluşlarca belirlenmekte ve bu politikalara tüm üye ülkelerin uyması beklenmektedir.

Özellikle 7 Şubat 1992 de imzalanan Maastricht Antlaşması ile birlikte Avrupa Birliği, ekonomik ve parasal birlik için verilebilecek en güncel ve başarılı birlik örneği mahiyetindedir.

Ayrıca eyaletlerinde ticaretin kısıtlayıcı engellerin bulunmadığı, ortak bir merkez bankası ve ortak para biriminin kullanıldığı Amerika Birleşik Devletleri ve 1948 de gümrük birliği aşaması ile başlayıp, 1958 de ekonomik ve parasal birliğe dönüşen Benelux İttifakı da örnek olarak gösterilebilir (Akçay, 2017: 20).

Tüm bu aşamaların kat edilmesi ile birlikte Ekonomik Entegrasyon tam anlamıyla sağlanmış olmaktadır. Bu aşamadan sonra kalan tek adım ise siyasi ve askeri entegrasyon sürecidir ki bu adımla birlikte artık üye ülkelerin tek bir devlet olma durumu meydana gelmiş olacaktır. Bu duruma örnek olarak Alman Prenslüklerinin birleşimi ile oluşan Alman Birliği gösterilebilir (Akçay, 2017: 21).

Bir tablo yardımı ile ekonomik entegrasyonun aşamaları bölümünü özetlemek gerekirse;

Tablo 1.1: Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları

	Tek Taraflı Ya da Karşılıklı Belli Ürünlerde Kota ve Tarifelerde İndirime Gidilmesi	Üyeler Arasında Tarife ve Kotaların Kaldırılması	Üçüncü Ülkelere Ortak Tarife ve Kotaların Uygulanması	Üretim Faktörlerinin Serbest Dolaşımı	Ortak Ekonomik, Mali ve Sosyal Politikalar Tek Merkez Bankası, Ortak Para
Tercihli Ticaret Anlaşması	+	-	-	-	-
Serbest Ticaret Bölgesi		+	-	-	-
Gümrük Birliği		+	+	-	-
Ortak Pazar		+	+	+	-
Ekonomik ve Parasal Birlik		+	+	+	+

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1.4. TÜRKİYE’NİN TARAF OLDUĞU EKONOMİK ENTEGRASYONLAR

Uluslararası sistemde devletlerden ziyade uluslar üstü kuruluşlar ve ittifakların daha etkin olduğu bir yapının ön plana çıkması ve uluslararası sistemdeki kurumsallaşma ile birlikte, gerek küresel gerekse bölgesel birçok kuruluş ve ittifak oluşturulmuş ve bu kuruluş ve ittifaklar dünyada güç dengesinin oluşumunda çok önemli rol oynamaya başlamışlardır. Ayrıca bu kuruluş ve ittifaklar ya da genel adı ile ekonomik entegrasyonlar, ülkeler arasındaki işbirliğinin geliştirilmesinde de fevkalade önemli bir hale gelmiştir. Dolayısı ile Türkiye’de bu ekonomik entegrasyon hareketlerinin bir kısmının içinde yer almıştır. Aşağıda Türkiye’nin taraf olduğu ekonomik kuruluş ve ittifakların bazıları hakkında bilgi verilmiş ve Türkiye ile bu kuruluş ya da ittifakların ilişkileri mercek altına alınmıştır.

1.4.1. İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD)

İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı(OECD), İkinci Dünya Savaşı sonrası sarsılan Avrupa ülkelerinin ekonomik anlamda toparlanmaları için Marshall Planı çerçevesinde 1948 yılında kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (OEEC), ABD ve Kanada'nın da eklenmesiyle 14 Aralık 1960 tarihinde imzalanan Paris Antlaşması'na dayanılarak, 30 Eylül 1961 yılında Fransa'nın başkenti Paris'te kurulmuştur (Çağlayan, 2016). OECD küresel bir yapıya sahiptir. Türkiye OECD'ye kurucu üye olarak katılım sağlamıştır.

OECD'ye üye ülkeler şu şekildedir; ABD, Almanya, Avusturalya, Avusturya, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsrail, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Kanada, Kore, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Meksika, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovak, Slovenya, Şili, Türkiye, Yeni Zelanda ve Yunanistan (www.mfa.gov.tr, 2019).

Resim 1.1: OECD Üye Ülkeler Haritası

Kaynak:<http://www.abmaliye.gov.tr/Blten/2011%20Y%C4%B1%20C4%B1/01.pdf>, 2019.

OECD dünya ticaretinin ve ekonomisinin, uluslararası yükümlülüklerle uygun olarak gelişmesine katkıda bulunmak, üye ülkelerin finansal istikrarlarının sağlanması suretiyle, sürdürülebilir büyüme ve istihdamı sağlamak amacıyla kurulmuştur (Karataş ve Vatansever, 2001: 16).

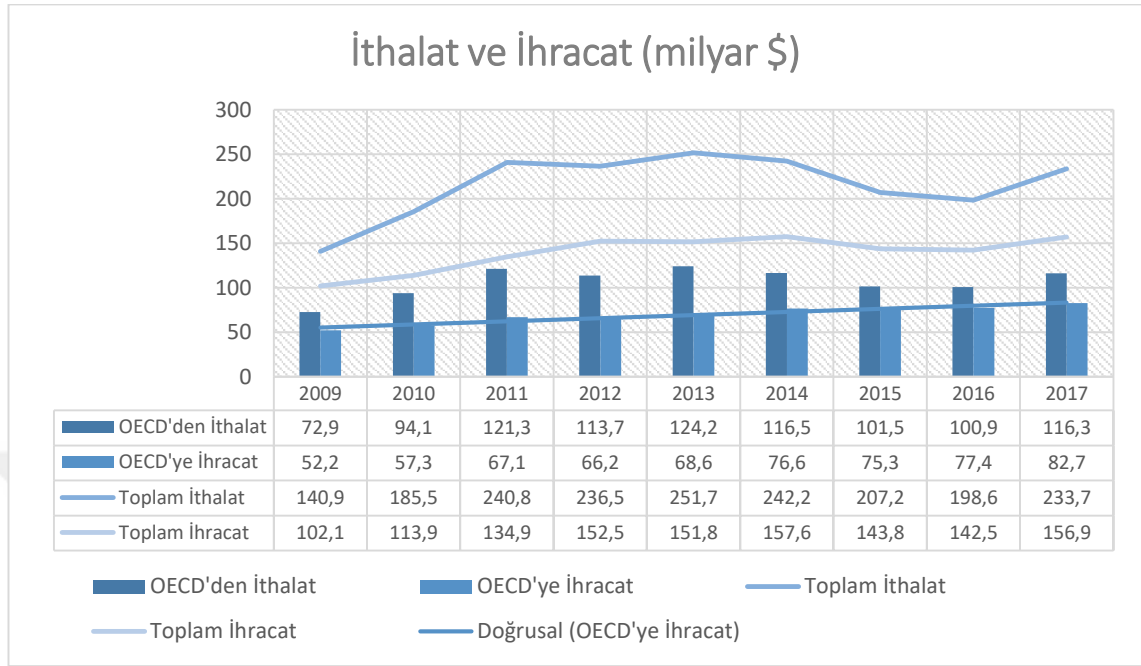
Üye ülkeler için bağlayıcı karar alma yetkisine sahip olan Konsey, OECD'nin en yüksek karar organıdır. Konsey Genel Sekreter başkanlığında, yılda bir defa üye ülkelerin teşkilat nezdindeki daimi temsilcileri ve AB Komisyonu Temsilcisi'nin katılımı ile toplanmaktadır. Üye ülkelerin Dışişleri, Ekonomi, Maliye ve Ticaret Bakanlarının katılımları ile yapılan toplantılarda üye ülkeler ile ilgili güncel konularda istişareler yapılarak kararlar alınmaktadır.

Türkiye, OECD'nin kurucu üye ülkelerinden biri olarak teşkilatın çalışmalarına aktif olarak katılmakta ve katkı sağlamaktadır. Türkiye'nin OECD ilişkileri daha çok 12 Temmuz 1962 tarihinde oluşturulan "Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu" ve 17 Mayıs 1978 tarihinde artan dış borçların daha iyi yönetilmesi amacıyla oluşturulan "Türkiye'nin Dış Borçları Çalışma Grubu" çerçevesinde şekillenmiştir. 1980'de Konsorsiyum ve çalışma grubunun görev süreleri sona ermiş bu tarihten 2000 yılına kadar OECD ile ilişkilerde görece azalma olmuş, 2000'li yılların başından itibaren ise yeniden canlanmaya başlamıştır. Bu çerçevede Türkiye, 2012 yılında OECD Bakanlar Konseyi Başkanlığını üstlenmiştir (www.mfa.gov.tr, 2019).

Türkiye'nin OECD ülkeleri ile dış ticaret rakamlarının seyri göz önüne alındığında hem ithalat hem de ihracat rakamlarının artış eğiliminde olduğu görülmektedir. 2009'da 72,9 milyar \$ olan ithalat, 2017'de 116,3 milyar \$'a yine 2009'da 52,2 milyar \$ olan ihracat ise 2017'de 82,7 milyar \$'a çıkmıştır. Bu rakamlar ışığında dış ticaret hacminin arttığı görülmekle birlikte bu ülkeler ile ticaretimizde çok fazla dış ticaret açığı verilmekte olduğu da görülmektedir. 2009-2017 yılları arasında yıllık ortalama 37,5 milyar \$ açık verilmiştir (www.biruni.tuik.gov.tr, 2019).

Aşağıdaki grafik Türkiye'nin OECD ülkeleri ile 2009 – 2017 yılları arasındaki dış ticaret rakamlarını göstermektedir.

Grafik 1.1: Türkiye - OECD Ülkeleri 2009 – 2017 Yılları Arası İthalat ve İhracat Rakamları

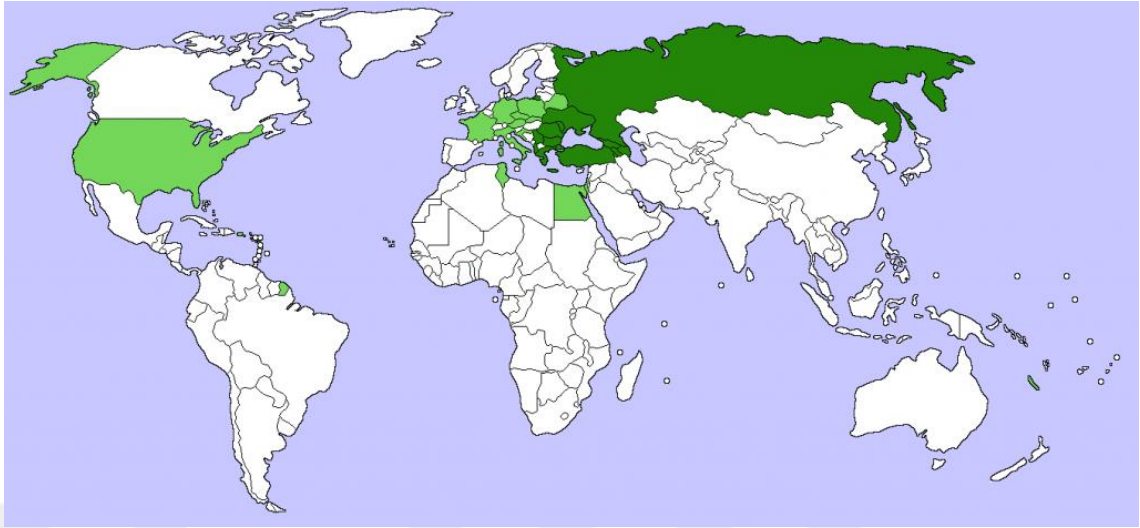

Kaynak: TÜİK.

1.4.2. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ)

Türkiye'nin kurucu üyesi olduğu bir diğer ekonomik entegrasyon hareketi ise Karadeniz Ekonomik İşbirliği'dir. Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Moldova, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Bulgaristan ve Romanya'nın kuruculuğunu üstlendiği daha sonra Arnavutluk, Sırbistan ve Yunanistan'ın da dahil olduğu entegrasyon hareketi 25 Haziran 1992 yılında kurulmuştur (www.mfa.gov.tr, 2019).

Resim 1.2: KEİ Üye Ülkeler Haritası

Kaynak:http://www.wikiwand.com/tr/Karadeniz_Ekonomik_%C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi, 2019.

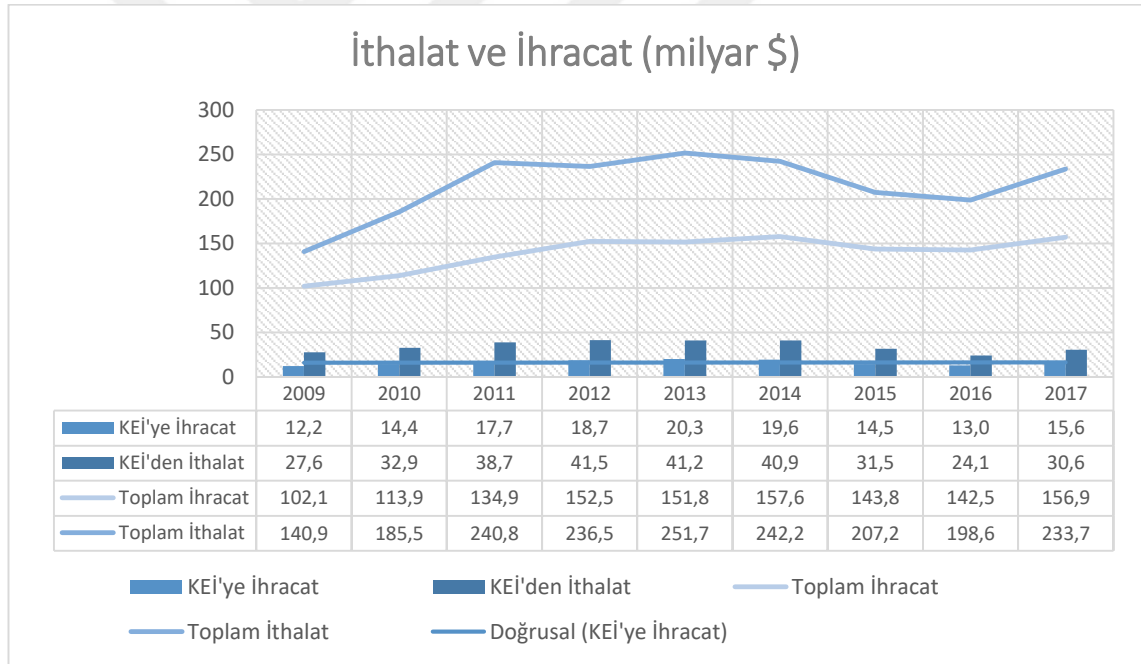
Amacı Sovyetlerin dağılmasının ardından bölge ülkeler arasında ekonomik, ticari, bilimsel ve teknolojik ilişkilerin geliştirilmesi olan KEİ, uzun vadede ise mal ve hizmetlerin, sermayenin ve kişilerin serbest dolaşımı ile aşamalı bir serbest ticaret alanı olarak geliştirilmek istenmiştir. Ancak üye ülkelerin dâhil oldukları diğer ekonomik entegrasyonların üyelere yüklediği hukuki engeller dolayısı ile bu hedef gerçekleşmemiştir. Mevcut hali ile üye ülkeler arasında ticaretin önündeki engellerin kaldırılması fonksiyonunu icra etmektedir (Tür, 2016: 29).

Kuruluşun Genel Sekreter Birinci Yardımcılığı görevi daimi olarak Türkiye'ye verilmiştir. Ayrıca Türkiye kuruluşun sekreteryasına ev sahipliği yapmaktadır. Kuruluş yardımcı organlar vesilesi ile faaliyet göstermektedir. Bu organlar ticaret ve ekonomi, ulaştırma, enerji, haberleşme, bilim ve teknoloji başta olmak üzere 18 adet çalışma gruplarıdır. Çalışma grupları faaliyetleri hakkında düzenli olarak Dışişleri Bakanları'ndan oluşan Konsey'e raporlar sunmakta ve tavsiyelerde bulunmaktadır. KEİ bünyesinde bulunan bu çalışma gruplarının her birinin faaliyetleri iki yılda bir "koordinatör ülke" adı verilen üye ülkeler tarafından üstlenilmektedir. Türkiye bu çerçevede 1 Ocak 2017 itibari ile Tarım ve Agro-Endüstri Çalışma Grubunun koordinatörlük görevini iki yıl süre için üstlenmiştir (www.mfa.org.tr, 2019).

Türkiye'nin KEİ ülkeleri ile dış ticaret rakamlarına bakıldığında 2009'da ithalat 27,6 milyar \$ iken 2017'de 30,6 milyar \$'a, ihracat ise 2009'da 12,2 milyar \$ iken 2017'de 15,6 milyar \$'a çıkmıştır. Dış ticaret hacminde 2009-2017 verileri dikkate alındığında yaklaşık 6,4 milyar \$ artış olduğu gözlemlenmektedir. Buna mukabil dış ticaret dengesinin OECD'ye üye ülkeler ile ticaretimizde olduğu gibi açık verdiği görülmektedir. Mevzu bahis yıllar içinde yıllık ortalama 18,1 milyar \$ dış ticaret açığı verilmiştir. Tüm bu veriler ışığında Karadeniz Ekonomik İşbirliği ile ticaretimizin çok daha yüksek bir potansiyel barındırmasına rağmen istenilen seviyeye ulaşamadığı söylenebilir (www.biruni.tuik.gov.tr, 2019).

Bahse konu 2009-2017 Türkiye-KEİ ithalat ve ihracat rakamları aşağıdaki grafikte sunulmuştur.

Grafik 1.2: Türkiye - KEİ Ülkeleri 2009 – 2017 Yılları Arası İthalat ve İhracat Rakamları

Kaynak: TÜİK.

1.4.3. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO - EİT)

EİT dini, kültürel, tarihi ve coğrafi bağları bulunan Türkiye, Pakistan ve İran tarafından 1985 yılında Tahran da kurulmuş daha sonra Sovyetlerin dağılmasının ardından 1992'de Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan da bu oluşuma dâhil olmuştur. Teşkilat Zirve ve Dışişleri

Bakanları düzeyinde dönemsel toplantıların icrasına ek olarak sektörel bazda alınan kararlar ve geliştirilen projelerin belirli zaman dilimlerinde incelenebilmesi amacıyla ticaret, ulaştırma, tarım, enerji, çevre, sağlık, sanayi, maliye ve ekonomi gibi alanlarda Bakanlar düzeyinde düzenli toplantılar yapmaktadır (www.mfa.gov.tr, 2019).

Resim 1.3: EİT Üye Ülkeler Haritası

Kaynak: <https://www.tkgm.gov.tr/tr/icerik/ekonomik-isbirligi-teskilati-eit>, 2019.

EİT'nin temel hedefleri sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ile artan dünya ticaretinde daha fazla rol almak, bölge kaynaklarının, tarım ve sanayi potansiyelini etkin kullanımı, uyuşturucu ticaretinin önlenmesi, bölge halkları arasındaki tarihi ve kültürel bağların güçlendirilmesi olarak belirlenmiştir (www.mfa.gov.tr, 2019).

Türkiye'nin kurucu üye olduğu EİT, Türkiye'yi Orta Asya Cumhuriyetleri ve Güney Asya ülkeleri ile işbirliğinin zeminini oluşturan önemli bir platformdur. Türkiye bu bağlamda EİT toplantılarına ev sahipliği yapmakta, diğer ülkelerde yapılan toplantı ve faaliyetlere de temsilci göndererek faal bir şekilde EİT çalışmalarına katılmakta, katkı sunmaktadır. Teşkilat kurucu ülkelere ek olarak diğer üye ülkelerin de dahil olmasından sonra günümüze kadar geçen süreçte çalışma ilkelerini belirlemiş ve kurumsal altyapısını önemli ölçüde tamamlayarak Genel Sekreter yardımcılıklarına bağlı sektörel direktörlükler şeklinde örgütlenmiştir (www.mfa.gov.tr, 2019).

Teşkilatın üye ülkeler ve bahse konu direktörlükler nezdindeki örgüt yapısı bir tablo yardımı ile aşağıda gösterilmiştir;

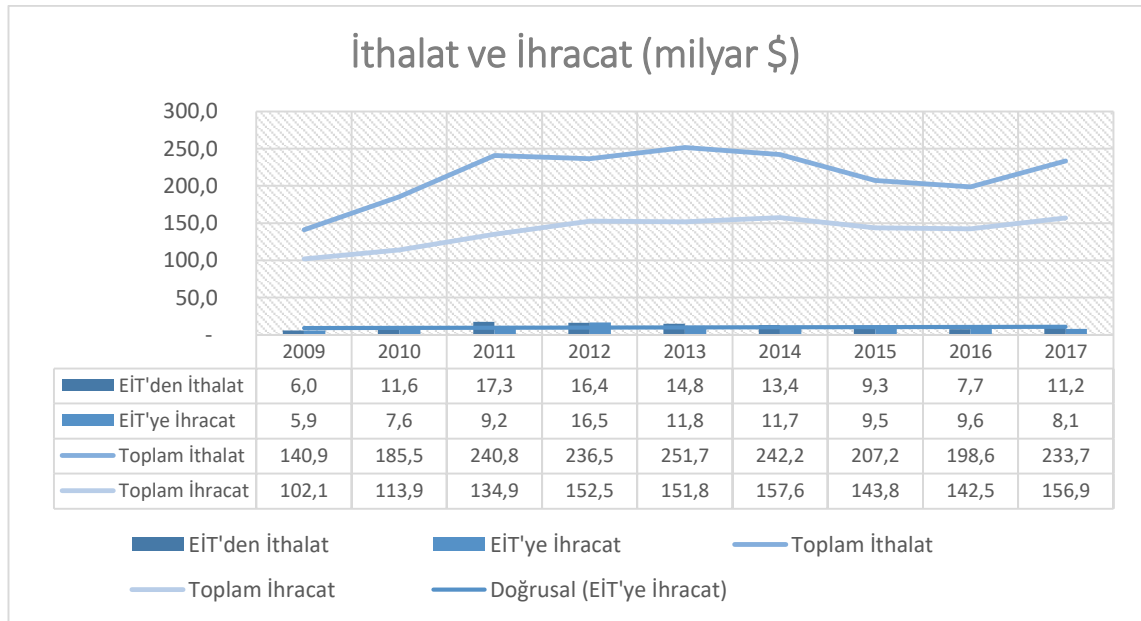
Tablo 1.2: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Örgüt Yapısı

Ülke	Örgüt Yapısı
Türkiye	Tarım, Sanayi ve Turizm Direktörlüğü
	İnsan Kaynakları ve Sürdürülebilir Kalkınma Direktörlüğü
İran	Haberleşme ve Ulaştırma Direktörlüğü
	Uyuşturucu, Kaçakçılık ve Organize Suç İle Mücadele Birimi
Pakistan	Ticaret ve Sanayi Direktörlüğü
Azerbaycan	Enerji, Maden ve Çevre Direktörlüğü
Kazakistan	Proje, Ekonomik Araştırma ve İstatistik Direktörlüğü

Kaynak: <http://www.mfa.gov.tr/>, 2019.

Türkiye'nin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na üye ülkeler ile dış ticaret rakamlarına bakıldığında tıpkı KEİ ile ticaretinde olduğu gibi potansiyeli yüksek olmasına rağmen istenen düzeyde olmadığı görülmektedir. 2009'da ithalat 6 milyar \$ iken 2017'de bu rakam 11,2 milyar \$'a, ihracat ise 2009'da 5,9 milyar \$ iken 2017'de 8,1 milyar \$'a çıkmıştır. Bahse konu yılların verileri dikkate alındığında dış ticaret hacminde yaklaşık 5,2 milyar \$ artış olmuş, dış ticaret dengesine bakıldığında ise yıllık ortalama 2 milyar \$ açık verilmiştir (www.biruni.tuik.gov.tr, 2019).

Aşağıdaki grafik 2009-2017 yılları arasında Türkiye ile Ekonomik İşbirliği Teşkilatı arasındaki ithalat ve ihracat rakamlarını göstermektedir.

Grafik 1.3: Türkiye - EİT Ülkeleri 2009 – 2017 Yılları Arası İthalat ve İhracat Rakamları

Kaynak: TÜİK.

1.4.4. İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)

25 Eylül 1969 tarihinde Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde kurulmuştur. 57 üyesi bulunmaktadır. Bunlar: Afganistan, Arnavutluk, Azerbaycan, Bahreyn, Bangladeş, Benin, Birleşik Arap Emirlikleri(BAE), Brunei, Burkina-Faso, Cezayir, Cibuti, Çad, Endonezya, Fas, Fildişi Sahili, Filistin, Gabon, Gambiya, Gine, Gine Bissau, Guyana, Irak, İran, Kamerun, Katar, Kazakistan, Kırgızistan, Komorlar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Maldivler, Malezya, Mali, Mısır, Moritanya, Mozambik, Nişer, Nijerya, Özbekistan, Pakistan, Senegal, Sierra Leone, Somali, Sudan, Surinam, Suudi Arabistan, Tacikistan, Togo, Tunus, Türkiye, Türkmenistan, Uganda, Umman, Ürdün, Yemen ve Suriye'dir.

Resim 1.4: İİT Üye Ülkeler Haritası

Kaynak: <https://www.milligazete.com.tr/haber/924016/islam-ulkeleri-ortak-pazari-icin-ilk-adim-atiliyor>. 2019.

İşgal devleti İsrail'in 21 Ağustos 1969'da işgal altında tuttuğu Kudüs'deki Mescid-i Aksa'nın yakılmasının İslam dünyasında oluşturduğu tepki nedeniyle 22–25 Eylül 1969 tarihleri arasında Rabat'ta düzenlenen İslam Zirve Konferansı ile İslam Konferansı Örgütü kurulmuştur. Daha sonra 2011'in Haziran ayında Astana'da

düzenlenen 38.Dışişleri Bakanları Konseyi'nde örgütün ismi İslâm İşbirliği Teşkilatı olarak değiştirilmiştir (www.mfa.gov.tr, 2019).

Üye ülkelerin politik, ekonomik, sosyal, kültürel ve bilimsel anlamda dayanışma ve birlikte hareket etmek amacıyla kurulmuştur (Kar, 2011: 72). Ayrıca Filistin halkına yardım etmek, tüm Müslüman ülkelerin bağımsızlık mücadelelerini desteklemek ve Müslümanlarca kutsal sayılan yerlerin korunması da İİT'nin kuruluş amaçları arasındadır (Tür, 2016: 32).

Türkiye, İİT'ye kuruluş tarihinden itibaren üyedir. Teşkilatın faaliyetlerine de bu tarihten itibaren faal olarak katkı sunmaktadır. Türkiye teşkilatın bir daimi komitesine, bir uzmanlık kuruluşu temsilciliğine, iki alt kuruluşuna ve altı bağlı kuruluşuna ev sahipliği yapmaktadır (www.mfa.gov.tr, 2019).

Bu kuruluşlar bir tablo yardımı ile aşağıda gösterilmiştir;

Tablo 1.3: Türkiye'nin Ev Sahipliği Yaptığı İİT Kuruluşları

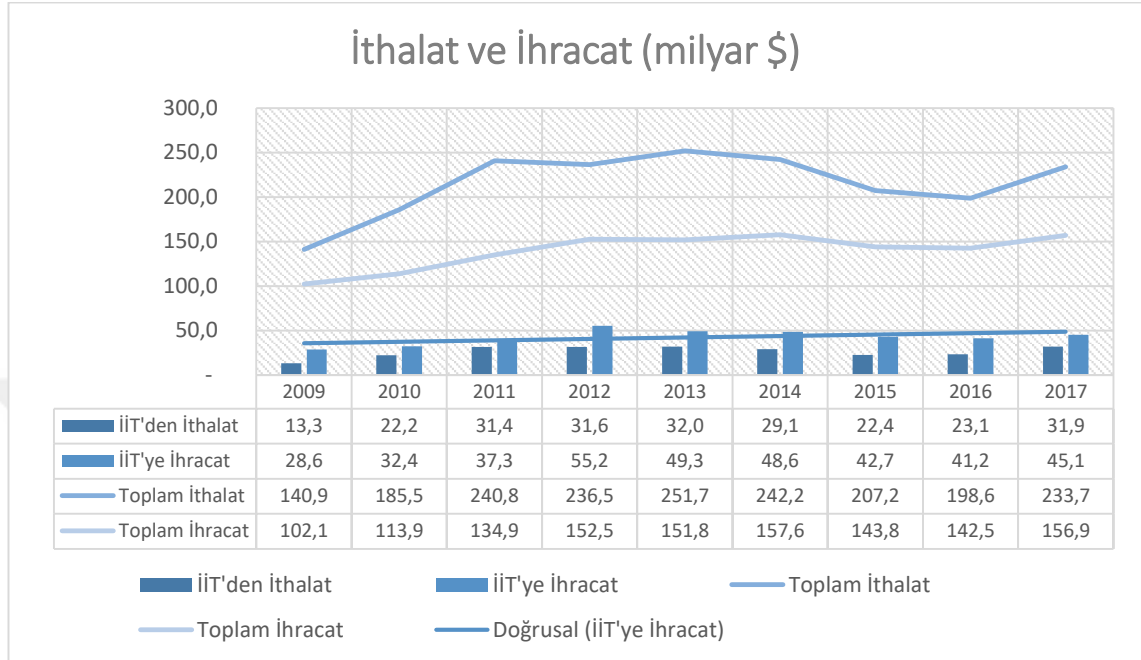
Daimi Komite	İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK)
Uzmanlık Kuruluşu	İslam Kalkınma Bankası Türkiye Ofisi (İKB)
Alt Kuruluşlar	İslam Ülkeleri İstatistik Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi (SESRIÇ)
	İslam İşbirliği Teşkilatı İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)
Bağlı Kuruluşlar	İslam İşbirliği Diyalog ve İşbirliği Gençlik Formu (ICYF-DC)
	İslam Ülkeleri Müşavirler Federasyonu (FCIC)
	İslam Ülkeleri Standartlar ve Metroloji Enstitüsü (SMIIC)
	İslam İşbirliği Teşkilatı Yayıncılık Düzenleyici Otoriteleri Forumu (IBRAF)
	İslam Oşinografi Merkezi (INOC)
	İslam Ülkeleri Çimento Birliği (ICA)

Kaynak: <http://www.mfa.gov.tr/>, 2019.

Türkiye'nin İslam İşbirliği Teşkilatı üyesi ülkeler ile dış ticaretinde yukarıda bahsedilen diğer üç işbirliği organizasyonunun aksine dış ticaret fazlası vermekte olduğu görülmektedir. 2009'da İslam İşbirliği Teşkilatı üyesi ülkeler ile ithalat 13,3 milyar \$ iken 2017'de 31,9 milyar \$'a çıksa da ihracatta da benzer durum yaşanmış ve 2009'da 28,6 milyar \$ iken 2017'de 45,1 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Bu yıllar arasında dış ticaret hacmi 77 milyar \$ düzeyine çıkmış, yılda ortalama 15,9 milyar \$ dış ticaret fazlası verilmiştir. Bu Türkiye açısından olumlu bir tablo olmakla birlikte ihtiva ettiği potansiyel açısından yetersiz görüldüğü de söylenebilir (www.biruni.tuik.gov.tr, 2019).

Aşağıdaki grafik Türkiye'nin AB ülkeleri ile 2009 – 2017 yılları arasındaki dış ticaret rakamlarını göstermektedir.

Grafik 1.4: Türkiye - İİT Ülkeleri 2009 – 2017 Yılları Arası İthalat ve İhracat Rakamları

Kaynak: TÜİK.

1.4.5. Avrupa Birliği (AB)

Avrupa Birliği Birinci ve İkinci Dünya savaşlarının birçok bakımdan meydana getirdiği yıkımın, Avrupa'da ekonomik ve sosyal refahın sağlanmasının barış ve güven ortamının sağlanması ile mümkün olacağı gerçeğini ortaya koyması sonucu ortaya çıkmış bir fikirdir. Avrupa Birliği Ekonomik Entegrasyonun aşamalarını tamamlayarak Siyasi Entegrasyona ulaşmayı nihai hedef olarak belirlemiş bir bölgesel entegrasyondur (Kar, 2011: 71).

İlk Avrupa topluluğu olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu(AKÇT), Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg tarafından 18 Nisan 1951'de imzalanan Paris Anlaşması ile kurulmuş 25 Eylül 1952'de de resmen faaliyete geçmiştir. Böylece, savaşın hammaddeleri olan kömür ve çelik, güven ve barış ortamının sağlanmasının araçları olmuş ve dünyada tarihine ilk defa ulus devletler kendi iradeleri ile egemenlik haklarının bir kısmını ulusüstü bir kuruluşa devretmiş oldu.

Daha sonra altı üye devletin 1957’de imzaladığı Roma Antlaşması ile diğer sektörlerde de ekonomik işbirliğini oluşturmak üzere, işgücü ve mal ve hizmetlerin serbest dolaşımına dayanan Avrupa Ekonomik Topluluğu(AET) kuruldu. Bu antlaşma 1 Ocak 1958 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir. Ayrıca bu antlaşma ile nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla ve güvenli biçimde kullanılmasının sağlamak üzere Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM)’da kurulmuştur.

Bahse konu üç topluluk (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT), Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM)) 1965 tarihli Füzyon Antlaşması ile birleştirilerek Avrupa Toplulukları adını almışlardır.

Dünyadaki ekonomik gelişmeler, petrol krizi vb. bir takım olumsuzluklar 1980’li yılların başlarında Toplulukta karamsarlığa neden olmuşsa da 1984 yılı itibari ile topluluğun canlandırılması için yapılan bazı çalışmalar ile karamsar hava dağılmıştır. Bu çalışmalarda öne çıkan en önemli unsur 1 Ocak 1993’e kadar tek pazar oluşturulması hedefi olmuştur. Hedef doğrultusunda “Avrupa Tek Senedi” 17 Şubat 1986’da Lüksemburg’da dokuz (İngiltere, Almanya, Fransa, Hollanda, İspanya, Portekiz, Belçika, İrlanda ve Lüksemburg), 28 Şubat 1986’da Lahey’de üç(İtalya, Danimarka ve Yunanistan) üye ülke tarafından imzalanmış, 1 Temmuz 1987’de yürürlüğe girmiştir.

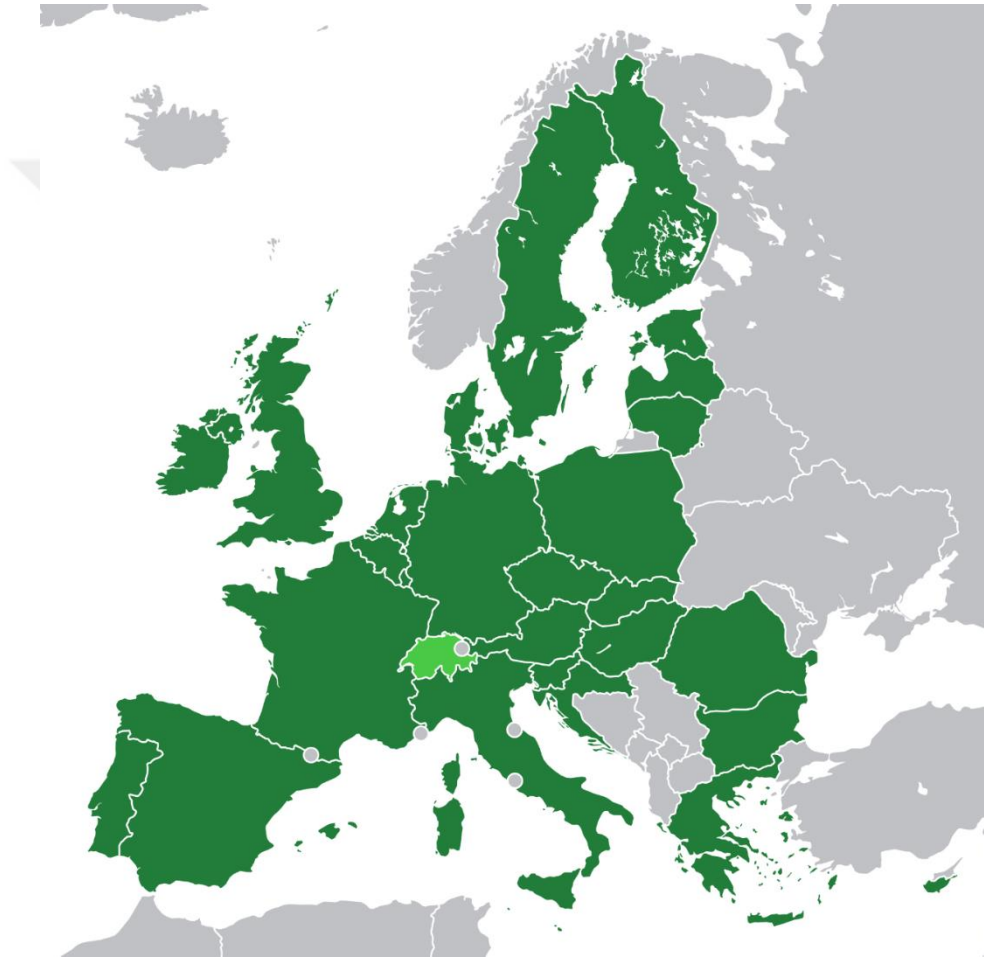
9-10 Aralık 1991’de Maastricht’te toplanan üye devletler, 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ya da diğer adı ile Avrupa Birliği Antlaşması’nı imzalamışlardır. Bu antlaşmada alınan en önemli karar 1999 yılına kadar parasal birliğin tamamlanması kararı olmuştur. Ancak AB ortak para birimi olan Euro’ya 1 Ocak 2002 yılında geçilebilmiş ve 12 AB ülkesi tarafından kullanılmaya başlanmıştır (www.ab.gov.tr, 2019).

Bütünleşme süreçlerinin yanında yaşanan genişleme süreçleri ile birlikte kurumsal yapı ve karar mekanizmalarında yeni bir yapılanma ihtiyacı hâsıl olmuş, bu ihtiyaç doğrultusunda 13 Aralık 2007 tarihinde imzalanıp 1 Ocak 2009’da yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması imzalanmıştır.

Bu gelişmelerle birlikte 1957’de Roma Antlaşması’nı imzalayan, altılılar olarak anılan devletlerin başlatmış olduğu bu entegrasyon hareketinin elde ettiği başarı diğer bazı devletlerin de bu entegrasyon hareketine dahil olma isteklerini meydana getirdi ve AET’nin genişleme süreçleri bu şekilde başlamış oldu. İlk olarak 1973’te Birleşik Krallık,

Danimarka ve İrlanda AET'ye üye oldular. Daha sonra 1981'de Yunanistan, 1986'da İspanya ve Portekiz, 1995 yılında ise Avusturya, Finlandiya ve İsveç'in katılımı ile birliğin üye sayısı 15'e yükselmiştir. Son olarak 2004 yılında Çek Cumhuriyeti, GKRY, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Slovakya ve Slovenya 2013'te ise Hırvatistan'ın birliğe üye olması ile eski adı ile AET yeni adı ile Avrupa Birliği'nin üye sayısı 28'e çıkmış oldu.

Resim 1.5: AB Üye Ülkeler Haritası

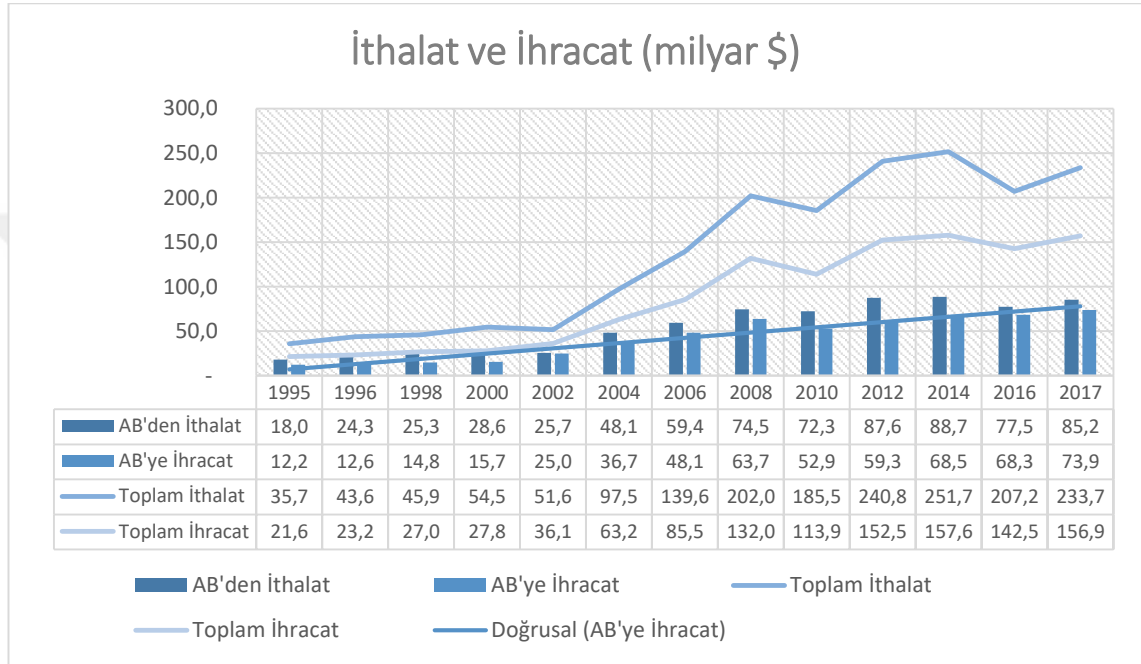

Kaynak: <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=281>, 2019.

Türkiye'nin AB serüveni 12 Eylül 1963'te imzalanıp 1 Aralık 1964'te yürürlüğe giren Ankara Antlaşması ile başlamıştır. Ankara Antlaşmasının ikinci maddesi gereğince o dönemki adı ile Avrupa Ekonomik Topluluğu(AET) bu günkü adı ile AB ile ortaklık üç aşamada gerçekleşecektir. Bu aşamaların ilki hazırlık dönemi, ikincisi geçiş dönemi, üçüncüsü ise tam üyelik aşamasıdır. Türkiye Ankara Antlaşması ile AB ile ilişkilerinde hazırlık dönemine girmiş oldu. Ardından 23 Kasım 1970'te imzalanan "Katma Protokol"

ile birlikte ise geçiş dönemine girildi. Bu süreçten sonra 1987’de tam üyelik için müracaat edilmiş, 6 Mart 1995 tarihinde ise Avrupa Gümrük Birliği’ne giriş için anlaşma yapılmıştır. 10-11 Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesi’nde ise Türkiye’ye aday ülke statüsü verilmiş ve 3 Ekim 2005 tarihinde AB’ye üyelik hususunda müzakereler başlamıştır (www.mfa.gov.tr, 2019).

Grafik 1.5: Türkiye - AB Ülkeleri 2009 – 2017 Yılları Arası İthalat ve İhracat Rakamları

Kaynak: TÜİK.

Türkiye ve AB’nin toplam ticaret hacmi Gümrük Birliği Anlaşmasının yapıldığı tarihten bir önceki yıl olan 1995’de yaklaşık 30,2 milyar dolar iken 2017 yılında 159,1 milyar dolara çıkmıştır. Buradan hareketle Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin AB ülkeleri ile ticaret hacmini arttırıcı bir etkisi olduğu söylenebilir. 1995’te AB ülkeleri ile yaptığımız ticarete dış ticaret açığımız 5,8 milyar dolar düzeylerinde iken 2017 yılında 11,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Yıllara göre bu rakamlar değişiklik göstermekle beraber 1995-2017 yılları arasında yılda ortalama 12,8 milyar dolar dış ticaret açığı verilmektedir. Yine anlaşmanın yapıldığı tarihten günümüze AB ile ticaretimizde 294,4 milyar \$ açık verilmiş, ihracatın ithalatı karşılama oranı %76,6 olarak gerçekleşebilmiştir (www.biruni.tuik.gov.tr, 2019).

Ayrıca Gümrük Birliği Anlaşmasının bir takım sorunlu tarafları da Türkiye açısından olumsuz etkiler meydana getirmektedir. Türkiye, Avrupa Birliği'ne tam üye olmadan Gümrük Birliği'ne taraf olan bir ülke olması sebebiyle, Gümrük Birliğini ilgilendiren bazı konularda karar alma aşamalarına dâhil olamaması, bazı üye ülkelerin karayolu kotası ve vize uygulamalarından doğan teknik engeller ve özellikle üçüncü ülkelerin Avrupa Birliği ile imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları vesilesi ile Türkiye'ye mal satışlarında Gümrük Birliği'nden doğan muafiyetlerden faydalanırken Türkiye'nin bu ülkelere mal satışı halinde gümrük tarifelerine tabi olmasının meydana getirdiği ticaret sapması ve haksız rekabet, bu anlamda anlaşmanın sorunlu tarafları olarak sayılabilir (www.ab.gov.tr, 2019).

Tüm bu sebeplerden dolayı Avrupa Birliği ile yapılan Gümrük Birliği Anlaşmasının güncellenmesi Türkiye tarafından talep edilmesine rağmen şu ana kadar bu anlamda bir gelişme de olmamıştır.

1.4.6. G-20

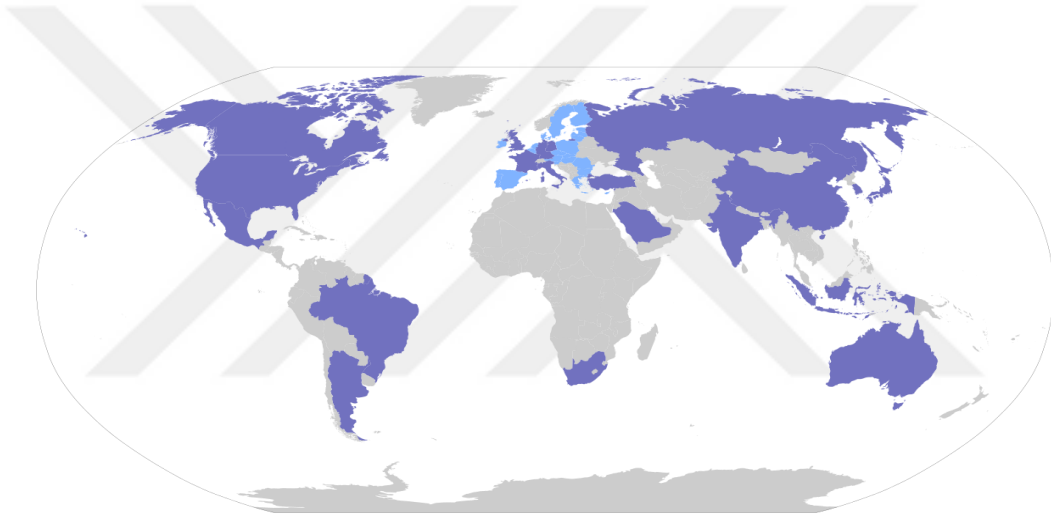
1973'te meydana gelen petrol krizi sonrası oluşan ekonomik ve mali problemlerin ardından 1975'te Fransa Cumhurbaşkanı Valery Giscard d'Estaing'in daveti üzerine ABD, Almanya, Fransa, Japonya, İngiltere ve İtalya, Fransa'nın Rambouillet şehrinde bir araya gelmiş ve hükümet başkanları düzeyinde yıllık toplantılar yapma kararı alınmış daha sonra 1976'da Kanada'nın da katılımı ile G-7 olarak adlandırılan yapı ortaya çıkmış oldu. 1998'de Birmingham Zirvesi'nde, dağılan SSCB yerine kurulan Rusya Federasyonu'nun da katılımı ile genişleyen yapı G-8 adını almış oldu (www.mfa.gov.tr, 2019).

1997-1998 yıllarında Doğu Asya ve Rusya'da meydana gelen ekonomik krizler sonrası krizleri önlemede yetersiz kaldığını, problemlerin çözüm yolunun ekonomisi yükselmekte olan ve küresel sistem açısından önemli görülen ülkeler ile işbirliğini geliştirmekte olduğunu gören G-8 ülkeleri, 25 Eylül 1999'da icra edilen Washington Toplantısı'nda, dünyanın en gelişmiş 19 ülkesi ve AB Komisyonunu bir araya getiren 20'ler grubu ya da bilinen kısa adı ile G-20'nin kuruluşunu gerçekleştirmişlerdir (www.teid.org.tr, 2019).

Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Arjantin, Avustralya, Brezilya, Çin Halk Cumhuriyeti, Endonezya, Fransa, Güney Afrika, Güney Kore, Hindistan, İngiltere, İtalya, Japonya, Kanada, Meksika, Rusya Federasyonu, Suudi Arabistan ve Türkiye, G-20'nin üyeleridir (www.mfa.gov.tr, 2019).

Ayrıca Birleşmiş Milletler, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), OECD, OECD Sendikal Danışma Komitesi (TUAC), Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (ITUC), Uluslararası Çalışma Teşkilatı (İLO) ve Finansal İstikrar Kurulu(FSB), G-20 toplantılarına teknik destek sağlamaktadırlar (www.abmaliye.gov.tr, 2019).

Resim 1.6: G-20 Üye Ülkeler Haritası

Kaynak: https://www.turkcebilgi.com/g_20, 2019.

G-20 “Finans Eksenini” ve “Şerpa Eksenini” olmak üzere iki temel eksen üzerinden çalışmalarını yürütmektedir. Finans eksenini üye ülkelerin Finans ve Maliyeden Sorumlu Bakanları ve Merkez Bankası Başkanları ve Yardımcılarından oluşmaktadır. Finans ekseninin de küresel ekonomi, finansal düzenlemeler, uluslararası vergi, alt yapı yatırımları vb. konular gündem olmaktadır. Şerpa ekseninde ise kalkınma, ticaret, istihdam ve enerji sürdürülebilirliği gibi konular tartışılmaktadır (www.abmaliye.gov.tr, 2019).

G-20’de her yıl bir üye ülke tarafından Dönem Başkanlığı üstlenilmektedir. Türkiye, 1 Aralık 2014 tarihinde G-20 Dönem Başkanlığı görevini üstlenmiş 15-16 Kasım 2015 tarihlerinde Antalya’da düzenlenen Liderler Zirvesi ile görevi Çin Halk Cumhuriyetine devretmiştir (www.mfa.gov.tr, 2019).

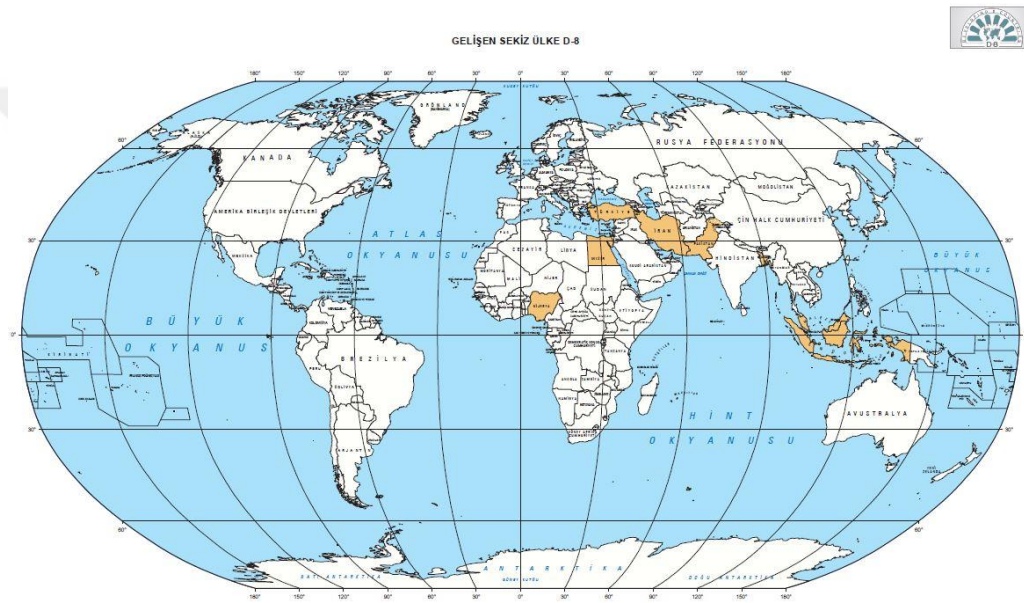
İKİNCİ BÖLÜM

YENİ BİR VİZYON: D-8

2.1. D-8'İN TANIMI

Developing Eight(Gelişen Sekiz Ülke) kısa adı ile D-8, İran, Mısır, Malezya, Endonezya, Pakistan, Nijerya, Bangladeş ve Türkiye'den oluşan, gelişmekte olan sekiz ülkenin bir araya gelerek ekonomik kalkınmayı sağlamak, toplumsal refahı artırmak, uluslararası ticareti çeşitlendirmek ve uluslararası karar alma süreçlerinde temsil gücünü artırmak amacıyla oluşturdukları küresel bir organizasyondur (www.developing8.org, 2019).

Resim 2.1: D-8 Üye Ülkeler Haritası

Kaynak: www.tarimorman.gov.tr, 2019

2.2. D-8 TEŞKİLATININ KURULUŞ SÜRECİ

D-8 teşkilatının fikir babası 54.Hükümetin Başbakanı Prof. Dr. Necmettin Erbakan'dır. Erbakan, 28 Haziran 1996'da Refah-Yol Hükümetinin iş başına geçişinden hemen sonra bu fikrini hayata geçirme çalışmalarını başlatmış, bu çerçevede 10-20 Ağustos 1996 tarihleri arasında Uzak Doğu ülkeleri İran, Pakistan, Singapur, Malezya ve Endonezya'yı kapsayan 10 günlük resmi ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretler D-8'lerin temellerinin atıldığı ziyaretler olmuştur.

Ziyaretlerin hemen ardından 22 Ekim 1996'da Türkiye'nin daveti üzerine İstanbul'da Kalkınmada İşbirliği Konferansı gerçekleştirilmiş, daha sonra Komisyon ve Dışişleri Bakanları Konseyi toplantıları ile hazırlıklar tamamlanmış ve 15 Haziran

1997’de Devlet ve Hükümet Başkanlarının iştiraki ile düzenlenen İstanbul Zirvesi sonrası yayınlanan “İstanbul Deklarasyonu” ile kuruluşu ilan edilmiştir (www.mfa.gov.tr, 2019).

2.3. D-8 TEŞKİLATININ KURULUŞ AMACI

Gelişmekte olan İslam ülkelerinin dünya ekonomisinde daha etkin bir konuma kavuşmasını sağlamak, ticari çeşitliliklerini artırarak yeni fırsatlar oluşturmak, birlikte ve süratli kalkınmalarını sağlayarak uluslararası karar alma süreçlerine güçlü katılımlarını sağlamak ve üye ülkelerin halklarının yaşam standartlarını iyileştirmek için kurulmuştur. D-8’ler G-8 ya da herhangi diğer uluslararası kuruluş ya da küresel/bölgesel bir yapı ile çatışmak için değil, adil ve hakça bir bölüşümün olduğu yeni bir dünyayı birlikte kurmak, maksadıyla kurulmuş en yüksek seviyede küresel bir kuruluştur. İstanbul’da icra edilen 1.Zirve sonrası yayınlanan İstanbul Deklarasyonuna (1997:2) göre D-8, üye ülkelerin diğer uluslararası ve bölgesel yapılar ile üyelik ve karşılıklı taahhütleri üzerinde herhangi olumsuz bir etki yapmayacak bir yapıyı benimsemiştir.

Esasen D-8’ler Erbakan’ın “Yeni Bir Dünya” idealinin ilk adımı olarak kurulmuştur. D-8 teşkilatı İkinci Dünya Savaşı sonrası galip devletlerin bir araya gelerek icra ettikleri Yalta Konferansı ile birlikte dünyada kuvveti, çoğunluğu, imtiyazı ve menfaati hak sebebi sayan bir ezen-ezilen düzeni kurulmuş bundan dolayı da dünyada baskı, sömürü ve adaletsizlik hâkim olmuştur. Buna mukabil D-8’ler barış içinde yaşanabilecek, kaynakların adil ve hakça paylaşıldığı, sömürünün, baskı ve tahakkümün olmadığı “Yeni Bir Dünya” projesinin çekirdek kuruluşu olarak kurulmuştur (Erbakan, 2010).

2.4. D-8’İN İLKELERİ

Kuruluş Zirve’si sonrası yayınlanan İstanbul Deklarasyonu’nda D-8’lerin temel ilkeleri de ilan edilmiştir. Bunlar;

- Savaş değil, barış
- Çatışma değil, diyalog
- Sömürü değil, işbirliği
- Çifte standart değil, adalet
- Üstünlük değil, eşitlik

- Baskı ve tahakküm değil, insan hakları, hürriyet ve demokrasi (İstanbul Deklarasyonu, 1997: 2)

D-8'lerin bayrağında bulunan altı adet yıldız da bu temel ilkeleri temsil etmektedir.

Resim 2.2: D-8 Bayrağı

Kaynak: www.suen.gov.tr, 2019.

2.5. D-8 TEŞKİLATININ YAPISI VE İŞLEYİŞİ

D-8'in teşkilat yapısı üç ana organdan oluşmaktadır. Bunlar Zirve, Konsey ve Komisyon'dur. Ayrıca bu üç ana organa ek olarak İstanbul'da bir İcra Direktörlüğü oluşturulmuştur. İcra Direktörlüğü daha sonra 2006'da icra edilen 9.Bakanlar Konseyi Toplantısı'nda Genel Sekreterliğe dönüştürülmüştür (www.mfa.gov.tr, 2019).

2.5.1. Zirve

Zirve teşkilatın en üst organıdır ve üye ülkelerin Devlet ve Hükümet başkanlarından oluşmaktadır. İki yılda bir defa, üye ülkelerden birinde dönüşümlü olarak toplanır. Bir sonraki zirvenin yapılacağı ülke ve yapılacağı tarih istişare ile belirlenir.

2.5.2. Konsey

Konsey ise üye ülkelerin Dışişleri Bakanlarından oluşmaktadır. D-8'in siyasi kararlarının alındığı mercidir. Her yıl Zirve Toplantıları öncesi toplanır. Yıllık raporlar hazırlayarak zirveye sunar. Bir alt organ olan Komisyon'dan raporlar alır, raporların müzakerelerini yaparak gerekli kararları alır ve Komisyon'a görevlerini tevdi eder.

2.5.3. Komisyon

D-8'in yürütmeden sorumlu organıdır. Komisyoner olarak adlandırılan hükümetlerce atanan yüksek dereceli memurlardan oluşur. Üye ülkelerin komisyonerleri kendi ülkelerinde D-8 faaliyetlerinin koordine edilmesinden de sorumludurlar. Komisyon, Konseyin çalışma programını ve Konsey Toplantılarının gündemini hazırlar. Ayrıca Konseye sunulmak üzere karar taslaklarını hazırlamak da Komisyonun sorumluluklarındandır. Konsey toplantılarından önce ve iki zirve arasında olmak üzere yılda iki defa toplanır.

2.5.4. Sekreteryaya

İletişim ve bilgi akışının hızlandırılması ve toplantıların hazırlık çalışmalarının yürütülüp denetlenmesi amacıyla İcra Direktörlüğü adı altında İstanbul'da kurulmuş, yukarıda belirtildiği üzere daha sonra 2006'da icra edilen 9.Bakanlar Konseyi Toplantısı'nda Genel Sekreterliğe dönüştürülmüştür.

D-8 Teşkilatı organlarının toplantılarında üye ülkelerin salt çoğunluğu olan 5 üye ülkenin katılımı şartı aranır. Olağanüstü toplantılar herhangi bir üye ülkenin talebi ve tüm üye ülkelerin çoğunluğunun onayı ile gerçekleştirilebilir. Ayrıca toplantılarda kararlar oybirliği ile alınmaktadır (Alan, 2001: 217-219).

2.6. D-8'E ÜYE ÜLKELERİN İŞBİRLİĞİ ALANLARI VE HEDEF PROJELER

Üye ülkelerin işbirliği yapacakları alanlar da yine İstanbul Deklarasyonu (1997: 4-5) ile ilan edilmiştir. Buna göre üye ülkelerin işbirliği alanları siyasi müzakereler ve uluslararası kuruluşlarda koordinasyon da dâhil olmak üzere aşağıdaki alanlar olarak belirlenmiştir;

- Ticaret
- Sanayi
- İletişim ve Enformasyon
- Finans, Bankacılık ve Özelleştirme
- Yoksulluğun bertaraf edilmesi ve Kırsal Kalkınma
- Bilim ve Teknoloji
- İnsan Kaynakları
- Tarım
- Enerji
- Çevre
- Sağlık
- Turizm
- Kültür ve Spor

Deklarasyonda bu işbirliği alanları belirlenmekle beraber nihai alanlar olarak da sınırlandırılmamıştır (İstanbul Deklarasyonu, 1997: 2-3).

D-8 çalışmalarının koordinasyonu için bu işbirliği alanlarının bir veya birkaçı farklı üyelere tahsis edilmiş bu çerçevede çalışma grupları oluşturulmuştur. Her ülke kendi alanı ile ilgili koordinasyon çalışmalarını yürütmektedir. Ayrıca ülkeler kendi alanları dışında da proje üretebilmektedir. Aşağıda bir tablo yardımı ile hangi işbirliği alanının hangi ülkeye tahsis edildiği gösterilmiştir (Kamel, 2001: 254).

Tablo 2.1: D-8'e Üye Ülkeler Arası İş Bölümü

BANGLADEŞ	KIRSAL KALKINMA ÇALIŞMA GRUBU
	<ul style="list-style-type: none"> - Kırsal alanlarda PV pompaları aracılığıyla içme suyu sağlama sistemleri - Kırsal alanlarda su arıtma - Dağ, orman ve çöl bölgelerinde yaşayanlara yardım - Yoksulluğun bertaraf edilmesi için bir yöntem olarak kırsal alanların mikro kredi sistemleri ve geliştirilmesi
ENDONEZYA	YOKSULLUKLA MÜCADELE VE İNSAN KAYNAKLARININ GELİŞTİRİLMESİ ÇALIŞMA GRUBU
	<ul style="list-style-type: none"> - D-8 Diplomatları için eğitim programı - Tarımsal yaygınlaştırma ve eğitim metodolojisi konusunda uluslararası kurs - Haşerelerin kontrolü ve önceden belirlenmesi konusunda uluslararası kurs - Veteriner laboratuvarları ve hastalık araştırma teknikleri konusunda bilgi tazeleme kursu - Büyükbaş hayvanlar alanında çalışanlar için suni dölleme konusunda yetiştirme kursu - Veterinerlik ilaçlarının kontrolü konusunda yetiştirme kursu
İRAN	BİLİM VE TEKNOLOJİ ÇALIŞMA GRUBU
	- Kimyasal bilimlerde bilim ve teknoloji için D-8 merkezi kurulması
	İLETİŞİM VE ENFORMASYON ÇALIŞMA GRUBU
	<ul style="list-style-type: none"> - D-8 ülkeleri arasında uydu bağlantısı - Enformasyon teknolojileri ve telekomünikasyon - İslam ülkeleri arasındaki bilgi ağlarının etkinleştirilmesi - Bilgisayar programlarının geliştirilmesi - Sanayi ve teknolojik veri bankası oluşturulması
MALEZYA	FİNANS, BANKACILIK VE ÖZELLEŞTİRME ÇALIŞMA GRUBU
	<ul style="list-style-type: none"> - D-8 Merkez Bankaları arasında işbirliği: Muhabir Banka anlaşmaları ağı kurulması - D-8 ülkeleri arasında özelleştirme alanında işbirliği - Özelleştirme sürecine bankaların dahil edilmesi
MISIR	TİCARET ÇALIŞMA GRUBU
	<ul style="list-style-type: none"> - Çifte vergilendirmenin önlenmesine ilişkin ikili anlaşmaların uyumlaştırılması - Yatırımların geliştirilmesi ve korunması için çok taraflı anlaşmanın tamamlanması - Serbest Ticaret Bölgeleri - D-8 ülkeleri arasında uluslararası pazarlama şirketi kurulması - Pamuk birliği kurulması
NİJERYA	ENERJİ ÇALIŞMA GRUBU
	<ul style="list-style-type: none"> - Termal, hidroelektrik ve nükleer santraller - Rüzgâr kaynakları ile yerli enerji meydana getirmek - Petrol ve doğalgaz sanayii alanında işbirliği (keşif ve araştırma, sondaj ve bakım) - Küçük ölçekte elektrik enerjisi elde etmek için güneş enerjisi ile photovoltaic sistemler - Petrol ve gaz üretimi işlemi konusunda yetiştirme kursu - Hafif doğalgazın(LNG) taşınması ve gemilere yüklenmesi
PAKİSTAN	TARIM ÇALIŞMA GRUBU
	<ul style="list-style-type: none"> - Traktör ve diğer tarımsal makineler alanında ortak girişimler kurulması - Hayvan fascioliasisinin kontrolü - Doğal tatlandırıcıların (şeker pancarı ve şeker kamışı) üretiminin birleştirilmesi ve geliştirilmesi - Pirinç üretim teknikleri

Tablo 2.1: (devam) D-8'e Üye Ülkeler Arası İş Bölümü

TÜRKİYE	SANAYİ ÇALIŞMA GRUBU
	<ul style="list-style-type: none"> - Hafif raylı toplu taşıma - Paslanmaz çelik üretimi - Tarım uçakları tasarımı ve üretimi - Sivil taşımacılık uçakları üretimi - Helikopter tasarımı ve üretimi - Eğitim uçağı tasarımı ve üretimi - Elektronik ve havacılık - Denizaltı tasarımı ve üretimi - Ufak ve ince silisyum levhası üretimi - Bilgisayar üretimi - Çok amaçlı araba tasarımı ve üretimi - Tekstil makinaları üretimi - Gübre üretimi - KOBİ'ler arası işbirliği: KOBİ'lerin mikro kredi metodu ile geliştirilmesi - D-8 Verimlilik Örgütü kurulması - D-8 ülkeleri arasında sanayi işbirliği - Lokomotif ve demiryolu vagonları üretiminde işbirliği
	SAĞLIK VE ÇEVRE ÇALIŞMA GRUBU
	<ul style="list-style-type: none"> - AIDS önleme ve kontrol programı - Toplum sağlığının geliştirilmesi konusunda uygulamalı yetiştirme - Yöresel sağlık elemanları için temel sağlık bakımı konusunda alan esaslı eğitim - Şehirlerde sağlık ve çevrenin geliştirilmesi - Uyuşturucular ve kötü alışkanlıklardan korunma

Kaynak: Alan, 2001: 225-230

2.7. D-8 İCRAATLAR

D-8'ler kuruluş tarihinden günümüze 9 Zirve Toplantısı, 20 Konsey Toplantısı ve 45 Komisyon Toplantısı, ayrıca 27 sektörel bakanlar toplantısı, 205 teknik toplantı ve 11 özel sektör toplantısı icra etmiştir.

Tablo 4'te görüldüğü üzere D-8'ler henüz kuruluş aşamasında hangi alanlarda işbirliği yapılacağını, hangilerinin öncelikli olduğunu ve hangi projenin hangi çalışma grubu tarafından yapılacağını, bu çalışma gruplarının koordinatörlüğünü hangi ülke ya da ülkelerin yapacağını uzmanların çalışmaları ile belirleyerek bir programa bağlamıştır.

Tüm D-8 üyesi ülkeler ile birlikte Türkiye geliştirilen bu projelerle ilgili çalışmalara süratle başlamış ve bu doğrultuda büyük adımlar atılmıştır. Bunlardan özellikle koordinatörlüğünü Türkiye'nin üstlendiği Sanayi Çalışma Gurubu bünyesinde geliştirilen ve D-8'ler için büyük öneme haiz, kısaca ZİU olarak adlandırılan zirai ilaçlama uçakları projesinin çalışmaları hemen başlatılmış, 1 Nisan 1997'de tasarım çalışmaları Başbakanlık tarafından TAI'ye verilmiş, 1 Temmuz 1997'de ön dizaynı tamamlanarak 16 Şubat 1998'de detay tasarıma geçilmiştir. ZİU 1999'un sonlarına doğru

imal edilmeye başlanarak ilk uçuşu 26 Haziran 2000 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Ancak seri üretime geçirilmesi beklenirken, değişen iktidarın desteği kesmesi neticesinde hem üretilen ilk ZİU hem de tüm proje kaderine terk edilmiştir (http://www.kokpit.aero/index.php?route=content/secret_file&secret_file_id=67, 2019).

Üye ülkeler arası ticaretin geliştirilmesi anlamında önemli olan Tercihli Ticaret Anlaşması 17 Şubat 2016'da gerçekleştirilen D-8 Ticaret Bakanları Konseyi Toplantısı'nda alınan karar doğrultusunda 1 Temmuz 2016 tarihinden itibaren İran, Pakistan, Endonezya, Malezya, Nijerya ve Türkiye arasında uygulanmaya başlanmıştır (<http://developing8.org/about-d-8/external-relations/>, 2019).

Ayrıca 20 Ekim 2017'de İstanbul'da gerçekleştirilen D-8 9.Zirve Toplantısı sonrası yayınlanan Deklarasyonda üye ülkelerin kendi aralarındaki ticaretlerinde yerel para birimlerini kullanmalarının gerekliliği vurgulanmış ve bu çerçevede de merkez bankaları aracılığıyla takas odaları kurulması çalışmaları başlatılmıştır (https://www.itohaber.com/haber/dunya/208905/d-8_de_yerel_paraya_ilk_adim.html, 2019).

Yine İran'da D-8 yol haritasında belirlenen bilim, teknoloji ve inovasyon hedeflerinin geliştirilmesi, D-8 hükümetlerinin öncelikli alanlarında gerekli insan kaynağını yetiştirmek, bilim ve teknoloji gelişimi ile D-8 ülkelerinin statüsünün güçlendirilmesi ve İslam dünyasında akademisyenler ve bilim insanları arasında bilgi paylaşımını sağlayabilmek amacıyla D-8 Uluslararası Üniversitesi kurulmuştur (<http://d8iu.com/index.php/slides/198-a-brief-introduction-of-d8-university> 2019).

Birleşmiş Milletler, 10 Aralık 2014 tarihinde gerçekleştirilen 69. Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda D-8'lere Genel Kurulda Gözlemci Statüsü verilmesini onaylayan metni kabul etmiştir (<http://developing8.org/about-d-8/external-relations/>, 2019).

2.8. D-8 TEŞKİLATININ ÖNEMİ

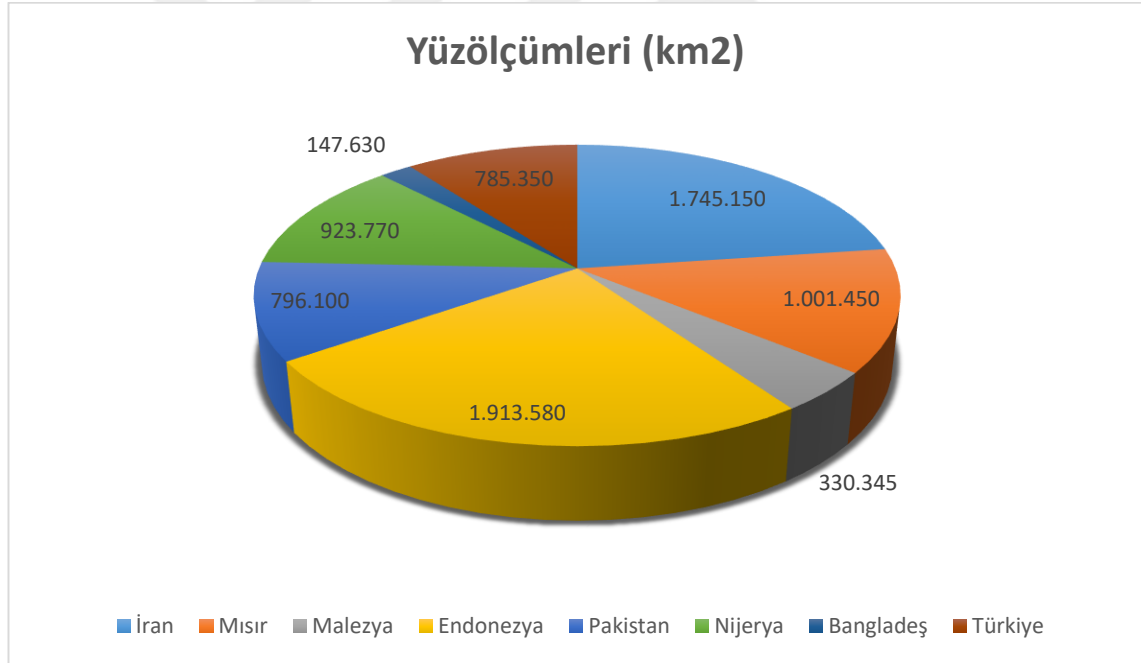
D-8'e üye ülkelerin tamamı aynı zamanda İslam İşbirliği Teşkilatının da üyeleridir. Bu sekiz ülke İİT üyeleri içinde nüfusları diğerlerine göre daha yoğun, üreten ve etkin ülkeler olarak öne çıkmaktadır. D-8 üyesi ülkelerin toplam nüfusu İİT üyesi ülkelerin toplam nüfusunun %65'ine, dış ticaretlerinin %58'ine ve Gayri Safi Milli Hasıllarının %60'ına tekabül etmektedir (Kamel, 2001: 251). Erbakan (2010: 10), D-

8'in İİT üyelerinden bu sekiz ülke ile kurulmasını, hızlı karar alan ve dinamik bir yapıya kavuşmak olarak açıklamıştır. Zira ona göre İİT fevkalade iyi niyetle kurulmuş olmasına rağmen hantal bir yapıya sahiptir.

Ülkelerin, bölgesel ya da küresel yapıların önemi geçmişten günümüze büyük ölçüde jeopolitik önemleri ile ölçülmektedir. Jeopolitik önemin temel faktörleri ise durağan (stable) ve durağan olmayan (instable) olmak üzere iki ana guruba ayrılmaktadır. Durağan faktörler kaplanan alan, fiziki yapı, coğrafi konum, denizlerle olan ilişki ve kıyı çizgileri, durağan olmayan faktörler ise nüfus, doğal kaynaklar, kullanılan enerji, politik ve sosyal yapılarıdır (Sevgi, 1988: 236).

D-8'lere bu doğrultuda bakıldığında D-8 ülkelerinin toplam yüzölçümleri Dünya Bankası verilerine göre 7,6 milyon km²'dir. Ayrıca stratejik açıdan çok kıymetli ve geniş bir coğrafyaya yayılmış bir şekildedir.

Grafik 2.1: D-8 Ülkelerinin Yüzölçümleri

Kaynak: <https://data.worldbank.org/>, 2019.

Bununla birlikte D-8'lerin toplam nüfusları 2017 yılı itibari ile Dünya nüfusuna oranla %14,71'dir. Bu oranın D-8'lerin kurulduğu tarih olan 1997'de %13,27 olduğu düşünüldüğünde D-8'lerin bu anlamda öneminin aradan geçen zamanda arttığı görülmektedir. Aşağıdaki tablo D-8'in kurulduğu 1997 yılı ile 2017 yılları arasında D-8 ve Dünya nüfusunun değişimini göstermektedir.

Tablo 2.2: D-8 Ülkelerinin Nüfuslar ve Toplam Nüfusunun Dünya Nüfusu İçindeki Payı (1997-2017)

	1997	2017
İran	62.710.557,00	81.162.788,00
Mısır	66.151.117,00	97.553.151,00
Malezya	21.565.325,00	31.624.264,00
Endonezya	202.826.465,00	263.991.379,00
Pakistan	129.086.987,00	197.015.955,00
Nijerya	113.522.705,00	190.886.311,00
Bangladeş	123.854.640,00	164.669.751,00
Türkiye	60.372.499,00	80.745.020,00
D-8 Toplam	780.090.295,00	1.107.648.619,00
Dünya	5.879.433.900,00	7.530.360.149,00
D-8'in Dünya Nüfusu İçindeki Payı (%)	13,27	14,71

Kaynak: <https://data.worldbank.org>, 2019.

İnsanlık açısından en değerli ve gereksinim duyulan ihtiyaçlardan birisi de şüphesiz enerjidir. Enerji hem ekonomik gelişmişlik hem de ulusal güvenlik açısından fevkalade öneme haizdir. Sanayi ve teknolojinin gelişimi ile birlikte enerjiye olan gereksinim de artmıştır. Enerji kaynakları denince petrol, doğalgaz, kömür ve nükleer enerji önde gelen enerji kaynakları olmakla birlikte, özellikle petrol ve doğalgaz yalnızca Dünya'nın belirli bölgelerinde bulunmaları sebebiyle daha fazla önem kazanmaktadır (Develi, 2010: 52). Bu anlamda D-8'ler petrol ve doğalgaz rezervlerinde de Dünya'da önemli bir konuma sahiptirler. D-8'ler 2017 yılı verilerine göre kanıtlanmış dünya petrol rezervlerinin %12.57'sine, doğalgaz rezervlerinin ise %23.99'una sahiptir. Aşağıdaki tablo D-8 ülkelerinin sahip oldukları petrol ve doğalgaz rezervleri ve Dünya petrol ve doğalgaz rezervleri içindeki konumunu göstermektedir.

Tablo 2.3: 2017 Yılı D-8 Ülkelerinin Petrol ve Doğalgaz Rezervleri Ve Dünya Rezervleri İçindeki Payı

	Petrol Rezervi (trilyon varil)	Doğalgaz Rezervi (trilyon metreküp)
İran	158,4	33,2
Mısır	4,4	1,8
Malezya	3,6	2,7
Endonezya	3,23	2,9
Pakistan	0,35	0,4
Nijerya	37,06	5,2
Bangladeş	0,02	0,2
Türkiye	0,38	0,02
D-8 Toplam Rezerv	207,44	46,42
Dünya	1648,2	193,5
Dünya Rezervleri İçindeki Pay (%)	12,57	23,99

Kaynak: BP Statistical Review of the World Energy, <https://www.globalfirepower.com/proven-oil-reserves-by-country.asp>, 2019.

Ayrıca; bor, krom, gibi stratejik maden rezervlerinin de ekseriyetinin, D-8 ülkelerinin kapsadığı coğrafyada bulunduğu bilinmektedir (Erbakan, 2010: 8).

D-8’ler jeopolitik öneminin yanı sıra ekonomik ve ticari anlamda da dünyada önemli bir yere sahiptir ve bu önemi gün geçtikçe de artmaktadır. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere, kuruluş yılı olan 1997’de D-8’lerin toplam Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının, Dünya toplam Gayri Safi Yurtiçi Hasılası içindeki payı % 2,69 iken 2017’de % 4,69’a çıkmıştır.

Tablo 2.4: D-8’in Dünya GSYİH’si İçindeki Payı (1997-2017, Milyar \$)

	1997	2017
İran	113.9	439.5
Mısır	78.4	235.3
Malezya	100	314.5
Endonezya	215.7	1.015.5
Pakistan	62.4	304.9
Nijerya	35.8	375.7
Bangladeş	48.2	249.7
Türkiye	189.8	851.1
D-8 Toplam	844.4	3.786.4
Dünya	31.431	80.683.7
D-8’in Toplam GSYH İçindeki Payı (%)	2,69	4,69

Kaynak: <https://data.worldbank.org>, 2019.

Tablo 2.4’de görüleceği üzere 2017 yılı verilerine göre D-8 teşkilatı 1.615.540 (milyon \$) dış ticaret hacmine sahiptir. Bu hacim ile dünya ticaretinde %4,56 pay

sahibidir. D-8 teşkilatının 2017 yılı toplam dış ticaret açığı 84.627 (milyon \$) iken ihracatın ithalatı karşılama oranı %90,04 olarak gerçekleşmiştir. Teşkilat içerisinde 217.722 (milyon \$) ile en fazla ihracatı yapan ülke Malezya iken, 233.800(milyon \$) ile en fazla ithalat yapan ülke Türkiye'dir. Yine teşkilat içerisinde 45 (milyar \$) ile en fazla dış ticaret fazlası veren ülke İran iken, 76.793 (milyon \$) dış ticaret açığı ile Türkiye en fazla dış ticaret açığı veren D-8 teşkilatı üyesi olmuştur.

Tablo 2.5: D-8 Teşkilatının Dünya Ticaretindeki Yeri (2017, Milyon \$)

	İhracat	İthalat	Denge	Hacim	Dünya Ticaretindeki Payı (%)
İran	91.000	49.000	42.000	140.000	0,40
Mısır	25.604	61.627	-36.023	87.231	0,25
Malezya	217.722	194.750	22.972	412.472	1,16
Endonezya	168.702	156.955	11.747	325.657	0,92
Pakistan	21.725	57.746	-36.021	79.471	0,22
Nijerya	46.900	45.000	1.900	91.900	0,26
Bangladeş	35.851	52.837	-16.986	88.688	0,25
Türkiye	156.993	233.800	-76.807	390.793	1,10
D-8 Toplam	764.497	851.715	-87.218	1.616.212	4,56

Kaynak: <http://data.wto.org/>, 2019.

2.9. D-8 TEŞKİLATINA ÜYE ÜLKELERİN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMLARI

2.9.1. İran

İran'ın nüfusu 81.162.788, yüzölçümü ise 1.745.150 km²'dir. 2017 yılı verilerine göre İran'ın Gayri Safi Yurtiçi Hasılası(GSYH) 454,012 milyon dolar, Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasılası(KBGSYH) ise 5,593 dolardır (<https://data.worldbank.org>, 2019).

Resim 2.3: İran'ın Dünya Haritasındaki Konumu ve Bayrağı

Kaynak: <http://developing8.org/>, 2019.

İran'ın dış ticaret verilerine bakıldığında, ihracat ve ithalatında artış olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda İran'ın dış ticaret hacmi 2005'de 96,293 milyon \$ iken 2017'de 140 milyar \$'a çıkmıştır. Ancak bu yükselişe rağmen D-8 ve Dünya ticaretinde payının düştüğü görülmektedir. 2005'de %11,03 olan D-8 içi payı 2017'de %8,66'ya, yine 2005'de %1,98 olan Dünya içi payı ise 2017'de %1,61'e gerilemiştir. Ayrıca İran dış ticaretinde fazla veren bir ülke durumundadır. En son 2017 yılında 42 milyar \$ dış ticaret fazlası veren İran, 2011-2017 yılları arasında ortalama yılda 40,615 milyon dolar dış ticaret fazlası vermiştir (Tablo 2.6)

Tablo 2.6: İran'ın D-8 Teşkilatı ve Dünya Ticaretindeki Yeri ve Gelişimi (2005-2017, milyon \$)

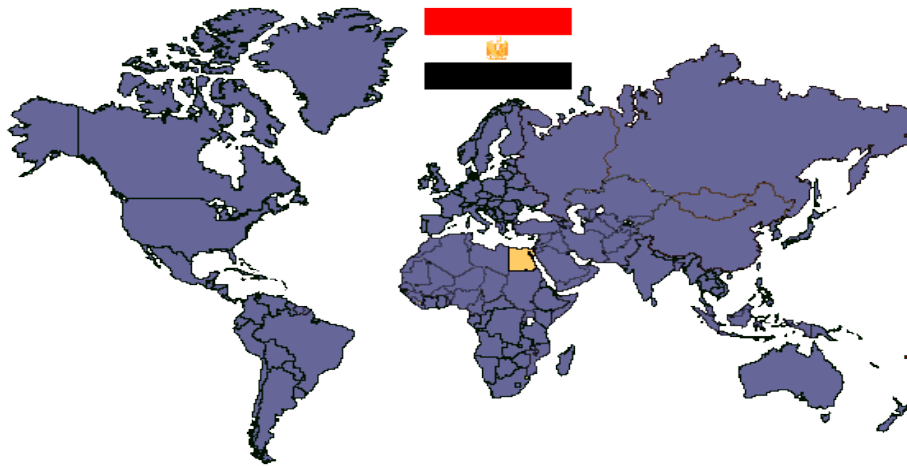
	2005	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1.Çeyrek	11644	32500	34043	22500	24000	17400	14000	25000
2.Çeyrek	13435	34500	25918	19500	22300	16700	17000	20000
3.Çeyrek	15264	33000	20000	19000	22500	14900	20000	22000
4.Çeyrek	15909	31500	24500	21500	20000	14100	22000	24000
Toplam İhracat	56252	131500	104461	82500	88800	63100	73000	91000
1.Çeyrek	9772	16997	17045	13900	15000	13000	9000	12000
2.Çeyrek	9908	13741	12716	9700	11000	9500	9000	11000
3.Çeyrek	10706	15812	14005	11600	13000	10100	11000	13000
4.Çeyrek	9655	15210	13526	14000	12000	9200	11000	13000
Toplam İthalat	40041	61760	57292	49200	51000	41800	40000	49000
Denge	16211	69740	47169	33300	37800	21300	33000	42000
Hacim	96293	193260	161753	131700	139800	104900	113000	140000
D-8 İçi Pay (%)	11,03	10,98	9,23	7,62	8,09	7,24	8,10	8,66
Dünya İçi Pay (%)	1,98	1,98	1,68	1,41	1,50	1,35	1,50	1,61

Kaynak: <http://data.wto.org/>, 2019.

2.9.2. Mısır

Mısır'ın nüfusu 97.553.151, yüzölçümü 1.001.450 km²'dir. 2017 yılı verilerine göre Mısır'ın Gayri Safi Yurtiçi Hasılası(GSYH) 235,369 milyon dolar, Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasılası(KBGSYH) ise 2,412 dolardır (<https://data.worldbank.org>, 2019).

Resim 2.4: Mısır'ın Dünya Haritasındaki Konumu ve Bayrağı

Kaynak: <http://developing8.org/>, 2019.

Mısır'ın dış ticaret verilerine bakıldığında dış ticaretinin hacimsel anlamda genişlediği buna mukabil dış ticaret açığının da arttığı görülmektedir. Mısır'ın dış ticaret hacmi 2005'de 35,121 milyon \$ iken 2017'de 87,231 milyon \$'a çıkmıştır. Mısır'ın dış ticaret hacmindeki bu yükselişle birlikte D-8 ve Dünya ticaretinde payının da arttığı görülmektedir. 2005'de %4,02 olan D-8 içi payı 2017'de %5,40'a, yine 2005'de %0,72 olan Dünya içi payı ise 2017'de %1,01'e yükselmiştir. 2005'de 9,549 milyon dolar olan dış ticaret açığı ise 2017'de 36,023 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2011-2017 yıllarına ait veriler dikkate alındığında yıllık ortalama 36,8 milyar dolar dış ticaret açığı verdiği görülmektedir (Tablo 2.7).

Tablo 2.7: Mısır'ın D-8 Teşkilatı ve Dünya Ticaretindeki Yeri ve Gelişimi (2005-2017, milyon \$)

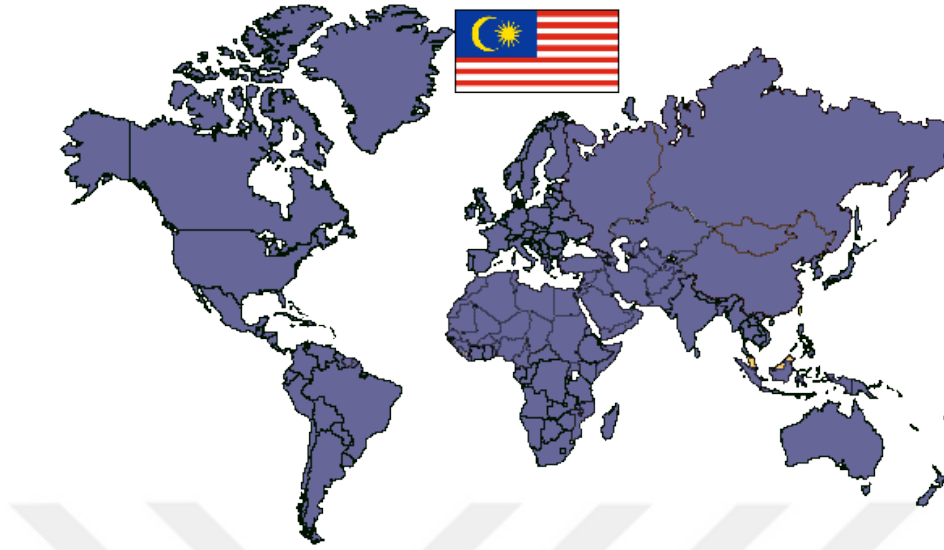
	2005	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1.Çeyrek	2859	7375	7747	7858	7109	5308	8632	6424
2.Çeyrek	2956	8842	7837	7711	7537	5916	5918	6324
3.Çeyrek	3063	7489	7357	6563	5968	4826	5211	5916
4.Çeyrek	3908	7866	7682	6886	6239	5299	5707	6940
Toplam İhracat	12786	31572	30623	29018	26853	21349	25468	25604
1.Çeyrek	5767	12767	17220	17508	16430	14234	11288	15757
2.Çeyrek	5555	15364	18907	17909	14433	17034	14927	13687
3.Çeyrek	5743	16941	17289	15127	19197	15587	15930	15866
4.Çeyrek	5270	17172	19034	15637	16726	16719	13644	16317
Toplam İthalat	22335	62244	72450	66181	66786	63574	55789	61627
Denge	-9549	-30672	-41827	-37163	-39933	-42225	-30321	-36023
Hacim	35121	93816	103073	95199	93639	84923	81257	87231
D-8 İçi Pay(%)	4,02	5,33	5,88	5,51	5,42	5,86	5,82	5,40
Dünya İçi Pay(%)	0,72	0,96	1,07	1,02	1,00	1,09	1,08	1,01

Kaynak: <http://data.wto.org/>, 2019.

2.9.3. Malezya

Malezya'nın nüfusu 31.624.264, yüzölçümü 330.345 km²'dir. 2017 yılı verilerine göre Malezya'nın Gayri Safi Yurtiçi Hasılası(GSYH) 314,710 milyon dolar, Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasılası(KBGSYH) ise 9,951 dolardır (<https://data.worldbank.org>, 20.01.2019).

Resim 2.5: Malezya'nın Dünya Haritasındaki Konumu ve Bayrağı

Kaynak: <http://developing8.org/>, 2019.

Malezya'nın 2005-2017 yılları dış ticaret verileri karşılaştırıldığında dış ticaret hacminin arttığı, dış ticaret dengesine bakıldığında ise dış ticaretinin fazla verdiği görülmektedir. Malezya'nın dış ticaret hacmi 2005'de 255,950 milyon dolar iken 2017'de 412,472 milyon dolara çıkmıştır. Malezya'nın dış ticaret hacmindeki bu yükselişe mukabil D-8 ve Dünya ticaretinde payının azaldığı görülmektedir. 2005'de %29,32 olan D-8 içi payı 2017'de %25,52'ye, yine 2005'de %5,27 olan Dünya içi payı ise 2017'de %4,76'ya yükselmiştir. 2005'de 27,300 milyon dolar olan dış ticaret fazlası ise 2017'de 22,972 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2011-2017 yıllarına ait veriler dikkate alındığında yıllık ortalama 26,6 milyar dolar dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir (Tablo 2.8).

Tablo 2.8: Malezya'nın D-8 Teşkilatı ve Dünya Ticaretindeki Yeri ve Gelişimi (2005-2017, milyon \$)

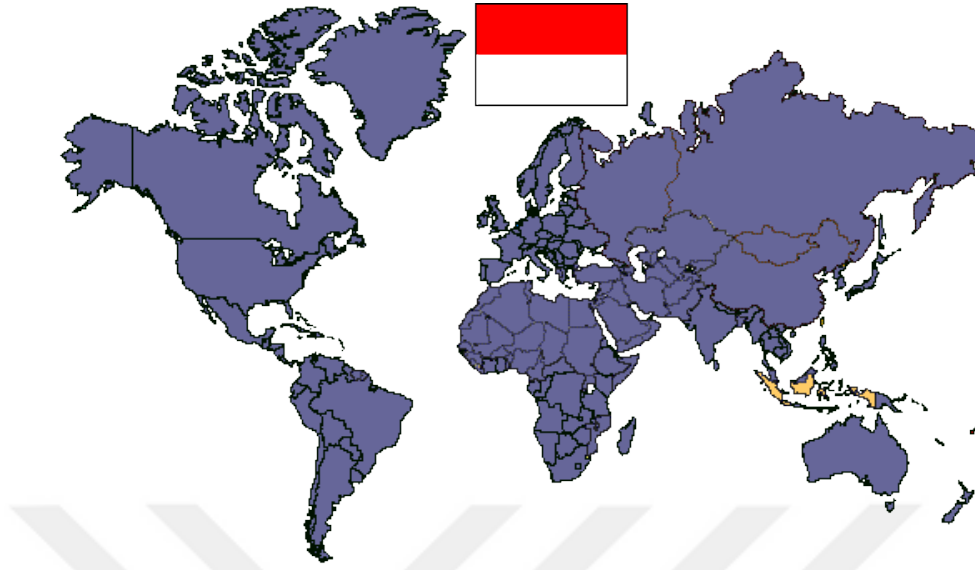
	2005	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1.Çeyrek	32373	54887	56907	55052	56963	49976	44100	50628
2.Çeyrek	34596	57217	57101	54747	59392	50482	46797	52238
3.Çeyrek	36737	58579	55629	57608	59321	49325	48342	55999
4.Çeyrek	37919	57403	57901	60924	58252	49375	50420	58857
Toplam İhracat	141625	228086	227538	228331	233928	199158	189659	217722
1.Çeyrek	25591	44234	47038	49699	48971	44710	38364	46256
2.Çeyrek	28339	47609	50144	52150	53719	45167	42322	46357
3.Çeyrek	30284	48444	50123	51934	54084	43911	43801	49834
4.Çeyrek	30111	47186	49088	52114	52075	42224	43942	52303
Toplam İthalat	114325	187473	196393	205897	208849	176012	168429	194750
Denge	27300	40613	31145	22434	25079	23146	21230	22972
Hacim	255950	415559	423931	434228	442777	375170	358088	412472
D-8 İçi Pay(%)	29,32	23,61	24,18	25,13	25,62	25,89	25,66	25,52
Dünya İçi Pay(%)	5,27	4,26	4,41	4,65	4,74	4,83	4,76	4,76

Kaynak: <http://data.wto.org/>, 2019

2.9.4. Endonezya

Endonezya'nın nüfusu 263.991.379, yüzölçümü 1.913.580 km²'dir. 2017 yılı verilerine göre Endonezya'nın Gayri Safi Yurtiçi Hasılası(GSYH) 1.015.539 milyon dolar ile D-8'ler içerisinde en fazla GSYH'ye sahip ülke konumundadır. Endonezya'nın Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasılası(KBGSYH) ise 3,846 dolardır (<https://data.worldbank.org>, 2019).

Resim 2.6: Endonezya'nın Dünya Haritasındaki Konumu ve Bayrağı

Kaynak: <http://developing8.org/>, 2019.

Endonezya'nın 2005-2017 yılları dış ticaret verileri karşılaştırıldığında dış ticaret hacminin arttığı görülmektedir. Endonezya'nın dış ticaret hacmi 2005'de 162,529 milyon dolar iken 2017'de 325,657 milyon dolara çıkmıştır. Malezya'nın dış ticaret hacmindeki bu yükselişle birlikte D-8 ve Dünya ticaretindeki payının da arttığı görülmektedir. 2005'de %18,62 olan D-8 içi payı 2017'de %20,15'e, yine 2005'de %3,35 olan Dünya içi payı ise 2017'de %3,76'ya yükselmiştir. Ayrıca Endonezya'nın dış ticaret dengesine bakıldığında 2005'de 11,463 milyon dolar olan dış ticaret fazlası vermiş bu rakam 2017'de 11,747 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2011-2017 yıllarına ait veriler dikkate alındığında yıllık ortalama 6,7 milyar dolar dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir (Tablo 2.9).

Tablo 2.9: Endonezya'nın D-8 Teşkilatı ve Dünya Ticaretindeki Yeri ve Gelişimi (2005-2017, milyon \$)

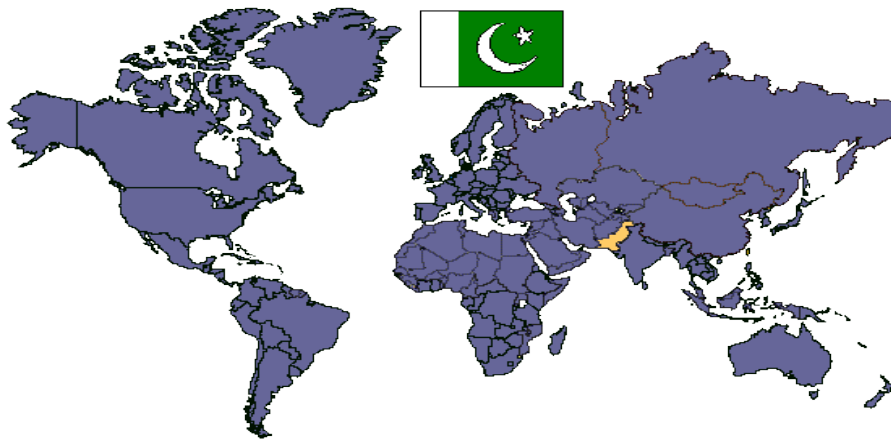
	2005	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1.Çeyrek	20201	45387	48517	45416	44299	39052	33603	40694
2.Çeyrek	21664	53229	48444	45653	44526	39373	36196	39265
3.Çeyrek	21996	53610	46036	42878	43882	36780	34865	43379
4.Çeyrek	23135	51271	47035	48605	43587	35161	40080	45364
Toplam İhracat	86996	203497	190032	182552	176294	150366	144744	168702
1.Çeyrek	18513	38795	45747	45651	43231	36731	31944	36606
2.Çeyrek	19140	44786	50702	48760	46723	37218	34050	35715
3.Çeyrek	20111	46452	45517	45939	44421	34040	32700	40187
4.Çeyrek	17769	47403	49725	46279	43804	34706	36960	44447
Toplam İthalat	75533	177436	191691	186629	178179	142695	135654	156955
Denge	11463	26061	-1659	-4077	-1885	7671	9090	11747
Hacim	162529	380933	381723	369181	354473	293061	280398	325657
D-8 İçi Pay(%)	18,62	21,65	21,77	21,36	20,51	20,22	20,09	20,15
Dünya İçi Pay(%)	3,35	3,91	3,97	3,95	3,79	3,77	3,73	3,76

Kaynak: <http://data.wto.org/>, 2019.

2.9.5. Pakistan

Pakistan'ın nüfusu 197.015.955, yüzölçümü 796.100 km²'dir. 2017 yılı verilerine göre Pakistan'ın Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYH) 304,951 milyon dolar, Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (KBGSYH) ise 1,547 dolardır (<https://data.worldbank.org>, 2019).

Resim 2.7: Pakistan'ın Dünya Haritasındaki Konumu ve Bayrağı

Kaynak: <http://developing8.org/>, 2019.

Pakistan'ın 2005-2017 yılları dış ticaret verileri karşılaştırıldığında dış ticaret hacminin arttığı görülmektedir. Pakistan'ın dış ticaret hacmi 2005'de 41,409 milyon dolar iken 2017'de 79,471 milyon dolara çıkmıştır. Pakistan'ın dış ticaret hacmindeki bu yükselişle birlikte D-8 ve Dünya ticaretindeki payının da arttığı görülmektedir. 2005'de %4,74 olan D-8 içi payı 2017'de %4,92'ye, yine 2005'de %0,85 olan Dünya içi payı ise 2017'de %0,92'ye yükselmiştir. Pakistan'ın dış ticaret dengesine bakıldığında ise açık verdiği görülmektedir. 2005'de 9,305 milyon dolar olarak gerçekleşen dış ticaret açığı 2017'de 36,021 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2011-2017 yıllarına ait veriler dikkate alındığında yıllık ortalama 23,6 milyar dolar dış ticaret açığı verdiği görülmektedir (Tablo 2.10).

Tablo 2.10: Pakistan'ın D-8 Teşkilatı ve Dünya Ticaretindeki Yeri ve Gelişimi (2005-2017, milyon \$)

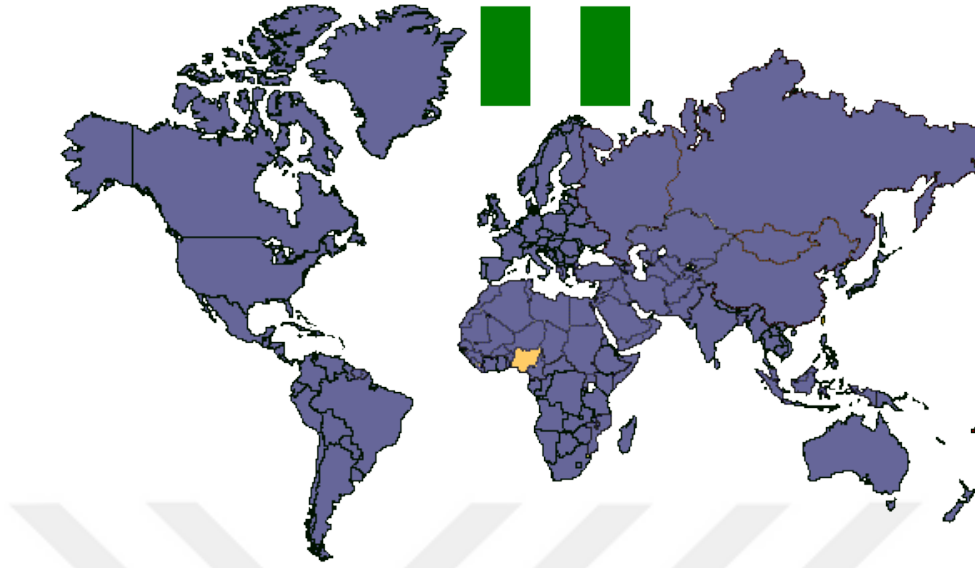
	2005	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1.Çeyrek	3722	6978	5979	5987	6486	5910	5324	5040
2.Çeyrek	4234	7108	6531	6497	6114	5794	5234	5625
3.Çeyrek	4177	5998	6182	6701	6043	5183	4705	5221
4.Çeyrek	3919	5298	5875	5936	6088	5202	5223	5839
Toplam İhracat	16052	25382	24567	25121	24731	22089	20486	21725
1.Çeyrek	5552	9907	10608	10824	11350	9827	10282	14125
2.Çeyrek	6161	11391	11627	12183	12041	12027	12241	14624
3.Çeyrek	6547	11117	10853	11159	12505	10679	12277	14260
4.Çeyrek	7097	11597	11069	10481	11694	11635	12653	14737
Toplam İthalat	25357	44012	44157	44647	47590	44168	47453	57746
Denge	-9305	-18630	-19590	-19526	-22859	-22079	-26967	-36021
Hacim	41409	69394	68724	69768	72321	66257	67939	79471
D-8 İçi Pay(%)	4,74	3,94	3,92	4,04	4,18	4,57	4,87	4,92
Dünya İçi Pay(%)	0,85	0,71	0,72	0,75	0,77	0,85	0,90	0,92

Kaynak: <http://data.wto.org/>, 2019.

2.9.6. Nijerya

Nijerya'nın nüfusu 190.886.311, yüzölçümü 923.770 km²'dir. 2017 yılı verilerine göre Nijerya'nın Gayri Safi Yurtiçi Hasılası(GSYH) 375,745 milyon dolar, Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasılası(KBGSYH) ise 1,968 dolardır (<https://data.worldbank.org>, 2019).

Resim 2.8: Nijerya'nın Dünya Haritasındaki Konumu ve Bayrağı

Kaynak: <http://developing8.org/>, 2019.

Nijerya'nın 2005-2017 yılları dış ticaret verileri karşılaştırıldığında dış ticaret hacminin arttığı görülmektedir. Nijerya'nın dış ticaret hacmi 2005'de 68,160 milyon dolar iken 2017'de 91,900 milyon dolara çıkmıştır. Dış ticaret hacmindeki yükselişe rağmen D-8 ve Dünya ticaretindeki payının azaldığı görülmektedir. 2005'de %7,81 olan D-8 içi payı 2017'de %5,69'a, yine 2005'de %1,40 olan Dünya içi payı ise 2017'de %1,06'ya gerilemiştir. Nijerya'nın dış ticaret dengesine bakıldığında ise 2005'de 32,772 milyon dolar, 2017'de 1,900 milyon dolar fazla verdiği görülmektedir. 2011-2017 yıllarına ait veriler dikkate alındığında yıllık ortalama 29,1 milyar dolar dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir (Tablo 2.11).

Tablo 2.11: Nijerya'nın D-8 Teşkilatı ve Dünya Ticaretindeki Yeri ve Gelişimi (2005-2017, milyon \$)

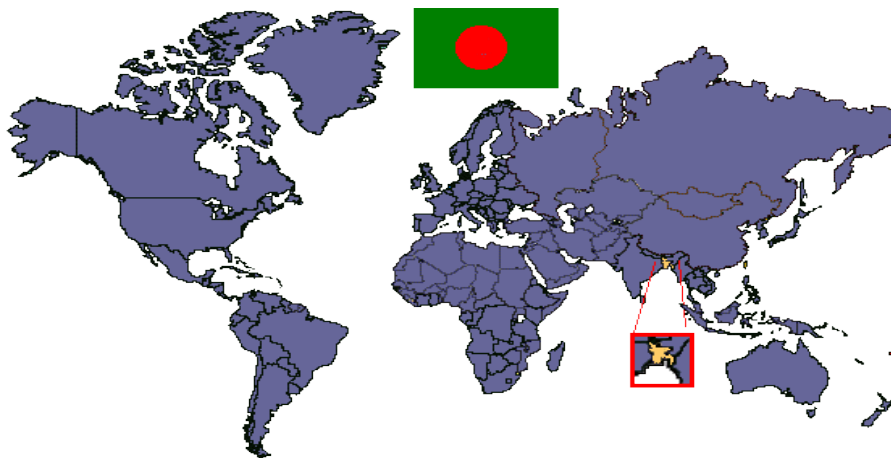
	2005	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1.Çeyrek	10870	26900	30900	24900	26400	13100	8700	10400
2.Çeyrek	11575	30000	27800	24300	24900	14200	9200	10500
3.Çeyrek	13853	29800	28600	27100	24300	12900	7400	12200
4.Çeyrek	14168	27600	27400	26100	18600	11200	9700	13800
Toplam İhracat	50466	114300	114700	102400	94200	51400	35000	46900
1.Çeyrek	3711	12900	11700	12300	13500	11600	8800	9600
2.Çeyrek	5089	15900	13900	13500	15400	12100	10800	11500
3.Çeyrek	4273	14100	12400	14900	15300	12300	9700	10500
4.Çeyrek	4621	13200	13000	15300	15800	12000	9700	13400
Toplam İthalat	17694	56100	51000	56000	60000	48000	39000	45000
Denge	32772	58200	63700	46400	34200	3400	-4000	1900
Hacim	68160	170400	165700	158400	154200	99400	74000	91900
D-8 İçi Pay(%)	7,81	9,68	9,45	9,17	8,92	6,86	5,30	5,69
Dünya İçi Pay(%)	1,40	1,75	1,72	1,70	1,65	1,28	0,98	1,06

Kaynak: <http://data.wto.org/>, 2019

2.9.7. Bangladeş

Bangladeş'in nüfusu 164.669.751, yüzölçümü 147.630 km²'dir. 2017 yılı verilerine göre Bangladeş'in Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYH) 249,723 milyon dolar, Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (KBGSYH) ise 1,516 dolardır (<https://data.worldbank.org>, 2019).

Resim 2.9: Bangladeş'in Dünya Haritasındaki Konumu ve Bayrağı

Kaynak: <http://developing8.org/>, 2019.

Bangladeş'in 2005-2017 yılları dış ticaret verileri karşılaştırıldığında dış ticaret hacminin arttığı görünmektedir. Bangladeş'in dış ticaret hacmi 2005'de 23,186 milyon dolar iken 2017'de 88,688 milyon dolara çıkmıştır. Dış ticaret hacmindeki yükselişe mukabil D-8 ve Dünya ticaretindeki payının da arttığı görünmektedir. 2005'de %2,66 olan D-8 içi payı 2017'de %5,49'a, yine 2005'de %0,48 olan Dünya içi payı ise 2017'de %1,02'ye yükselmiştir. Bangladeş'in dış ticaret dengesine bakıldığında ise 2005'de 4,592 milyon dolar, 2017'de 16,986 milyon dolar açık verdiği görünmektedir. 2011-2017 yıllarına ait veriler dikkate alındığında yıllık ortalama 10,8 milyar dolar dış ticaret açığı verdiği görünmektedir (Tablo 2.12).

Tablo 2.12: Bangladeş'in D-8 Teşkilatı ve Dünya Ticaretindeki Yeri ve Gelişimi (2005-2017, milyon \$)

	2005	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1.Çeyrek	2016	5944	6112	7104	7557	7991	8871	9096
2.Çeyrek	2336	6721	6416	7324	7934	8304	9302	8839
3.Çeyrek	2473	6164	6292	7628	7695	7759	8079	8663
4.Çeyrek	2472	5611	6308	7058	7219	8325	8642	9253
Toplam İhracat	9297	24440	25128	29114	30405	32379	34894	35851
1.Çeyrek	3556	8986	9150	8890	10542	9875	10577	12374
2.Çeyrek	3458	9431	8570	8740	11021	11273	11585	12022
3.Çeyrek	3299	8789	8333	9757	9748	9470	10269	13184
4.Çeyrek	3576	9008	8121	9698	9808	11430	12340	15257
Toplam İthalat	13889	36214	34174	37085	41119	42048	44771	52837
Denge	-4592	-11774	-9046	-7971	-10714	-9669	-9877	-16986
Hacim	23186	60654	59302	66199	71524	74427	79665	88688
D-8 İçi Pay(%)	2,66	3,45	3,38	3,83	4,14	5,14	5,71	5,49
Dünya İçi Pay(%)	0,48	0,62	0,62	0,71	0,76	0,96	1,06	1,02

Kaynak: <http://data.wto.org/>, 2019.

2.9.8. Türkiye

Türkiye'nin nüfusu 80.745.020, yüzölçümü 785.350 km²'dir. 2017 yılı verilerine göre Türkiye'nin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası(GSYH) 851,549 milyar dolar, Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasılası(KBGSYH) ise 10,546 dolardır (<https://data.worldbank.org>, 20.01.2019).

Resim 2.10: Türkiye'nin Dünya Haritasındaki Konumu ve Bayrağı

Kaynak: <http://developing8.org/>, 2019.

Türkiye'nin 2005-2017 yılları dış ticaret verileri karşılaştırıldığında dış ticaret hacminin arttığı görülmektedir. Türkiye'nin dış ticaret hacmi 2005'de 190,252 milyon dolar iken 2017'de 390,793 milyon dolara çıkmıştır. Bununla birlikte D-8 ve Dünya ticaretindeki payının da arttığı görülmektedir. 2005'de %21,80 olan D-8 içi payı 2017'de %24,18'e, yine 2005'de %3,92 olan Dünya içi payı ise 2017'de %4,51'e yükselmiştir. Türkiye'nin dış ticaret dengesine bakıldığında ise 2005'de 43,298 milyon dolar, 2017'de 76,807 milyon dolar açık verdiği görülmektedir. 2011-2017 yıllarına ait veriler dikkate alındığında yıllık ortalama 81,5 milyar dolar dış ticaret açığı verdiği görülmektedir (Tablo 2.13).

Tablo 2.13: Türkiye'nin D-8 Teşkilatı ve Dünya Ticaretindeki Yeri ve Gelişimi (2005-2017, milyon \$)

	2005	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1.Çeyrek	17241	31421	35305	36989	40133	37054	34670	37808
2.Çeyrek	18144	34167	38993	38145	39934	36379	36913	39567
3.Çeyrek	18131	33856	38615	37238	38315	33733	32583	37671
4.Çeyrek	19961	35463	39549	39430	39228	36673	38364	41947
Toplam İhracat	73477	134907	152462	151802	157610	143839	142530	156993
1.Çeyrek	25740	56069	55934	58757	57458	52313	46797	50435
2.Çeyrek	29355	63666	61461	67083	62327	54441	52861	57885
3.Çeyrek	30234	61944	59588	61785	60035	49598	46607	60631
4.Çeyrek	31446	59162	59562	64036	62357	50883	52353	64849
Toplam İthalat	116775	240841	236545	251661	242177	207235	198618	233800
Denge	-43298	-105934	-84083	-99859	-84567	-63396	-56088	-76807
Hacim	190252	375748	389007	403463	399787	351074	341148	390793
D-8 İçi Pay(%)	21,80	21,35	22,19	23,35	23,13	24,23	24,45	24,18
Dünya İçi Pay(%)	3,92	3,85	4,05	4,32	4,28	4,52	4,54	4,51

Kaynak: <http://data.wto.org/>, 2019

2.10. TÜRKİYE'NİN D-8 ÜLKELERİ İLE DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ

Bu bölümde D-8 Teşkilatı üyesi ülkeler ile Türkiye'nin dış ticaretlerinin D-8 Teşkilatının kuruluş yılı olan 1997'den itibaren gelişimi incelenecektir.

2.10.1. Türkiye-İran Dış Ticareti

İran ile Türkiye'nin dış ticareti 1997-2017 yılları arasındaki veriler incelendiğinde hacimsel manada büyük bir artış ile birlikte dış ticaret dengesi bakımından sürekli açık verildiği görülmektedir. Söz konusu yıllarda iki ülkenin dış ticaret hacmi yaklaşık 11 kat artmıştır. 1997'de yaklaşık 953,409 bin dolar olan iki ülkenin dış ticaret hacmi 2017'ye gelindiğinde yaklaşık 10,751 milyon dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. İki ülkenin 2012 yılı dış ticaret hacmi ise 21.886 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bunun sınır komşusu olan İran ve Türkiye'nin dış ticaretinin çok daha büyük potansiyel barındırdığını gösterdiği söylenebilir. Dış ticaret dengesine bakıldığında 1997'de yaklaşık 339.394 bin dolar olan dış ticaret açığının 2017'de yaklaşık 4.232 milyon dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir (Tablo 2.14).

Tablo 2.14: Türkiye-İran Dış Ticaret Verileri (1997-2017)

	İhracat	İthalat (Dolar)	Denge (Dolar)	Hacim (Dolar)
1997	307.007.494	646.401.629	-339.394.135	953.409.123
1998	194.696.358	433.026.395	-238.330.037	627.722.753
1999	157.814.999	635.928.166	-478.113.167	793.743.165
2000	235.784.797	815.730.198	-579.945.401	1.051.514.995
2001	360.535.772	839.800.076	-479.264.304	1.200.335.848
2002	333.962.009	920.971.696	-587.009.687	1.254.933.705
2003	533.786.239	1.860.682.809	-1.326.896.570	2.394.469.048
2004	813.031.280	1.962.058.691	-1.149.027.411	2.775.089.971
2005	912.940.054	3.469.705.759	-2.556.765.705	4.382.645.813
2006	1.066.901.631	5.626.610.156	-4.559.708.525	6.693.511.787
2007	1.441.190.094	6.615.393.849	-5.174.203.755	8.056.583.943
2008	2.029.759.634	8.199.688.999	-6.169.929.365	10.229.448.633
2009	2.024.546.255	3.405.985.565	-1.381.439.310	5.430.531.820
2010	3.044.177.151	7.645.007.868	-4.600.830.717	10.689.185.019
2011	3.589.634.590	12.461.532.358	-8.871.897.768	16.051.166.948
2012	9.921.602.401	11.964.778.631	-2.043.176.230	21.886.381.032
2013	4.192.511.353	10.383.216.706	-6.190.705.353	14.575.728.059
2014	3.886.190.192	9.833.289.630	-5.947.099.438	13.719.479.822
2015	3.663.759.780	6.096.254.224	-2.432.494.444	9.760.014.004
2016	4.966.175.518	4.699.776.693	266.398.825	9.665.952.211
2017	3.259.270.095	7.492.104.018	-4.232.833.923	10.751.374.113
Toplam	46.935.277.696	106.007.944.116	-59.072.666.420	152.943.221.812

Kaynak: TÜİK– <https://biruni.tuik.gov.tr/>, 2019.

2.10.2. Türkiye-Mısır Dış Ticareti

Mısır ile Türkiye'nin 1997-2017 yılları arasında dış ticaretleri incelendiğinde hem hacimsel bir artış olduğu hem de dış ticaret fazlası verildiği görülmektedir. Mevzu bahis yıllarda gerçekleşen dış ticaret verileri ışığında iki ülkenin dış ticaret hacmine bakıldığında 1997'den 2017'ye yaklaşık 6 katlık bir artış görülmektedir. 1997'de yaklaşık 703,357 bin dolar olan iki ülkenin dış ticaret hacmi 2017'ye gelindiğinde yaklaşık 4,358 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki dış ticaret dengesine ait verilere bakıldığında ise 1997'de yaklaşık 94.437 bin dolar olan dış ticaret açığının devam eden yıllarda sürekli fazla verdiği, 2009-2017 yıllarında ortalama yaklaşık yılda 1.703 milyon dolar, son olarak 2017 yılında ise yaklaşık 363.230 bin dolar fazla verdiği görülmektedir (Tablo 2.15).

Tablo 2.15: Türkiye-Mısır Dış Ticaret Verileri (1997-2017)

	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
1997	304.459.916	398.897.291	-94.437.375	703.357.207
1998	474.229.129	392.959.444	81.269.685	867.188.573
1999	467.413.483	108.976.976	358.436.507	576.390.459
2000	375.707.336	140.720.397	234.986.939	516.427.733
2001	421.468.665	91.720.413	329.748.252	513.189.078
2002	326.389.041	118.172.738	208.216.303	444.561.779
2003	345.778.773	189.396.996	156.381.777	535.175.769
2004	473.145.309	255.241.798	217.903.511	728.387.107
2005	687.299.362	267.245.816	420.053.546	954.545.178
2006	709.353.121	392.523.769	316.829.352	1.101.876.890
2007	902.702.916	652.987.552	249.715.364	1.555.690.468
2008	1.426.449.760	886.237.269	540.212.491	2.312.687.029
2009	2.599.030.331	641.551.791	1.957.478.540	3.240.582.122
2010	2.250.576.879	926.476.321	1.324.100.558	3.177.053.200
2011	2.759.311.302	1.382.216.480	1.377.094.822	4.141.527.782
2012	3.679.194.873	1.342.050.598	2.337.144.275	5.021.245.471
2013	3.200.362.079	1.628.868.451	1.571.493.628	4.829.230.530
2014	3.297.538.386	1.434.472.432	1.863.065.954	4.732.010.818
2015	3.124.876.188	1.215.905.245	1.908.970.943	4.340.781.433
2016	2.732.926.423	1.443.397.200	1.289.529.223	4.176.323.623
2017	2.360.734.145	1.997.503.294	363.230.851	4.358.237.439
Toplam	32.918.947.417	15.907.522.271	17.011.425.146	48.826.469.688

Kaynak: TÜİK– <https://biruni.tuik.gov.tr/>, 2019.

2.10.3. Türkiye- Malezya Dış Ticareti

Türkiye'nin Malezya ile dış ticareti 1997-2017 yılları arasındaki veriler incelendiğinde hacimsel manada artış olduğu görülmekle birlikte dış ticaret dengesi bakımından her yıl açık verildiği görülmektedir. Bu yıllar arasında dış ticaret hacminde yaklaşık 8 katlık bir artış olmuştur. 1997'de yaklaşık 417,641 bin dolar olan iki ülkenin dış ticaret hacmi 2017'ye gelindiğinde yaklaşık 3,424 milyon dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye ile Malezya dış ticaretinin aynı yıllarda gerçekleşen dış ticaret dengelerine bakıldığında; 1997'de yaklaşık 148.807 bin dolar olan dış ticaret açığı 2017'de yaklaşık 2.852 milyon dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir (Tablo 2.16).

Tablo 2.16: Türkiye-Malezya Dış Ticaret Verileri (1997-2017)

	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
1997	134.417.069	283.224.197	-148.807.128	417.641.266
1998	41.883.516	284.683.379	-242.799.863	326.566.895
1999	36.523.278	218.850.712	-182.327.434	255.373.990
2000	39.358.885	268.639.662	-229.280.777	307.998.547
2001	35.281.019	239.369.933	-204.088.914	274.650.952
2002	152.297.968	244.940.728	-92.642.760	397.238.696
2003	227.269.501	390.654.479	-163.384.978	617.923.980
2004	52.452.918	646.746.658	-594.293.740	699.199.576
2005	57.250.321	785.562.044	-728.311.723	842.812.365
2006	59.928.918	934.227.336	-874.298.418	994.156.254
2007	82.810.460	1.253.029.751	-1.170.219.291	1.335.840.211
2008	98.224.208	1.512.361.128	-1.414.136.920	1.610.585.336
2009	139.109.723	960.938.050	-821.828.327	1.100.047.773
2010	224.842.788	1.124.036.301	-899.193.513	1.348.879.089
2011	182.587.046	1.567.502.649	-1.384.915.603	1.750.089.695
2012	165.473.751	1.278.247.205	-1.112.773.454	1.443.720.956
2013	272.073.248	1.230.782.615	-958.709.367	1.502.855.863
2014	315.023.834	1.160.992.671	-845.968.837	1.476.016.505
2015	357.082.883	1.339.167.678	-982.084.795	1.696.250.561
2016	321.563.833	1.996.955.400	-1.675.391.567	2.318.519.233
2017	286.255.433	3.138.558.280	-2.852.302.847	3.424.813.713
Toplam	3.281.710.600	20.859.470.856	-17.577.760.256	24.141.181.456

Kaynak: TÜİK– <https://biruni.tuik.gov.tr/>, 2019.

2.10.4. Türkiye- Endonezya Dış Ticareti

Endonezya'nın Türkiye ile 1997-2017 yılları arasındaki dış ticaret verileri incelendiğinde hacimsel manada artışın yanı sıra dış ticaret dengesi bakımından verilen açık dikkat çekmektedir. Söz konusu yıllar aralığında iki ülke arasındaki dış ticaret hacminde yaklaşık 9 katlık bir artış sağlandığı görülmektedir. 1997'de yaklaşık 191,302 bin dolar olan iki ülkenin dış ticaret hacmi 2017'ye gelindiğinde yaklaşık 1,743 milyon dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Yine söz konusu yıllar aralığında iki ülke arasındaki dış ticaret dengesine bakıldığında; 1997'de yaklaşık 96.539 bin dolar olan dış ticaret açığı 2017'de yaklaşık 1.270 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Tablo 2.17).

Tablo 2.17: Türkiye-Endonezya Dış Ticaret Verileri (1997-2017)

	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
1997	47.381.342	143.920.785	-96.539.443	191.302.127
1998	28.961.596	175.682.756	-146.721.160	204.644.352
1999	29.154.225	164.993.942	-135.839.717	194.148.167
2000	30.494.594	231.389.042	-200.894.448	261.883.636
2001	32.417.552	202.234.521	-169.816.969	234.652.073
2002	28.543.237	327.021.231	-298.477.994	355.564.468
2003	46.970.919	450.353.860	-403.382.941	497.324.779
2004	54.118.661	623.420.300	-569.301.639	677.538.961
2005	80.796.815	750.237.615	-669.440.800	831.034.430
2006	84.948.899	1.031.302.884	-946.353.985	1.116.251.783
2007	173.735.534	1.359.927.601	-1.186.192.067	1.533.663.135
2008	284.426.332	1.408.894.820	-1.124.468.488	1.693.321.152
2009	248.791.221	1.017.887.914	-769.096.693	1.266.679.135
2010	250.772.195	1.476.658.613	-1.225.886.418	1.727.430.808
2011	307.971.265	1.931.716.806	-1.623.745.541	2.239.688.071
2012	243.621.405	1.795.778.174	-1.552.156.769	2.039.399.579
2013	230.995.148	1.989.682.847	-1.758.687.699	2.220.677.995
2014	227.583.139	2.043.491.797	-1.815.908.658	2.271.074.936
2015	207.000.878	1.638.245.117	-1.431.244.239	1.845.245.995
2016	253.636.369	1.424.721.605	-1.171.085.236	1.678.357.974
2017	236.666.869	1.506.816.518	-1.270.149.649	1.743.483.387
Toplam	3.128.988.195	21.694.378.748	-18.565.390.553	24.823.366.943

Kaynak: TÜİK– <https://biruni.tuik.gov.tr/>, 2019.

2.10.5. Türkiye-Pakistan Dış Ticareti

Türkiye ile Pakistan dış ticaretine 1997-2017 yılları arasındaki veriler doğrultusunda bakıldığında iki ülke arasındaki dış ticaret hacminde artış eğilimi göze çarpmakta, dış ticaret dengesine bakıldığında ise dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Mevzu bahis yıllarda iki ülke arasındaki dış ticaret hacmine bakıldığında; 1997’de yaklaşık 115.184 bin dolar olan iki ülkenin dış ticaret hacminin, 2017’ye gelindiğinde yaklaşık 675.282 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu yaklaşık 5,8 katlık bir artış olduğunu göstermektedir. Dış ticaret dengesine ait verilere bakıldığında ise 1997’den günümüze dalgalı bir seyir görülmektedir. 1997, 1998 ve 1999 yıllarında dış ticaret fazlası, devam eden yıllarda 2016 yılına kadar dış ticaret açığı, son olarak 2016 ve 2017 yıllarında ise dış ticaret fazlası verildiği görülmektedir. Türkiye 2016 yılında Pakistan ile dış ticaretinde yaklaşık 83.542 bin dolar, 2017 yılında ise 29.049 bin dolar dış ticaret fazlası vermiştir (Tablo 2.18).

Tablo 2.18: Türkiye-Pakistan Dış Ticaret Verileri (1997-2017)

	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
1997	58.160.735	57.023.441	1.137.294	115.184.176
1998	63.585.006	57.363.171	6.221.835	120.948.177
1999	128.527.155	25.443.587	103.083.568	153.970.742
2000	52.856.796	82.232.357	-29.375.561	135.089.153
2001	31.186.426	101.280.249	-70.093.823	132.466.675
2002	57.457.227	117.654.683	-60.197.456	175.111.910
2003	70.353.952	192.027.798	-121.673.846	262.381.750
2004	86.399.691	240.720.072	-154.320.381	327.119.763
2005	187.554.234	315.463.011	-127.908.777	503.017.245
2006	129.598.254	379.641.843	-250.043.589	509.240.097
2007	157.038.218	531.618.210	-374.579.992	688.656.428
2008	155.065.209	586.235.107	-431.169.898	741.300.316
2009	162.513.659	619.218.975	-456.705.316	781.732.634
2010	248.147.057	749.931.328	-501.784.271	998.078.385
2011	213.672.264	873.131.416	-659.459.152	1.086.803.680
2012	276.127.205	555.012.121	-278.884.916	831.139.326
2013	285.900.656	436.651.423	-150.750.767	722.552.079
2014	259.317.265	435.545.822	-176.228.557	694.863.087
2015	289.059.980	310.544.618	-21.484.638	599.604.598
2016	346.896.045	263.354.035	83.542.010	610.250.080
2017	352.166.256	323.116.599	29.049.657	675.282.855
Toplam	3.611.583.290	7.253.209.866	-3.641.626.576	10.864.793.156

Kaynak: TÜİK– <https://biruni.tuik.gov.tr/>, 2019.

2.10.6. Türkiye-Nijerya Dış Ticareti

Nijerya ile Türkiye'nin 1997-2017 yılları arasındaki dış ticaret verileri incelendiğinde hacimsel anlamda büyük bir artış olduğu, dış ticaret dengesi bakımından ise Türkiye'nin genel olarak dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir. Söz konusu yıllar aralığında iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 33.410 bin dolardan 491.710 bin dolar düzeyine çıkarak yaklaşık 15 katlık bir artışın meydana geldiği görülmektedir. Yine söz konusu yıllar aralığında iki ülke arasındaki dış ticaret dengesine bakıldığında; 1997, 2000, 2001, 2006 ve 2007 yılları hariç Türkiye'nin dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir. Türkiye 1997'de yaklaşık 229 bin dolar açık vermiş, 2017'de ise 179.138 bin dolar dış ticaret fazlası vermiş olduğu görülmektedir (Tablo 2.19).

Tablo 2.19: Türkiye-Nijerya Dış Ticareti (1997-2017)

	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
1997	16.590.292	16.819.738	-229.446	33.410.030
1998	23.259.291	2.752.002	20.507.289	26.011.293
1999	37.210.282	23.794.312	13.415.970	61.004.594
2000	45.644.867	132.297.582	-86.652.715	177.942.449
2001	69.022.586	228.199.553	-159.176.967	297.222.139
2002	62.511.229	4.351.437	58.159.792	66.862.666
2003	66.346.945	19.736.201	46.610.744	86.083.146
2004	80.212.502	33.722.615	46.489.887	113.935.117
2005	98.557.653	31.420.025	67.137.628	129.977.678
2006	83.008.986	87.469.015	-4.460.029	170.478.001
2007	133.268.972	147.370.670	-14.101.698	280.639.642
2008	280.527.474	79.187.510	201.339.964	359.714.984
2009	257.481.154	146.862.927	110.618.227	404.344.081
2010	250.602.360	220.545.686	30.056.674	471.148.046
2011	393.837.482	365.549.460	28.288.022	759.386.942
2012	438.767.037	113.174.528	325.592.509	551.941.565
2013	412.666.100	149.383.014	263.283.086	562.049.114
2014	439.828.875	134.414.557	305.414.318	574.243.432
2015	313.984.489	189.985.462	123.999.027	503.969.951
2016	241.603.577	157.814.199	83.789.378	399.417.776
2017	335.424.326	156.285.879	179.138.447	491.710.205
Toplam	4.080.356.479	2.441.136.372	1.639.220.107	6.521.492.851

Kaynak: TÜİK– <https://biruni.tuik.gov.tr/>, 2019.

2.10.7. Türkiye-Bangladeş Dış Ticareti

Bangladeş ile Türkiye'nin 1997-2017 yılları arasındaki dış ticaret verileri incelendiğinde hacimsel anlamda bir artış olduğu, dış ticaret dengesi bakımından ise Türkiye'nin genel olarak dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Söz konusu yıllar aralığında iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi yaklaşık 23.745 bin dolardan yaklaşık 1.031 bin dolar düzeyine çıkmıştır. Bu değişim yaklaşık 15 katlık bir artışı ifade etmektedir. Yine söz konusu yıllar arasında iki ülke arasındaki dış ticaret dengesine bakıldığında, Türkiye 1997'de yaklaşık 10.121 bin dolar açık vermiş iken, 2017'de bu rakamın 442.549 bin dolar düzeyine çıktığı görülmektedir (Tablo 2.20).

Tablo 2.20: Türkiye-Bangladeş Dış Ticareti (1997-2017)

	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
1997	6.812.307	16.933.670	-10.121.363	23.745.977
1998	18.122.816	24.251.519	-6.128.703	42.374.335
1999	26.349.030	24.802.204	1.546.826	51.151.234
2000	26.043.352	25.993.177	50.175	52.036.529
2001	15.273.015	22.240.805	-6.967.790	37.513.820
2002	15.447.704	31.966.524	-16.518.820	47.414.228
2003	40.332.930	41.718.559	-1.385.629	82.051.489
2004	33.129.230	83.690.742	-50.561.512	116.819.972
2005	90.726.945	100.030.722	-9.303.777	190.757.667
2006	91.992.052	168.426.575	-76.434.523	260.418.627
2007	63.016.598	245.732.087	-182.715.489	308.748.685
2008	69.528.398	447.708.674	-378.180.276	517.237.072
2009	133.819.040	523.576.442	-389.757.402	657.395.482
2010	169.521.725	844.660.552	-675.138.827	1.014.182.277
2011	132.199.604	895.967.134	-763.767.530	1.028.166.738
2012	214.168.040	766.376.471	-552.208.431	980.544.511
2013	195.535.770	1.004.418.720	-808.882.950	1.199.954.490
2014	148.510.738	1.028.727.562	-880.216.824	1.177.238.300
2015	199.887.126	995.969.642	-796.082.516	1.195.856.768
2016	263.776.669	881.038.617	-617.261.948	1.144.815.286
2017	294.544.374	737.093.731	-442.549.357	1.031.638.105
Toplam	2.248.737.463	8.911.324.129	-6.662.586.666	11.160.061.592

Kaynak: TÜİK– <https://biruni.tuik.gov.tr/>, 2019.

2.10.8. Türkiye'nin D-8 İle Toplam Dış Ticaretinin Gelişimi

Türkiye'nin D-8 ülkeleri ile kuruluş yılı olan 1997 ile 2017 yılları arası dış ticaret verilerine bakıldığında, aradan geçen zamanda dış ticaretlerinin hacimsel olarak çok büyük aşama kaydettiği görülmektedir. 1997 yılında yaklaşık 2.438 milyon dolar olan toplam dış ticaret hacmi 2017 yılına gelindiğinde yaklaşık 22.476 milyon dolar düzeyine çıkmıştır. Aradaki fark dikkate alındığında, D-8 ülkeleri ile Türkiye'nin dış ticaretinin %821,91 büyüdüğü görülmektedir. Türkiye'nin D-8 dışı ülkeler ile dış ticaretindeki artışa bakıldığında ise yine hacimsel anlamda artış olduğu görülmektedir. 1997'de yaklaşık 72.381 milyon dolar olan D-8 dışı dış ticaret hacminin 2017 yılına gelindiğinde yaklaşık 368.316 milyon dolar düzeyine çıktığı görülmektedir. Bu rakamlar doğrultusunda Türkiye ile D-8 dışı ülkeler arasındaki dış ticaretin hacimsel anlamda %408,85 oranında büyüdüğü görülmektedir. Buradan hareketle Türkiye'nin mevzu bahis yıllarda D-8 ile ticaretinin, D-8 dışı ülkeler ile ticaretine göre daha büyük bir gelişim gösterdiği söylenebilir. Yine aynı yıllarda Türkiye'nin GSYH'sı da büyük bir gelişim göstermiş ve

189.834 milyon dolar düzeyinden, 851.549 milyon dolar düzeyine yükselerek %348,57'lik bir artış göstermiştir.

Tablo 2.21: Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi (1997-2017)

Yıllar	D-8 Hacim	D-8 Dışı Hacim	Türkiye GSYH
1997	2.438.049.906	72.381.742.315	189.834.649.111
2017	22.476.539.817	368.316.051.831	851.549.299.635
Artış Oranı (%)	821,91	408,85	348,57

Kaynak: TÜİK– <https://biruni.tuik.gov.tr/>, 2019.

2.11. TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET AÇIĞI PROBLEMİ

Türkiye gerek D-8 ülkeleri ile gerekse D-8 dışı ülkeler ile ticaretinde yukarıdaki tablolarda da ortaya konduğu üzere dış ticaret açığı problemi yaşayan bir ülkedir. Bunun sebebini anlayabilmek için Türkiye'nin ithalat ve ihracatı yapılan ürünleri fasıllara göre sınıflandırılmış (harmonize sistem) ve buradan hareketle Türkiye'nin 2017 yılına ait veriler ışığında en fazla hangi fasılda dış ticaret açığı verdiği irdelenmiştir. Buna göre Türkiye'nin toplam dış ticaretinde en fazla açığı 27 numaralı fasıl olan “mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar” faslında verdiği görülmektedir. Bu fasıldaki açığın toplam dış ticaret açığına oranına bakıldığında ise %42,81 ile çok büyük bir paya sahip olduğu görülmektedir. Bu rakam Türkiye'nin dış ticaret açığının çok büyük oranda enerji ithalatı kaynaklı olduğunu göstermektedir denilebilir (Tablo 2.22).

Tablo 2.22: Türkiye'nin En Fazla Dış Ticaret Açığı Verdiği 10 Fasıll (2017)

Fasıl	Fasıl adı	Denge	Fasıldaki Açığın Toplam Dış Ticaret Açığına Oranı
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar	-32.877.673.701	42,81
84	Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları	-13.338.985.279	17,37
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı	-13.062.546.443	17,01
72	Demir ve çelik	-8.531.526.598	11,11
39	Plastikler ve mamulleri	-7.790.553.889	10,14
71	Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar	-6.564.307.889	8,55
29	Organik kimyasal ürünler	-4.730.400.021	6,16
90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar, bunların aksam, parça ve aksesuarı	-4.189.994.069	5,46
30	Eczacılık ürünleri	-3.573.785.816	4,65
74	Bakır ve bakırdan eşya	-1.884.924.296	2,45

Kaynak: TÜİK– <https://biruni.tuik.gov.tr/>, 2019.

Yukarıda Türkiye'nin toplam dış ticaretinde en fazla açık verdiği fasıllar incelenmiştir. Türkiye'nin D-8 ülkeleri ile dış ticaretindeki duruma bakıldığında ise yine en fazla açığı 27 numaralı fasıl olan “mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar” faslında verdiği görünmektedir. Ancak bu fasılın toplam dış ticaret açığına oranı %42,81 iken bu oranın D-8 ülkeleri ile dış ticarete %69,54'e çıktığı görünmektedir. Bu oranlar, yukarıda da ifade edildiği üzere Türkiye'nin hem D-8 ülkeleri ile hem de toplam dış ticaretindeki açığın büyük oranda enerji ithalatı kaynaklı olduğunu göstermektedir (Tablo 2.23)

Tablo 2.23: Türkiye'nin D-8'lerle Ticaretinde En Fazla Dış Ticaret Açığı Verdiği 10 Fasıll

Fasıll	Fasıll adı	Denge	Fasıll'ın D-8'lerle Dış Ticaret Açığına Oranı
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar	-5.720.841.104	69,54
39	Plastikler ve mamulleri	-661.942.395	8,05
76	Alüminyum ve alüminyumdan eşya	-661.055.319	8,04
15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar, yemeklik katı yağlar, hayvansal ve bitkisel mumlar	-606.886.888	7,38
85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları,aksam-parça-aksesuarı	-561.727.952	6,83
31	Gübreler	-491.682.559	5,98
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	-388.500.826	4,72
55	Sentetik ve suni devamsız lifler	-373.131.904	4,54
54	Sentetik ve suni filamentler, şeritler ve benzeri sentetik ve suni dokumaya elverişli maddeler	-355.593.738	4,32
53	Dokumaya elverişli diğer bitkisel lifler, kağıt ipliği ve kağıt ipliğinden	-267.094.523	3,25

Kaynak: TÜİK– <https://biruni.tuik.gov.tr/>, 2019.

2.12. LİTERATÜR

“Kuruluşundan Bugüne D-8 Örgütü” başlıklı yüksek lisans tezinde dünyada kurulan ekonomik örgütlerin bir kısmına çalışmasında yer veren ve D-8 teşkilatının kalkınma adına yaptığı çalışmaları inceleyen Güldal(2009), D-8'in belirlenen hedeflere ulaşamadığını bunun sebebinin ise kuruluşta görevde bulunan iktidarların ardından yeni göreve gelen iktidarların projeyi sahiplenmemeleri olarak açıklamıştır.

“D-8 Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Türk Ekonomisine Etkileri” başlıklı yüksek lisans tezinde Kılınç(2013), D-8'in 1997 - 2012 yılları arası faaliyet ve verileri ışığında gelişimini, belirlenen hedeflere ulaşıp ulaşılamadığını ve örgütün Türkiye ekonomisine katkılarını incelemiş ve Türkiye'nin pazar çeşitliliğini sağlamada D-8 gibi örgütlerle daha aktif ilişki içerisinde olmasının sağlayacağı faydalar üzerinde durmuştur.

“Türkiye'nin Öncülük Ettiği Ekonomik Birleşmeler KEİ, ECO ve D-8 Örnekleri” başlıklı yüksek lisans tezinde Şahin(2012), Türkiye'nin kuruluşuna öncülük ettiği KEİ, ECO ve D-8 örgütleri ile ilişkilerinde beklenen faydanın sağlanıp

sağlanamadığı üzerine çalışmış, KEİ ülkelerinin işbirliğinde bir takım problemlere rağmen ECO ve D-8'in barındırdıkları potansiyele dikkat çekmiştir.

“D-8 Ekonomik Birliği Örgütü” başlıklı makalesinde Kamel(2001), D-8'i incelemiş ve üye ülkeler arası müspet gelişmelere vesile olacağı sonucuna varmıştır.

“D-8 Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret İşlemlerinde Barter Yönteminin Uygulanabilirliği” başlıklı makalelerinde Aksu ve Gürbüz(2017), Barter Sistemi'ni kullanmanın Türkiye ile D-8 arasındaki dış ticarete etkisini araştırmışlar ve dış ticarete yabancı para birimi kullanmaktan kaynaklanan harici masrafları azalması, kotaların aşılması, mali durumlarının düzeltilmesi ve stokların eritilmesi gibi bir takım faydalarının olacağı sonucuna varmışlardır.

“Türkiye'nin D-8 Ülkeleriyle Ticaretinin Yapısal Analizi” başlıklı makalesinde Doğan(2015), Türkiye – D-8 dış ticaretinin yapısal karakteristiğini ortaya koymak amacıyla 2000 – 2013 dönemi dış ticaret verilerinin analizini yapmıştır.

“İslam Dünyası Türkiye'nin Doğal Ticaret Ortağı Olabilir mi?” başlıklı makalesinde Kar (2011), Türkiye'nin AB ve OECD pazarlarında yaşanan daralmadan doğan açığın İslam ülkeleri ile dış ticaretinin geliştirilmesi ile kapatılıp kapatılmayacağı hususunu işlemiş, İslam ülkeleri ile dış ticaretin payının artması AB'ye alternatif olacak boyuta ulaşmamakla birlikte ilişkilerin gelişmesi yabancı yatırımcının dikkatinin çekilmesi ve ekonominin dış şoklara mukavemetinin artması sonuçlarını elde etmiştir.

“Gelişen Sekiz İslam Ülkesini(D-8 Ülkelerinin) Dış Ticaretinin Yeterlilik Analizi” başlıklı makalelerinde Türkan ve Alakuştekin(2017), D-8 ülkeleri arasında olası bir gümrük birliği ile ülkelerin dış ticaretlerinin yeterliliğini ürün gruplarını sınıflandırarak(harmonize sistem) ve her ürün grubundaki dış ticaret rakamlarını karşılaştırarak incelemişler ve Türkiye ile D-8 ülkelerinin dış ticaretlerinin birçok ürün grubunda birbirlerine yettiği sonucuna ulaşmışlardır.

“Küresel ve Bölgesel Ekonomik İşbirliği ve Bütünleşmeler Çerçevesinde Türkiye – Avrupa Birliği Ekonomik İlişkilerinin Analizi” başlıklı yüksek lisan tezinde Akçay (2017), Türkiye'nin bazı ekonomik örgütler ile ihracatının konumlarını belirlemek amacıyla çekim modeli analizi yapmış ve Avrupa Birliği ile ekonomik ilişkileri mercek altına almış ve stratejik konumu ile Türkiye'nin tek pazara yönelmesinin doğru strateji olmadığını sonucuna varmıştır.

“Ekonomik Entegrasyon Politikalarının Dinamik Etkileri Türkiye'nin Entegrasyon Perspektifi” başlıklı doktora tezinde Atamer(2004), Türkiye'nin entegrasyon perspektifini ele almış Asya ile Avrupa arasındaki konumuna dikkat çekerek küresel düzeyde mevcut iktisadi mânilerin bertaraf edilmesinin sağlayacağı faydayı vurgulamıştır.

“Gümrük Birliği ve Türkiye Ekonomisine Etkileri” başlıklı yüksek lisans tezinde Çağlayan (2016), 1982 – 2010 yılları verileri ışığında Gümrük Birliği'nin Türkiye – AB arasındaki dış ticaret hacmine etkilerini zaman serisi analiz yöntemini kullanarak analiz etmiş, Gümrük Birliği'nin sınırlı da olsa ticaret yaratıcı etkisi olduğu sonucuna varmıştır.

“Küreselleşme Sürecinde Türkiye'nin Ekonomik Entegrasyonlara Katılımı” başlıklı yüksek lisans tezinde Sevda Demir (2015), Türkiye'nin dâhil olduğu entegrasyonları ve bunlarla ilişkisini incelemiş ve benzer gelişmişlik düzeyindeki ülkeler arası entegrasyonların daha başarılı olacağını vurgulamıştır.

“AB İçin Entegrasyon Aracı Olarak Enerji ve Türkiye'nin Rolü” başlıklı doktora tezinde Develi (2010), entegrasyon hareketlerinin oluşumunda ortak çalışma alanlarının önemine dikkat çekmiş bu doğrultuda enerjinin önemli bir araç olduğu vurgulanarak AB için enerji aracının etkisini araştırmıştır. Ayrıca Asya ile Avrupa arasında köprü konumunda olan Türkiye'nin AB ile ilişkilerini de yine bu çerçevede incelemiştir. AB'nin, enerji güvenliği politikalarında mevcut konumundan dolayı Türkiye ile ekonomik ve siyasi işbirliğinin mecburi hale geldiği sonucuna varmıştır.

“Ekonomik Entegrasyonun Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Örnekleri” başlıklı yüksek lisans tezinde Mıstaçoğlu (2010), ekonomik entegrasyonun hareketlerinin doğrudan yabancı yatırımlara etkisini ölçmeyi amaçlamış bu doğrultuda AB için 1993 – 2007 yılları arası verileri, NAFTA, ASEAN ve MERCOSUR entegrasyonları için ise 1980 – 2007 yılları arası veriler –i kullanarak panel veri analizi yapmıştır. Çalışmadan ekonomik entegrasyonlara dâhil olmanın gelişmişlik düzeyleri bakımından farklılık göstermekle birlikte doğrudan yabancı yatırımlara olumlu etkisi olduğu sonucuna varmıştır.

“Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon: ECO Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinde Eroğlu (2006), ECO'nun gelişimini ve Türkiye'nin ECO ile ilişkilerini incelemiştir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkeler arası entegrasyon

hareketlerin arasında oluşturulmaya çalışılan entegrasyonların yaşadığı sorunlara benzer sorunlar yaşayarak istenen müspet etkiyi oluşturmadığı sonucuna varmıştır.

“Küresel Ekonomide Uluslararası Ekonomik Kuruluşların Yeni Sorumluluğu ve Rolü” başlıklı yüksek lisans tezinde Gedik (2011), IMF, WB ve WTO’nun küresel ekonomideki sorumluluk ve rollerini incelemiş ve kuruluşlarından günümüze değişen dengeler ve gelişen olaylar neticesinde artık sorumluluk ve rollerini sağlıklı yerine getirebilmelerinin mümkün olmadığı ve yeniden yapılandırılmaları gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

“Türkiye ile Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Entegrasyonu Üzerine Bir Deneme” başlıklı doktora tezinde Güngör (1999), Türkiye ile SSCB’nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan yeni Türk Cumhuriyetleri arasında kurulacak olası bir ekonomik entegrasyonun etkilerini ölçmek amacıyla teorik ve ekonomik olarak analize tabi tutmuş ve kısa vadede bu girişimin olumlu bir etki oluşturamayacağı sonucuna varmıştır.

“Uluslararası Ekonomik Birleşmelerin Dış Ticaret Üzerindeki Dışlama Etkisi, Türkiye’nin Olası Şangay İşbirliği Örgütü” başlıklı yüksek lisans tezinde Karakaş (2016), Türkiye’nin Avrupa Gümrük Birliği ile ilişkilerinin tartışılır hale gelmesi nedeniyle alternatif olarak ŞİO ile olası bir üyelik anlaşmasının nasıl bir etki oluşturacağını incelemiş ve yatırımlar üzerindeki dışlama etkisinin azalacağı sonucuna ulaşmıştır.

“Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye Arasında Olabilecek Entegrasyon Hareketleri ve Türkiye İle Dış Ticaretinin Değerlendirilmesi” başlıklı yüksek lisans tezinde Karayılan (2014), SSCB’nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye ile bir entegrasyon hareketi içerisine girmeleri halinde muhtemel sonuçlarını incelemiş dünya ticaretine yön verebilecek nitelikte bir etkisi olabileceği sonucuna varmıştır.

“Ekonomik Entegrasyon ve Büyüme: Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülke Grupları Açısından Çekim Modeli Analizi” başlıklı yüksek lisans tezinde Noyan (2015), Çekim Modeli Analizi ile Türkiye ve bazı seçilmiş Orta Doğu ülkeleri arasındaki ticareti 2003, 2005 ve 2010 yılına ait veriler ışığında analiz etmiş, mesafelerin ticaret hacmi üzerindeki etkisinin az olduğu, GSYİH büyümeleri üzerine dış ticaret hacmi ve küreselleşmenin ise etkisinin daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır.

“Merkezi Asya Ülkeleri ve Türkiye’nin Ekonomik Bir Entegrasyon İçin SWOT Analizleri” başlıklı yüksek lisans tezinde Odabaş (2012), Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye’nin olası bir ekonomik entegrasyonunun analizini SWOT Analizi yöntemi ile yapmış, analizden elde edilen veriler ışığında bu ülkelerin kendi aralarındaki bir entegrasyonun güç ve fırsatlarının, tehdit ve zayıflıklara göre daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır.

“Avrasya Birliği’nin Türkiye İçin Alternatif Bir Entegrasyon Olabilirliğinin Etüdü” başlıklı yüksek lisans tezinde Özdemir (2015), Türkiye’nin AB ile girdiği çıkmazların Türkiye’yi alternatif entegrasyon arayışlarına ittiğinden hareketle Avrasya Birliği ile bir entegrasyonun olası etkilerini araştırmış ve Avrasya Birliği’nin Türkiye için en iyi alternatif olduğunu vurgulamıştır.

“Ekonomik Entegrasyonların Rekabet Gücüne Etkisi: AB’ye Beşinci Genişleme Süreciyle Üye Olan Ülkelerin Rekabet Güçlerindeki Değişimin İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinde Savaş (2012), AB’ye beşinci genişleme süreci ile dahil olan ülkeler üzerinden EE’nin rekabet gücüne etkisi ekonometrik analiz marifeti ile analiz edilmiş ve mevzu bahis ülkelerin rekabet gücünde istenen düzeyde etki oluşturmadığı sonucuna ulaşmıştır.

“21.Yüzyılda Avrasya’daki Oluşumlar ve Türkiye’nin AB Alternatifleri Bağlamında Türk Birliği’nin Olabilirliğinin Analizi” başlıklı doktora tezinde Yılmaz (2012), Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye arasında kurulacak bir entegrasyonu incelemiş bu doğrultuda bu ülkelerde böyle bir entegrasyonun algısına dair anket çalışması yapmıştır. Anket sonuçlarına göre mevzu bahis ülkelerde Orta Asya Devletler Birliği destek bulurken hemen ardından en fazla desteği Müslüman Devler Birliği fikri almıştır. Ayrıca AB benzeri bir bölgesel bir yapılanmaya büyük bir desteğin olduğu sonucuna varmıştır.

“Türkiye’nin Yeni Pazar Arayışları İçinde İslam Ülkelerinin Yeri ve Önemi” başlıklı makalesinde Arslan (2014), İslam Dünyası’nın Türkiye’nin yeni pazar arayışlarındaki yerini ele almış ve bu pazarlardan hak ettiğini alabilmesi için yapılması gerekenler üzerinde durmuştur. Türkiye’nin son yıllarda İslam ülkeleri ile belli bir dayanışma içerisine girdiği bunun artırılarak barındırdığı potansiyeli yakalayacak duruma

getirilmesi durumunda, İslam ülkeleri arasında işbirliğinin gerçekleşebileceği ve bunun da yeni bir dünya düzenine geçişi sağlayacağı sonucuna ulaşmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMETRİK ANALİZ

3.1. YÖNTEM VE BULGULAR

3.1.1. Veri Seti

Çalışmada, Türkiye ile D-8 ülkelerinin 1990 - 2017 dönemlerine ait ithalat - ihracat rakamları ve Türkiye'nin aynı dönemlere ait Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla rakamları veri olarak kullanılmıştır. Veriler yıllık olarak ele alınmış ve logaritmik değerleri (\ln) dikkate alınarak çalışmaya dâhil edilmiştir. Yine çalışmada Türkiye ile D-8 ülkelerinin ithalat - ihracat rakamlarını içeren veriler Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden, Türkiye'nin GSYH'sini içeren veriler ise Dünya Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden elde edilmiştir. Ekonometrik analiz, değişkenlere öncelikle birim kök (durağanlık) testi ardından da trend etkisini ortadan kaldırmak için birinci farklarının alınması ile durağan hale getirilmesinin ardından yapılmıştır. Çalışmada analiz Eviews 9.0 programı kullanılarak yapılmış, elde edilen sonuçlar tablolar ile özetlenerek raporlanmıştır.

Tablo 3.1: Veri Seti İle İlgili Açıklamalar ve Veri Kaynakları

Değişkenler	Değişken Açıklamaları	Veri Kaynağı
LnGSYH	Logaritması Alınmış GSYH	Dünya Bankası - (https://data.worldbank.org/)
LnIHRACAT	Logaritması Alınmış Türkiye'nin D-8 Ülkelerine Yaptığı Toplam İhracat	TÜİK - https://biruni.tuik.gov.tr/
LnITHALAT	Logaritması Alınmış Türkiye'nin D-8 Ülkelerinden Yaptığı Toplam İthalat	TÜİK - https://biruni.tuik.gov.tr/

3.1.2. Ekonometrik Yöntem

Çalışmada öncelikle değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere ve trendlerini gösteren grafiklere yer verilmiştir. Serilerin durağan olup olmadığını test etmek için Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips – Perron (PP) birim kök (durağanlık) testleri yapılmıştır. Daha sonra serileri durağan hale getirebilmek için birinci farkları alınmıştır. Ardından değişkenler arasındaki ilişki öngörebilmek için eşbütünleşme analizi ve VAR Analizi uygulanmıştır. Ayrıca değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünün belirlenmesi için Granger Nedensellik Testi uygulanmış, çıkan sonuçlar Varyans Ayırıştırması ve Etki – Tepki Analizi ile desteklenmiştir.

3.1.2.1. Tamamlayıcı İstatistikler

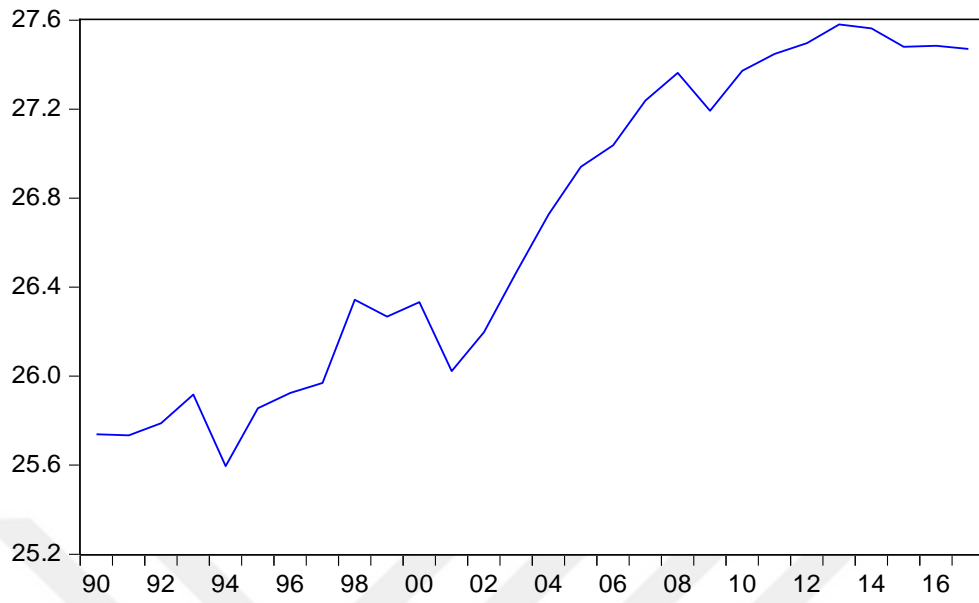
Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler logaritması alınmış biçimde aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3.2: Tanımsal İstatistikler

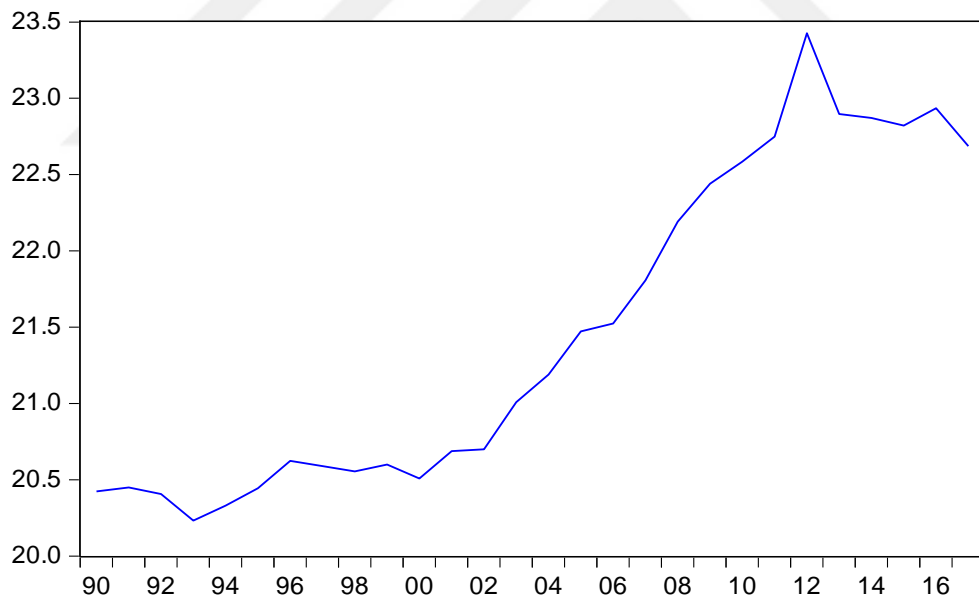
	GSYİH	IHRACAT	İTHALAT
Ortalama	26.66237	21.46971	22.04577
Medyan	26.59616	21.09882	21.96957
Maksimum	27.58034	23.42724	23.69253
Minimum	25.59610	20.23230	19.80751
Standart Sapma	0.711505	1.061244	1.208027
Çarpıklık	-0.034195	0.406063	-0.078995
Basıklık	1.369445	1.543210	1.565265
Jarque-Bera	3.107285	3.245417	2.430662
Probability	0.211476	0.197363	0.296612
Sum	746.5463	601.1519	617.2815
Sum Sq. Dev.	13.66846	30.40845	39.40190
Gözlemler	28	28	28

Çalışma çerçevesinde kullanılan değişkenlerin % değişim trendlerini gösteren grafikler aşağıda sunulmuştur. GYSH değişkenine ait grafik incelendiğinde GSYH % değişim oranının genel manada yükseliş eğiliminde olduğu görünmektedir. 1993-1994, 2001-2002 ve 2008-2009 yıllarında düşüş eğiliminde olduğu görünmektedir. 2001-2002 yılındaki düşüşte Türkiye’de meydana gelen ekonomik krizin, 2008-2009 yılında meydana gelen düşüşte ise küresel ekonomik krizin etkisi olduğu söylenebilir. Diğer iki değişken olan ithalat ve ihracata ait grafikler incelendiğinde de yine genel manada bir yükseliş eğilimi görülmekle birlikte özellikle 2012 yılından sonra bir düşüş eğilimine girdiği ve dalgalı bir seyir izlediği görünmektedir.

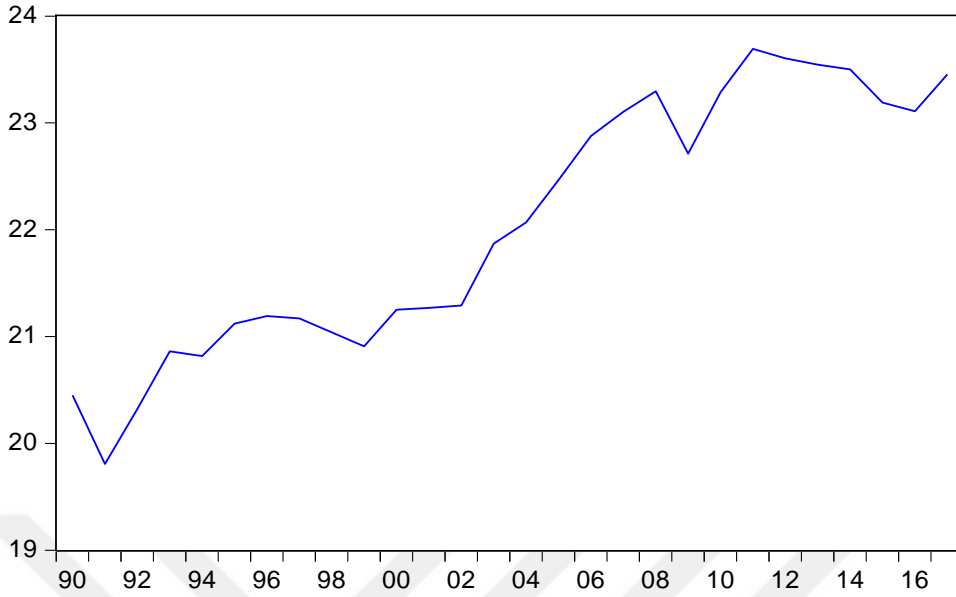
Log GSYIH

Log IHRACAT

Log İTHALAT

3.1.2.2. Durağanlık Analizi (Birim Kök Testleri)

Zaman serisi analizleri durağan ve durağan olmayan seriler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu ayrımın, zaman serisi analizleri için geliştirilmiş olan olasılık teorilerinin yalnızca durağan seriler için geçerli olması sebebiyle önemi büyüktür. İktisadi zaman serileri ise genellikle durağan değildir. Bu durumda durağan olmayan serileri durağan hale getirmek için fark alma işlemi uygulanmaktadır. Serinin “d” defa farkı alınır ve seriye d’inci farkı alınmış seri I(d) denir (Işık vd., 2004: 330 – 331).

Serilerin durağanlığının analiz edilmesine yönelik birçok test mevcuttur. Çalışmada serilerin durağanlığının analizi, Eviews 9.0 paket programı kullanılarak, Augmented (Genişletilmiş) Dickey Fuller (ADF) ve Phillips – Perron (PP) birim kök testleri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Aşağıda ADF için geliştirilmiş denklemler bulunmaktadır: Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) regresyonları aşağıdaki denklemlerdeki gibi yazılır:

$$\Delta Y_t = \alpha Y_{t-1} + \sum \beta_1 \Delta Y_{t-1, k=1} + \varepsilon_t$$

$$\Delta Y_t = a_0 + \alpha Y_{t-1} + \sum \beta_1 \Delta Y_{k=1} + \varepsilon_t$$

$$\Delta Y_t = a_0 + \alpha_2 \text{trend} + \alpha Y_{t-1} + \sum \beta_1 \Delta Y_{k=1} + \varepsilon_t$$

Yukarıdaki denklemlerde, Δ fark operatörünü, Y_t durağanlık testinin uygulandığı değişkeni, a_0 sabit terimi, α ve β katsayıları et hata terimini, $i=1,2,3,\dots,k$ ise optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir. ADF testi uygulanırken kurulan hipotezler aşağıdaki gibidir;

$H_0: \alpha \geq 0$, seri birim kök içermektedir (durağan değildir).

$H_1: \alpha < 0$, seri birim kök içermemektedir (durağandır).

Serinin birim kök içerip içermediğine karar vermek için t istatistikleri, Dickey ve Fuller tarafından hesaplanan kritik değerler ile karşılaştırılır. Hesaplanan değerler kritik değerlerden mutlak değerce küçük ise H_0 kabul edilir. Yani seri durağan değildir ya da birim kök içermektedir (İğde, 2010: 16). Çalışmada ayrıca Phillips – Perron (PP) testi de ADF testinin tamamlayıcısı olarak kullanılmıştır.

Tablo 3.3: Değişkenlere Ait Birim Kök Testi (Durağanlık Analizi) Sonuçları

DEĞİŞKENLER	Düzyer Seviyesi		Birinci Fark	
	ADF Test İstatistiği	PP Test İstatistiği	ADF Test İstatistiği	PP Test İstatistiği
LnGSYH	-0.760687 0.8142	-0.760687 0.8142	-5.634425 0.0001***	-5.632844 0.0001***
LnIHRACAT	-0.371239 0.9008	-0.391030 0.8973	-5.030747 0.0004***	-5.052960 0.0004***
LnITHALAT	-0.832450 0.7935	-0.737786 0.8204	-5.869381 0.0001***	-5.869381 0.0001***

***, **, * sırasıyla %1, %5, %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Yapılan test sonucunda, serilerin düzey seviyesinde durağan olmadıkları ancak birinci farkları alındığında serilerin durağan hale geldikleri gözlemlenmiştir. Diğer bir ifade ile serilerin I(1) seviyesinde durağan olduğu görülmektedir. Serilerin I(1) seviyesinde birim kök içermemeleri bize uzun dönemli ilişkinin analiz edilebilmesi imkânı vermektedir. Bu ilişkiyi test etmek için Johansen Eşbütünleşme Analizi kullanılacaktır. Ancak öncesinde modelde en uygun gecikme uzunluğunu tespit edilmesi gerekmektedir.

3.1.2.3. Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

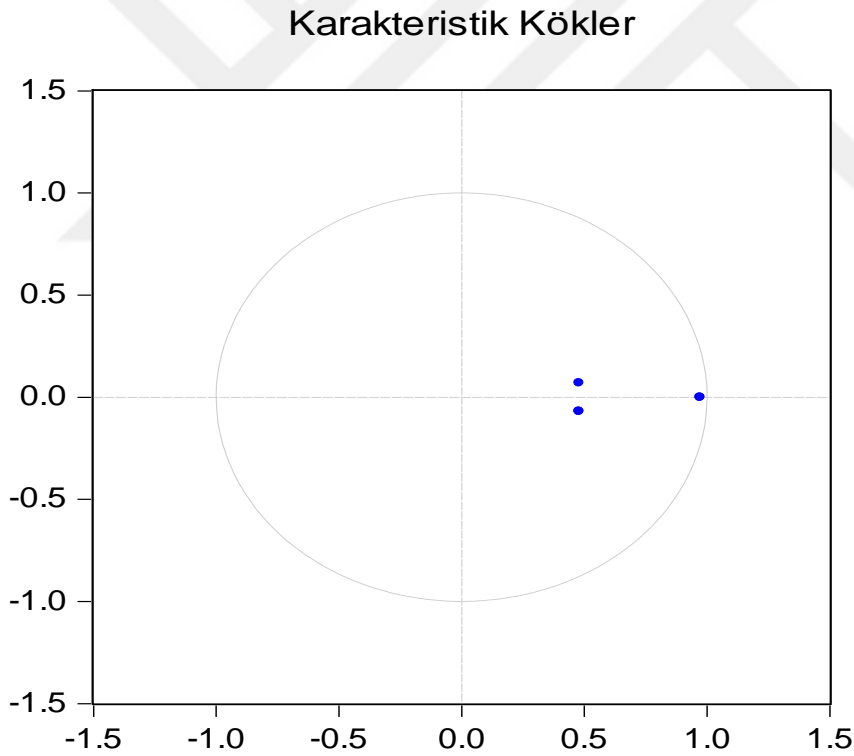
Johansen Eşbütünleşme Analizinin uygulanmasında, analizin yanlış sonuçlar vermemesi adına doğru gecikme uzunluğunu girilmesi önemlidir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde LogL, LR(olabilirlik oranı testi), FPE(son öngörü hatası),

AIC (Akaike bilgi kriteri), SC (Schwarz kriteri) ve HQ (Hannan-Quinn Kriteri) kriterleri kullanılmakta ve bu kriterlerin çoğunluğu hangi gecikme sayısını işaret ediyorsa o gecikme uzunluğunun kullanılması uygun olacaktır. Aşağıdaki tabloda gecikme uzunluğunun belirlenmesi amacıyla yapılan test sonucu yer almaktadır. Buna göre en uygun gecikme uzunluğunun 1 (bir) olduğu görülmektedir.

Tablo 3.4: Gecikme Uzunlukları Tablosu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-28.74133	NA	0.002827	2.645111	2.792368	2.684178
1	23.68048	87.36968*	7.65e-05*	-0.973373*	-0.384346*	-0.817104*
2	30.02213	8.984014	9.97e-05	-0.751844	0.278953	-0.478374
3	37.01182	8.154630	0.000132	-0.584318	0.888249	-0.193645
4	46.55447	8.747435	0.000158	-0.629539	1.284798	-0.121665

Grafik 3.1: Karakteristik Kökler Grafiği

Yukardaki grafikte Karakteristik Kökler Grafiği verilmiştir. Grafiğe bakıldığında bütün noktaların grafik içinde yer aldığı görülmektedir. Bu modelin durağan olduğunu göstermektedir.

3.1.2.4. Eşbütünleşme Analizi ve Sonuçları

Eşbütünleşme analizi, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığının tespitini yapmamızı sağlanan bir analizdir. Modelde Johansen eşbütünleşme analizi uygulanmış, sonuçlar da aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3.5: Eşbütünleşme Analizi (Trace ve Max – Eigen İstatistikleri) Sonuçları

Hipotezler	Özdeğer	Trace İstatistiği	Kritik Değer %5	Prob.
Yok	0.611147	33.00705	29.79707	0.0206
En Fazla 1	0.223869	8.448626	15.49471	0.4187
En Fazla 2	0.069016	1.859334	3.841466	0.1727
Hipotezler	Özdeğer	Max-Eigen İstatistiği	Kritik Değer %5	Prob.
Yok	0.611147	24.55843	21.13162	0.0158
En Fazla 1	0.223869	6.589292	14.26460	0.5388
En Fazla 2	0.069016	1.859334	3.841466	0.1727

Tabloda hipotezler; hiç eşbütünleşik vektör yoktur, en fazla bir eşbütünleşik vektör vardır ve en fazla iki eşbütünleşik vektör vardır şeklindedir. Tabloya bakıldığında birinci hipotezler için Trace ve Max – Eigen değerleri kritik değerlerden yüksek ve %5 anlamlılıkta reddedilmiştir. Yani hiç eşbütünleşik vektör yoktur hipotezi reddedilmiştir. Dolayısı ile değişkenler arasında 1990-2017 yılları arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Tablo 3.6: Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) Tahmin Sonuçları

	Katsayı	Std.Hata	t-istatistik	Prob.
VECM t-1	-0.151114	0.127977	-1.180786	0.2421
D(LnGSYH(-1))	-0.070876	0.232807	-0.304441	0.7618
D(LnIHRACAT (-1))	0.162304	0.157046	1.033479	0.3053
D(LnITHALAT (-1))	-0.137667	0.146062	-0.942526	0.3495
Sabit	0.069935	0.039705	1.761341	0.0830
R²: 0.745179; Adjusted R²: 0.712426; F-Statistic: 19.97465 (0.0000)				
Durbin-Watson stat: 2.160287				

3.1.2.5. Granger Nedensellik Analizi

Vektör Hata Düzeltme Modeli'ne dayalı Granger Nedensellik Analizi değişkenler arasında kısa ve uzun vadeli ilişki durumunu ölçmekte kullanılmaktadır. Çalışmada ithalat ve ihracat ile GSYH arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığını belirlemek amacıyla bu analiz kullanılmıştır. “H₀: Değişkenler arasında nedensellik ilişkisi yoktur” hipotezi sınanmıştır. Aşağıdaki tabloda analize dair sonuçlar yer almaktadır;

Tablo 3.7: Hata Düzeltme Modeli Granger Nedensellik / Block Dışsallık Wald Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: LnGSYH				
Bağımsız Değişkenler	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık	Nedensellik
LnIHRACAT	3.832633	1	0.0503	+
LnITHALAT	0.016657	1	0.8973	-
All	3.834168	2	0.1470	
Bağımlı Değişken: LnIHRACAT				
LnGSYH	0.629005	1	0.4277	-
LnITHALAT	1.999669	1	0.1573	-
All	5.228457	2	0.0732	
Bağımlı Değişken: LnITHALAT				
LnGSYH	0.122191	1	0.7267	-
LnIHRACAT	0.743601	1	0.3885	-
All	0.944365	2	0.6236	

Analiz sonuçları incelendiğinde “ihracat (Lnİhracat), gayri safi yurtiçi hasılanın (LnGSYH) Granger nedeni değildir” hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilir ($p \leq 0,05$). Yani ihracat (Lnİhracat), gayri safi yurtiçi hasılanın (LnGSYH) Granger nedenidir. İhracat (Lnİhracat) ile gayri safi yurtiçi hasıla (LnGSYH) arasında tek taraflı nedensellik ilişkisi vardır. Diğer değişkenler arasında ise nedensellik ilişkisi olmadığı gözlemlenmiştir.

3.1.2.6. Var Modelleri Aracılığıyla Yapısal Analiz

Granger Nedensellik Analizi ile değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığı test edilmiştir. Varyans Ayrıştırma Analizi ile ise çalışmada kullanılacak her değişkende meydana gelen değişimin yüzde olarak ne kadarının diğer değişkenler tarafından ya da değişkenin kendisi tarafından ortaya çıktığı test edilmiş olacaktır. Analize ilişkin sonuçları gösteren tablolar aşağıda yer almaktadır;

3.1.2.6.1.Varyans Ayırıştırma Analizi Sonuçları

Tablo 3.8: LnGSYH Değişkeninin Varyans Ayırıştırma Analizi

Dönem	Std.Hata	LnGSYH	LnIHRACAT	LnITHALAT
1	0.189569	100.0000	0.000000	0.000000
2	0.226612	98.82400	0.412011	0.763993
3	0.274057	94.44143	1.029450	4.529123
4	0.330140	86.10274	2.053445	11.84382
5	0.374757	85.87946	2.427562	11.69298
6	0.413918	87.05635	2.525797	10.41785
7	0.454707	88.76971	2.098162	9.132125
8	0.489779	89.85388	2.016235	8.129882
9	0.520787	90.53133	2.060157	7.408518
10	0.551536	90.93247	1.950643	7.116886

LnGSYH değişkeninin Varyans Ayırıştırma Analizine ait tablo incelendiğinde; gayri safi yurtiçi hâsıla değişkeninde meydana gelen değişimin büyük kısmının kendinden kaynaklı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte başlangıçta meydana gelen değişimin %100'ü kendinden kaynaklı iken ilerleyen dönemlerde kendinden kaynaklı etkinin azaldığı, diğer değişkenlerden kaynaklı etkinin ise arttığı görülmektedir. 10.döneme bakıldığında kendinden kaynaklı etkinin yaklaşık %90.93 olduğu, LnIHRACAT değişkeni kaynaklı etkinin yaklaşık %1.95, LnITHALAT değişkeni kaynaklı etkinin ise yaklaşık %7.11 olduğu görülmektedir.

Tablo 3.9: LnIHRACAT Değişkeninin Varyans Ayırıştırma Analizi

Dönem	Std.Hata	LnGSYH	LnIHRACAT	LnITHALAT
1	0.173955	7.959061	92.04094	0.000000
2	0.235806	24.00264	61.91715	14.08021
3	0.315938	28.70078	44.34293	26.95630
4	0.341231	37.74174	38.95821	23.30005
5	0.418828	54.67965	27.59263	17.72772
6	0.499905	67.37294	19.37742	13.24965
7	0.564627	73.81951	15.21563	10.96486
8	0.631202	77.86068	12.17654	9.962781
9	0.704146	80.29979	9.795363	9.904847
10	0.761540	82.06141	8.410446	9.528142

LnIHRACAT değişkeninin Varyans Ayırıştırma Analizine ait tablo incelendiğinde; ihracat değişkeninde meydana gelen değişimin başlangıçta büyük kısmının kendinden kaynaklı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte başlangıçta gelen meydana değişimin yaklaşık %92,04'ü kendinden kaynaklı iken ilerleyen dönemlerde kendinden kaynaklı etkinin azaldığı, diğer değişkenlerden kaynaklı etkinin ise arttığı görülmektedir. 10.döneme bakıldığında kendinden kaynaklı etkinin yaklaşık %8.41

olduğu, LnGSYH değişkeni kaynaklı etkinin yaklaşık %82.06, LnITHALAT değişkeni kaynaklı etkinin ise yaklaşık %9.52 olduğu görölmektedir.

Tablo 3.10: LnITHALAT Değişkeninin Varyans Ayrıştırma Analizi

Dönem	Std.Hata	LnGSYH	LnIHRACAT	LnITHALAT
1	0.325485	54.43269	4.949200	40.61811
2	0.414710	62.42829	7.006624	30.56509
3	0.477593	66.30858	9.992829	23.69859
4	0.566844	71.33505	8.511836	20.15311
5	0.636656	76.31230	6.836015	16.85169
6	0.690566	79.60001	6.019432	14.38055
7	0.763203	82.58889	5.043698	12.36742
8	0.834812	84.29533	4.270013	11.43466
9	0.884436	85.35877	3.804731	10.83650
10	0.929456	85.91164	3.475768	10.61260

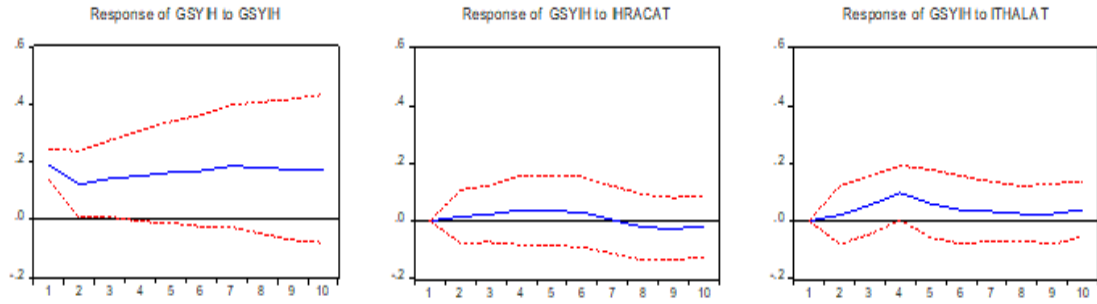
LnITHALAT değişkeninin Varyans Ayrıştırma Analizine ait tablo incelendiğinde; ithalat değişkeninde meydana gelen değişimin başlangıçta yaklaşık %40'ının kendinden kaynaklı olduğu görölmektedir. Bununla birlikte ilerleyen dönemlerde kendinden kaynaklı etkinin azaldığı, diğer değişkenlerden kaynaklı etkinin ise arttığı görölmektedir. 10.döneme bakıldığında kendinden kaynaklı etkinin yaklaşık %10.61 olduğu, LnGSYH değişkeni kaynaklı etkinin yaklaşık %85.91, LnITHALAT değişkeni kaynaklı etkinin ise yaklaşık %3.47 olduğu görölmektedir.

3.1.2.6.2. Etki-Tepki Analizi Sonuçları

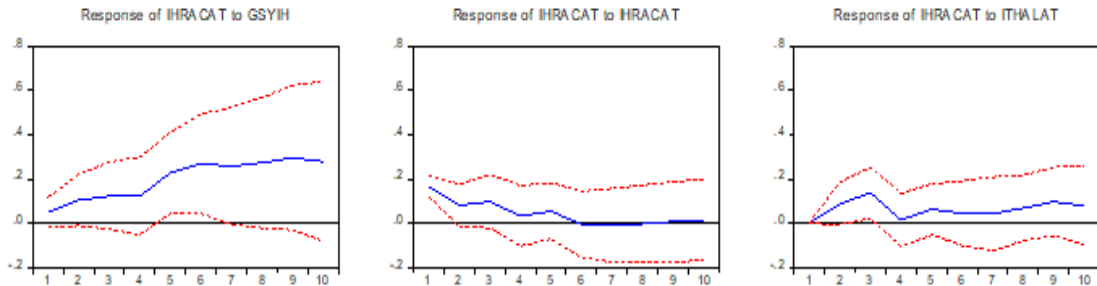
Etki-Tepki Analizi, değişkenlere uygulanan bir standart sapmalık şokun diğer seriler üzerindeki etkilerini ölçmek için kullanılmaktadır. Analiz sonucunda meydana gelen etki-tepki fonksiyonlarına ait tablolar ve grafikler aşağıda sunulmuştur;

Tablo 3.11: LnGSYH Değişkeni İçin Etki-Tepki Fonksiyonu Tablosu

Dönem	LnGSYH	LnIHRACAT	LnITHALAT
1	0.189569	0.000000	0.000000
2	0.121707	0.014546	0.019807
3	0.142068	0.023698	0.054858
4	0.151371	0.038274	0.097505
5	0.163602	0.034223	0.059271
6	0.168939	0.030300	0.037773
7	0.185438	0.003277	0.032137
8	0.178901	-0.022327	0.024916
9	0.173184	-0.027403	0.024311
10	0.176270	-0.018605	0.039442

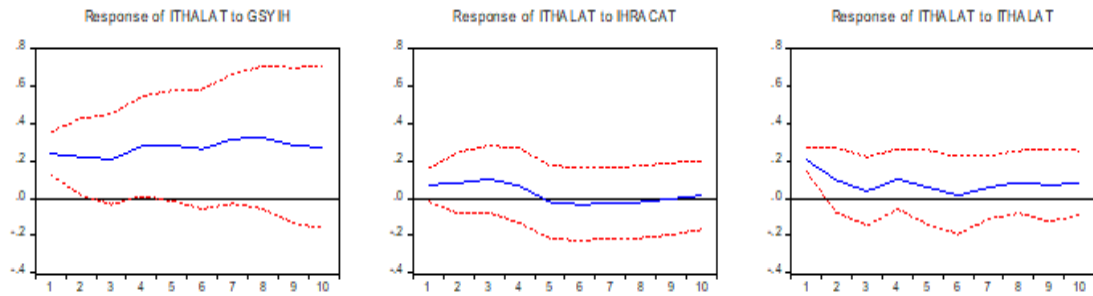
Tablo 3.12: LnIHRACAT Değişkeni İçin Etki-Tepki Fonksiyonu Tablosu

Dönem	LnGSYH	LnIHRACAT	LnITHALAT
1	0.049076	0.166889	0.000000
2	0.104586	0.081099	0.088483
3	0.123699	0.099160	0.138122
4	0.123684	0.033176	0.014944
5	0.227973	0.055135	0.062986
6	0.269167	-0.004790	0.044879
7	0.258788	-0.009104	0.042952
8	0.273624	-0.002297	0.068826
9	0.296538	0.007370	0.097042
10	0.278865	0.014431	0.078405

Tablo 3.13: LnITHALAT Değişkeni İçin Etki-Tepki Fonksiyonu Tablosu

Dönem	LnGSYH	LnIHRACAT	LnITHALAT
1	0.240138	0.072410	0.207439
2	0.222937	0.082505	0.097654
3	0.209475	0.103648	0.038576
4	0.279215	0.067501	0.103436
5	0.283037	-0.018947	0.059589
6	0.265103	-0.031576	0.016521
7	0.318536	-0.025941	0.058817
8	0.326192	-0.019487	0.087475
9	0.283258	-0.001844	0.071250
10	0.272913	0.016283	0.083156

Etki-Tepki Fonksiyonu Tabloları incelendiğinde; LnGSYH değişkenine verilen bir standart sapmalılık şok kendisini pozitif etkilemektedir. Bu etki on dönem içinde geçerlidir. LnGSYH değişkenine verilen bir standart sapmalılık şok LnIHRACAT değişkenini ise ilk yedi dönem pozitif etkilemişken son üç dönemde negatif etkilediği görülmektedir. LnITHALAT değişkenini de yine on dönemin tamamında da pozitif etkilediği görülmektedir. LnIHRACAT değişkenine verilen bir standart sapmalılık şok kendisini ilk beş dönem pozitif etkilemiş, sonraki üç dönem negatif etkilemiş son iki dönem ise pozitif etkilemiştir. LnGSYH ve LnITHALAT değişkenlerini ise on dönemin tamamında pozitif etkilemiştir. LnITHALAT değişkenine verilen bir standart sapmalılık şok kendisini ve LnGSYH değişkenini pozitif etkilemiştir. LnIHRACAT değişkenini ise ilk dört dönem pozitif sonraki beş dönem negatif ve son dönem ise pozitif etkilemiştir.

SONUÇ

XVII. Yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’de başlayan ve daha sonra diğer Avrupa ülkelerine ve Amerika’ya yayılan Sanayi Devrimi dünyada köklü değişimlerin de başlangıcı olmuştur. Sanayi Devrimi yalnızca ekonomik/ticari yapıyı etkilemekle kalmamış hayatın bütün alanlarında çok köklü ve derin bir etki oluşturmuştur. Kırsal nüfusun sanayinin geliştiği şehirlerde yoğunlaşmaya başlaması, işçi sınıfının ve sendikaların oluşumu, kapitalizm ve sosyalizm akımlarının ortaya çıkışı, insanların yaptığı işleri makinelerin yapmaya başlamasıyla birlikte işsizlik probleminin ortaya çıkması ve bunun oluşturduğu toplumsal problemler, teknolojinin gelişimi ile birlikte üretimin artarak uluslararası bir boyuta ulaşmasının yeni kaynak ve pazar arayışlarını meydana getirmesi ve bununla birlikte sömürgeciliğin artması bu etkiler arasında sayılabilir.

Sanayi devrimi neticesinde meydana gelen etkiler, özellikle yeni kaynak ve pazar arayışları ve sömürgeciliğin artması Birinci Dünya Savaşını tetiklemiş ve bunun neticesinde de dünyada o günün şartlarında var olan imparatorluklar yıkılmıştır. Ancak yıkılan imparatorluklardan doğan boşluğu diktatörlüklerin doldurması ile dünyada yine huzur ve barış sağlanamamış, kaynakların bölüşülememesi v.b sebepler dünyayı yeniden bir dünya savaşına, İkinci Dünya Savaşı’na itmiştir.

İkinci Dünya Savaşı da tıpkı Birinci Dünya Savaşı gibi çok yıkıcı etkiler meydana getirmiştir. Sanayi Devrimi sonrası yaşanan tüm bu gelişmelerin meydana getirdiği yıkıcı etkileri onarmak ve yeniden refah düzeyini artırmak için savaşın galip devletlerinin bir araya gelerek icra ettikleri Yalta Konferansı’nda yeni bir dünya düzeni kurulmuştur. Kurulan bu “Yeni Dünya Düzeni” ile birlikte küreselleşme önem kazanmış ve uluslararası sistem daha kurumsal hale gelmiştir. Uluslararası sistem bu hali ile devletlerden ziyade uluslar üstü kuruluşlar ve ittifakların daha etkin olduğu bir yapıya kavuşmuştur. Bu kuruluş ve ittifaklar ya da diğer bir ifade ile entegrasyonlar, dünyada güç dengesinin oluşumunda çok önemli rol oynamaya başlamışlar ve ülkeler arasındaki işbirliğinin geliştirilmesinde fevkalade önemli bir hale gelmişlerdir. Günümüzde öylesine önemli bir hale gelmişlerdir ki, uluslararası sistemde devletlerin hegemonyasının yerini bu entegrasyon hareketlerinin hegemonyası almıştır.

Bahse konu entegrasyon hareketlerinin birçok amaçları olmakla birlikte ekonomik açıdan en genel anlamda amaçları ülkeler arasında ticaret hacmini ve refah düzeyini artırmaktır. Ekonomik entegrasyon hareketlerinin bu amaç doğrultusunda etkilerini ölçmek için farklı entegrasyon hareketleri üzerinde birçok çalışma yapılmış, özellikle Avrupa Birliği Entegrasyonu üzerinde yapılan çalışmalar ekonomik entegrasyonların müspet manada etki ettiğini göstermiştir. Bu müspet etkiler vesilesi ile günümüzde dünyada hemen her ülke bölgesel ya da küresel entegrasyon hareketleri içerisinde yer almaktadır. Türkiye de bu minvalde önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere bir çok ekonomik ve siyasi entegrasyon hareketinin içinde yer almıştır. Bu hareketlerin bir kısmında da kurucu üye olarak yer almıştır.

Türkiye'nin dahil olduğu entegrasyon hareketleri ile ilişkilerine dış ticaret verileri ışığında bakıldığında özetle tablo aşağıdaki gibidir:

- OECD ülkeleri ile dış ticaret rakamlarının seyri hem ithalat hem de ihracat rakamlarının artış eğiliminde olduğunu göstermektedir. 2009'da 72,9 milyar \$ olan ithalat, 2017'de 116,3 milyar \$'a yine 2009'da 52,2 milyar \$ olan ihracat ise 2017'de 82,7 milyar \$'a çıkmıştır. Bu rakamlar ışığında dış ticaret hacminin arttığı görülmekle birlikte bu ülkeler ile ticaretimizde çok fazla dış ticaret açığı verilmekte olduğu da görülmektedir. 2009-2017 yılları arasında yıllık ortalama 37,5 milyar \$ açık verilmiştir.
- Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) üyesi ülkeler ile dış ticaret rakamlarına göre 2009'da ithalat 27,6 milyar \$ iken 2017'de 30,6 milyar \$'a, ihracat ise 2009'da 12,2 milyar \$ iken 2017'de 15,6 milyar \$'a çıkmıştır. Dış ticaret hacminde 2009-2017 verileri dikkate alındığında yaklaşık 6,4 milyar \$ artış olduğu gözlemlenmektedir. Buna mukabil dış ticaret dengesinin OECD'ye üye ülkeler ile ticaretimizde olduğu gibi açık verdiği görülmektedir. Mevzu bahis yıllar içinde yıllık ortalama 18,1 milyar \$ dış ticaret açığı verilmiştir.
- Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) üyesi ülkeler ile dış ticaret rakamlarına göre 2009'da ithalat 6 milyar \$ iken 2017'de bu rakam 11,2 milyar \$'a, ihracat ise 2009'da 5,9 milyar \$ iken 2017'de 8,1 milyar \$'a çıkmıştır. Bahse konu yılların verileri dikkate alındığında dış ticaret hacminde yaklaşık 5,2 milyar \$ artış olmuş, dış ticaret dengesine bakıldığında ise yıllık ortalama 2 milyar \$ açık verilmiştir.

- İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) üyesi ülkeler ile dış ticaret rakamlarına göre 2009'da İslam İşbirliği Teşkilatı üyesi ülkeler ile ithalat 13,3 milyar \$ iken 2017'de 31,9 milyar \$'a çıksa da ihracatta da benzer durum yaşanmış ve 2009'da 28,6 milyar \$ iken 2017'de 45,1 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Bu yıllar arasında dış ticaret hacmi 77 milyar \$ düzeyine çıkmış, yılda ortalama 15,9 milyar \$ dış ticaret fazlası verilmiştir.
- Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkeler ile dış ticaret rakamlarına göre 1995'de yaklaşık 30,2 milyar dolar iken 2017 yılında 159,1 milyar dolara çıkmıştır. Buradan hareketle Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin AB ülkeleri ile ticaret hacmini arttırıcı bir etkisi olduğu söylenebilir. 1995'te AB ülkeleri ile yaptığımız ticarete dış ticaret açığımız 5,8 milyar dolar düzeylerinde iken 2017 yılında 11,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Yıllara göre bu rakamlar değişiklik göstermekle beraber 1995-2017 yılları arasında yılda ortalama 12,8 milyar dolar dış ticaret açığı verilmektedir. Yine anlaşmanın yapıldığı tarihten günümüze AB ile ticaretimizde 294,4 milyar \$ açık verilmiş, ihracatın ithalatı karşılama oranı %76,6 olarak gerçekleşebilmiştir. Ayrıca Gümrük Birliği Anlaşmasının bir takım sorunlu tarafları da Türkiye açısından olumsuz etkiler meydana getirmektedir. Türkiye, Avrupa Birliği'ne tam üye olmadan Gümrük Birliği'ne taraf olan bir ülke olması sebebiyle, Gümrük Birliğini ilgilendiren bazı konularda karar alma aşamalarına dâhil olamaması, bazı üye ülkelerin karayolu kotası ve vize uygulamalarından doğan teknik engeller ve özellikle üçüncü ülkelerin Avrupa Birliği ile imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları vesilesi ile Türkiye'ye mal satışlarında Gümrük Birliği'nden doğan muafiyetlerden faydalanırken Türkiye'nin bu ülkelere mal satışı halinde gümrük tarifelerine tabi olmasının meydana getirdiği ticaret sapması ve haksız rekabet, bu anlamda anlaşmanın sorunlu tarafları olarak sayılabilir.

Bu veriler ve bilgiler ışığında Türkiye'nin dahil olduğu entegrasyon hareketleri ile ilişkilerine bakıldığında İİT ile ticareti hariç dış ticaret açığı verdiği ve en önemli ortaklarından olmasına karşın AB ile ilişkilerinde Gümrük Birliği anlaşmasının bazı sorunlu tarafları kaynaklı problemleri olduğu görülmektedir. AB pazarında yaşandığı bilinen daralmalar da dikkate alındığında Türkiye'nin hem dış ticaret açığı problemini

çözmek hem de mevcut pazarlarda yaşanan daralmalardan kaynaklı açığı kapatmak amacıyla yeni pazarlara açılma ihtiyacının olduğu görülmektedir.

Tüm bunlara ek olarak entegrasyon hareketlerinin siyasi bir takım emelleri de olduğu bilinen bir gerçektir. Türkiye'nin özellikle Avrupa Birliği ile ilişkilerinde son dönemde gelişen olaylar dikkatle takip edildiğinde bu açıkça görünmektedir. Ayrıca dünyada güç dengelerinde yaşanan gelişmelere de bakıldığında, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle batı bloğunun ve içerisindeki en önemli aktör olarak ABD'nin "süper güç" vasfı ile dünyada tahakküm kurma ve uluslararası sisteme egemen olma çabası neticesinde, dünyada var olan istikrarsızlığın daha da derinleştiği görülecektir. Geline noktada uluslararası sistemin artık tek kutuplu olarak götürülemeyeceği açıktır. Batı ve ABD gün geçtikçe güç kaybetmekte iken güç merkezi Asya'ya kaymaktadır. Özellikle ekonomik anlamda Asya ülkelerinde yaşanan gelişim dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra Avrupa Birliği'nin de kendi içerisinde istikrarsız bir sürece girdiği görülmektedir. İngiltere'nin Avrupa'dan ayrılmak için başlattığı Brexit hareketi de bu süreci hızlandırmıştır. Bu gelişmeler de Türkiye'yi değişen güç dengelerini dikkate alarak hareket etmek, bu doğrultuda küresel ve bölgesel ekonomik entegrasyonlar aracını daha doğru ve dikkatli kullanmak zorunda bırakmaktadır.

Bu doğrultuda Türkiye'nin atacağı en önemli adımlardan biri tarihi, kültürel ve dini bağlarının bulunduğu D-8 ülkeleri ile olan birlikteliğini güçlendirmek olacaktır. İşte bu noktada çalışmada Türkiye'nin ekonomik entegrasyon hareketlerine katılımı incelenmiş, dahil olduğu ekonomik entegrasyonların Türkiye üzerinde müspet ya da menfi etkileri ve D-8 özelinde yeni bir vizyona ihtiyacı olup olmadığı sorgulanmıştır. D-8 her ne kadar 1997 yılında kurulmuş bir entegrasyon hareketi olsa da henüz ekonomik entegrasyonun hiçbir aşamasında ilerleme kaydedilememiş olmasından dolayı yeni bir vizyon olarak görülebilir.

"D-8 Teşkilatının Önemi" başlıklı kısımda da ifade edildiği üzere ülkelerin, bölgesel ya da küresel yapıların önemi geçmişten günümüze büyük ölçüde jeopolitik önemleri ile ölçülmektedir. Jeopolitik önemin temel faktörleri ise durağan(stable) ve durağan olmayan(instable) olmak üzere iki ana guruba ayrılmaktadır. Durağan faktörler kaplanan alan, fiziki yapı, coğrafi konum, denizlerle olan ilişki ve kıyı çizgileri, durağan

olmayan faktörler ise nüfus, doğal kaynaklar, kullanılan enerji, politik ve sosyal yapılardır.

D-8'lere bu doğrultuda bakıldığında D-8 ülkelerinin toplam yüzölçümleri Dünya Bankası verilerine göre 7,6 milyon km²'dir. Ayrıca stratejik açıdan çok kıymetli ve geniş bir coğrafyaya yayılmış bir şekildedir. Bununla birlikte D-8'lerin toplam nüfusları 2017 yılı itibari ile Dünya nüfusuna oranla %14,71'dir. Bu oranın D-8'lerin kurulduğu tarih olan 1997'de %13,27 olduğu düşünüldüğünde D-8'lerin bu anlamda öneminin aradan geçen zamanda arttığı görülmektedir. D-8'ler petrol ve doğalgaz rezervlerinde de Dünya'da önemli bir konuma sahiptirler. 2017 yılı verilerine göre D-8'ler kanıtlanmış dünya petrol rezervlerinin %12.57'sine, doğalgaz rezervlerinin ise %23.99'una sahiptir. Yine stratejik açıdan fevkalade önemli olan bor ve krom gibi madenlerin büyük çoğunluğunu da D-8'ler bünyesinde ihtiva etmektedir. D-8'ler jeopolitik öneminin yanı sıra ekonomik ve ticari anlamda da dünyada önemli bir yere sahiptir ve bu önemi gün geçtikçe de artmaktadır. 1997'de D-8'lerin toplam Gayri Safi Yurtiçi Hasılasının, Dünya toplam Gayri Safi Yurtiçi Hasılası içindeki payı %2,69 iken 2017'de bu pay %4,69'a çıkmıştır. D-8 teşkilatı 2017 verilerine göre 1.615.540(milyon \$) dış ticaret hacmine sahiptir. Bu hacim ile dünya ticaretinde %4,56 pay sahibidir. D-8 teşkilatının 2017 yılı toplam dış ticaret açığı 84.627(milyon \$) iken, ihracatın ithalatı karşılama oranı %90,04'tür. Teşkilat içerisinde 217.722(milyon \$) ile en fazla ihracatı yapan ülke Malezya iken, 233.800(milyon \$) ile en fazla ithalat yapan ülke Türkiye'dir. Yine teşkilat içerisinde 45(milyar \$) ile en fazla dış ticaret fazlası veren ülke İran iken, 76.793(milyon \$) dış ticaret açığı ile Türkiye en fazla dış ticaret açığı veren D-8 teşkilatı üyesi olmuştur.

D-8'lerin tüm bu potansiyelinin yanı sıra birliğe üye ülkelerin tek tek ele alındığında da hem genel anlamda dünyada ve buldukları coğrafyada hem de İslâm Dünyası'nda stratejik ve önemli konuma sahip oldukları görülmektedir. D-8'e üye ülkeler aynı zamanda İslam İşbirliği Teşkilatının da üyeleridir. Bu sekiz ülke İİT üyeleri içinde nüfusları diğerlerine göre daha yoğun, üreten ve etkin ülkeler olarak öne çıkmaktadır. D-8 üyesi ülkelerin toplam nüfusu İİT üyesi ülkelerin toplam nüfusunun %65'ine, dış ticaretlerinin %58'ine ve Gayri Safi Milli Hasıllarının %60'ına tekabül etmektedir.

D-8 örgütü 1997 yılında kurulmuş bir örgüt olduğu halde 1 Temmuz 2016 yılında Türkiye, İran, Endonezya, Malezya, Pakistan ve Nijerya arasında yürürlüğe giren

Tercihli Ticaret Anlaşması haricinde Ekonomik Entegrasyonun hiçbir aşamasında mesafe katedilememiştir. Buna rağmen Türkiye'nin D-8 ülkeleri ile ticari ilişkilerine bakıldığında 1997-2017 yılları arasında hacimsel olarak çok büyük aşama kaydettiği görülmektedir. 1997 yılında yaklaşık 2.438 milyon dolar olan toplam dış ticaret hacmi 2017 yılına gelindiğinde yaklaşık 22.476 milyon dolar düzeyine çıkmıştır. Aradaki fark dikkate alındığında, D-8 ülkeleri ile Türkiye'nin dış ticaretinin %821,91 büyüdüğü görülmektedir. Türkiye'nin D-8 dışı ülkeler ile dış ticaretindeki artışa bakıldığında ise yine hacimsel anlamda artış olduğu görülmektedir. 1997'de yaklaşık 72.381 milyon dolar olan D-8 dışı dış ticaret hacminin 2017 yılına gelindiğinde yaklaşık 368.316 milyon dolar düzeyine çıktığı görülmektedir. Bu rakamlar doğrultusunda Türkiye ile D-8 dışı ülkeler arasındaki dış ticaretin hacimsel anlamda %408,85 oranında büyüdüğü görülmektedir. Buradan hareketle Türkiye'nin mevzu bahis yıllarda D-8 ile ticaretinin, D-8 dışı ülkeler ile ticaretine göre daha büyük bir gelişim gösterdiği söylenebilir. Yine aynı yıllarda Türkiye'nin GSYH'sı da büyük bir gelişim göstermiş ve 189.834 milyon dolar düzeyinden, 851.549 milyon dolar düzeyine yükselerek %348,57'lik bir artış göstermiştir.

Türkiye'nin D-8 özelinde yeni bir vizyona olan ihtiyacını ortaya koyan tüm bu verilerin haricinde tezde zaman serisi analizi uygulamasına yer verilmiştir. Çalışmada, Türkiye ile D-8 ülkelerinin 1990 - 2017 dönemlerine ait ithalat - ihracat rakamları ve Türkiye'nin aynı dönemlere ait Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla rakamları veri olarak kullanılmış ve Türkiye'nin D-8 ülkeleri ile ithalat ve ihracatındaki artışın Gayri Safi Yurtiçi Hâsılasına etkisi ölçülmek istenmiştir. Analize dair detaylı bilgi yukarıda verilmiştir. Analiz neticesinde özetle Johansen eşbütünleşme analizi ile değişkenler arasında 1990-2017 yılları arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Daha sonra uygulanan Granger Nedensellik Analizi ile ise D-8'lerle İhracat(Lnİhracat) değişkeni ile Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla(LnGSYH) değişkeni arasında tek taraflı nedensellik ilişkisi olduğu, diğer değişkenler arasında ise nedensellik ilişkisi olmadığı gözlemlenmiştir. Yani Türkiye'nin D-8'lere ihracatının artmasının Gayri Safi Yurtiçi Hâsılası'na olumlu etki ettiği görülmüştür. Yine analizden elde edilen veriler ışığında Türkiye'nin D-8'lerle ihracatının artışı ithalatının da artışına sebep olduğu görülmüştür. Buna sebep olarak Türkiye'nin ihracatının ithalata dayalı olması gösterilebilir. Buradan hareketle Türkiye'nin ihracatının ithalata bağımlılığı azaltılabilir, ihracat için gerekli ara

mallarını üretir pozisyona gelinebilir ve ithalat ile ihracat arasındaki korelasyon azaltılabilirse, ihracatın GSYH'ye etkisinin daha da artabileceği söylenebilir.

D-8 Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün yukarıda bahsedilen jeopolitik konumları, dış ticaretlerinin gelişimi ve Türkiye'nin D-8 ülkeleri ile ithalat ve ihracatındaki artışın Gayrı Safi Yurtiçi Hâsılasına etkisini ölçülmek amacıyla uygulanan analizden elde edilen sonuçlar, gerek D-8 Organizasyonunun bir bütün olarak gerekse de ayrı ayrı üyeler bazında öneminin ve potansiyelinin kurulduğu tarihten günümüze çok daha fazla arttığını ve tüm D-8 ülkelerinin kendi içinde de aradan geçen zaman zarfı içerisinde büyük bir gelişim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca (Türkan ve Alakuştekin, 2017) yapmış oldukları çalışmalarında, D-8 ülkeleri arasında olası bir gümrük birliği ile ülkelerin dış ticaretlerinin yeterliliğini ürün gruplarını sınıflandırarak(harmonize sistem) ve her ürün grubundaki dış ticaret rakamlarını karşılaştırarak incelemişler ve Türkiye ile D-8 ülkelerinin dış ticaretlerinin birçok ürün grubunda birbirlerine yettiği, yani hiçbir dışa bağımlılığa gerek kalmadan dış ticarete birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri sonucuna ulaşmışlardır.

Tüm bu olumlu tabloya rağmen örgütün ihtiva ettiği potansiyel tam anlamıyla ortaya çıkarılamamış, üyeler arası işbirliği ve projelerin geliştirilmesi hususunda gerekli adımlar atılamamıştır. D-8 Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün ihtiva ettiği potansiyelin hayata geçebilmesi için öncelikle üye ülkeler arası ekonomik entegrasyonun aşamaları adım adım uygulamaya konulmalıdır. Halihazırda 2016 yılında Türkiye, İran, Endonezya, Malezya, Pakistan ve Nijerya arasında yürürlüğe giren Tercihli Ticaret Anlaşması yetersiz olsa da bunun için bir ilk adım olarak görülebilir. Ayrıca üye ülkelerin özellikle de Türkiye'nin bu projeye ideolojik bir proje olarak bakmaktan vazgeçerek bir devlet politikası şeklinde benimsemesi atılması gereken en önemli adım olarak görünmektedir. D-8'in, merkezi İstanbul'da bulunan sekreteryasının da geliştirilmesi, diğer üye ülkelerde de sekreteryaya bağlı temsilcilik ofislerinin faaliyete geçirilmesi gerekmektedir. İşbirliğinin artırılması ve ortak projelerin geliştirilebilmesi için işbirliği enstitüleri kurulmalı, bu enstitüler üye ülkelerin ekonomik, siyasi, teknolojik ve kültürel işbirliğini geliştirecek çalışmaları ülkelerin üniversite ve ilgili kurumları ile koordineli olarak yürütmelidir. Bu minvalde özellikle ekonomik işbirliğinin geliştirilebilmesi hususunda Gümrük Birliği, Ortak Pazar ve üye ülkeler arası ortak para birimi gibi hususlarda yapılacak çalışmalar önemli görünmektedir.

“Türkiye’nin Dış Ticaret Açığı Problemi” başlıklı bölümde bahsedildiği üzere Türkiye gerek D-8 ülkeleri ile gerekse D-8 dışı ülkeler ile ticaretinde dış ticaret açığı problemi yaşayan bir ülkedir. Bahse konu bölümde bu durumun sebebini anlayabilmek için Türkiye’nin ithalat ve ihracatı yapılan ürünlerini fasıllara göre sınıflandırarak(harmonize sistem) 2017 yılına ait veriler ışığında en fazla hangi fasılda dış ticaret açığı verdiği irdelenmiştir. Buna göre Türkiye’nin toplam dış ticaretinde en fazla açığı gerek D-8 ülkeleri ile ticaretinde gerekse toplam dış ticaretinde, 27 numaralı fasıl olan “mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar” faslında verdiği görülmüştür. Bu fasılın toplam dış ticaret açığına oranı %42,81 iken, D-8 ülkeleri ile dış ticarete %69,54’e çıktığı görülmüştür. Bu oranlar, Türkiye’nin hem D-8 ülkeleri ile ticaretindeki hem de toplam dış ticaretindeki açığın büyük oranda enerji ithalatı kaynaklı olduğunu göstermektedir.

Bunun için D-8’lerin ekonomik işbirliğini geliştirmek adına yapması gerekenlerin yanı sıra, Türkiye’nin de dış ticaret açığı ile alakalı problemi hususunda atması gereken önemli adımların olduğu görülmüştür. Bu noktada özellikle yenilenebilir enerji kaynakları odaklı, enerji ihtiyacını ithal etmeden karşılamada önemli rol oynayacak projelerin hayata geçirilmesi çok önemli görünmektedir. Ayrıca ihracatın ithalata bağımlılığının azaltılması, tarım ve hayvancılık başta olmak üzere sanayi, bilim ve teknoloji alanlarında üretime yönelik yatırımların artırılması ve bu alanlarda üretimin artırılabilmesi için inovasyon ve AR-GE faaliyetlerine çok daha fazla önem verilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Yine Türkiye D-8 ülkeleri ile ticaretinde en önemli hedeflerden biri olması gereken ortak para birimine giden yolda ilk adım mesabesinde yerel para birimlerinin kullanılmasına öncülük etmelidir. Bu Türkiye’nin rezerv para birimlerine olan bağımlılığının azaltılması anlamında çok önemli bir adım olarak görünmektedir.

KAYNAKÇA

- AKÇAY, Fatma, (2017), “Küresel ve Bölgesel Ekonomik İşbirliği ve Bütünleşmeler Çerçevesinde Türkiye-Avrupa Birliği Ekonomik İlişkilerin Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İzmir.
- AKSU, Murat ve Ahmet, GÜRBÜZ, (2017), “D-8 Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret İşlemlerinde Barter Yönteminin Uygulanabilirliği” **Journal Of History Culture and Art Research**, Yıl: 6, Sayı: 6, ss. 578-592.
- ALAN, Bülent, (2001), **D-8 Yeni Bir Dünya**, Yörünge Yayınları, İstanbul.
- ATAMER, Doğan, (2004), “Ekonomik Entegrasyon Politikalarının Dinamik Etkilerinin Türkiye’nin Entegrasyon Perspektifi”, Düzeltilmiş Doktora Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- Bir Zamanlar Zirai İlaçlama Uçağı Yapmıştık**, www.kokpit.aero/index.php?route=content/secret_file&secret_file_id=67, (16.01.2019).
- British Petroleum**, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf>, (18.01.2019)
- ÇAĞLAYAN, M. Halit, (2016), “Gümrük Birliği ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Adana.
- D-8 Organization for Economic Cooperation**, Country Profile, www.developing8.org, (10.01.2019).
- DEMİR, Sevda K., (2015), “Küreselleşme Süreğinde Türkiye’nin Ekonomik Entegrasyonlara Katılımı”, Yüksek Lisans Tezi, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Balıkesir.
- DEVELİ, Abdulkadir, (2010), “AB İçin Entegrasyon Aracı Olarak Enerji ve Türkiye’nin Rolü”, Doktora Tezi, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Konya.
- Developing Eight International University**, <http://d8iu.com/index.php/slides/198-a-brief-introduction-of-d8-university>, (16.01.2019).
- DOĞAN, Adem, (2015), “Türkiye’nin D-8 Ülkeleriyle Ticaretinin Yapısal Analizi”, **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, Yıl: 13, Sayı: 7, ss. 166-189

- E-ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi**, www.esam.gov.tr/pdfler/D-8/deklerasyon/%2C%20Istanbul%2CTurkey-English%20.pdf, (11.01.2019).
- ERBAKAN, Necmettin, (2010), “**D-8 Nedir?**”, <https://milligazete.com.tr/haber/1276611/d8-nedir-d8lerin-fikir-babasi-erbakan-hoca-anlatiyor>, (11.01.2019).
- EROĞLU, Zübeyde, (2006), “Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon: ECO Örneği”, Yüksek Lisan Tezi, **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Malatya.
- Etik ve İtibar Derneği**, www.teid.org/g20-hakkinda/, (21.12.2019).
- Global Fire Power**, <https://globalfirepower.com/proven-oil-reserves-by-country.asp>, (18.01.2019).
- GEDİK, Esmâ Güneş, (2011), “Küresel Ekonomide Uluslararası Ekonomik Kuruluşların Yeni Sorumluluğu ve Rolü”, Yüksek Lisans Tezi, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara.
- GÜLDAL, Murat, (2009), “Kuruluşundan Bugüne D-8 Örgütü”, Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- GÜNGÖR, Bayram, (1999), “Türkiye ile Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik Entegrasyonu Üzerine Bir Deneme”, Doktora Tezi, **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Trabzon.
- İŐIK, Nihat, Mustafa, ACAR ve Bayram, İŐIK, (2004), “Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: Bir Eşbütünleşme Analizi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2, Sayı: 9, ss. 325-340.
- İktisadi Kalkınma Vakfı, **AB Genişleme Politikası**, <https://ikv.org.tr/ikv.asp?id=281>, (21.12.2019).
- İslam Ülkeleri Ortak Pazarı İçin İlk Adım Atılıyor, **Milli Gazete**, (19 Aralık, 2016).
- İstanbul Ticaret Odası**, https://itohaber.com/haber/dunya/208905/d-8_de_yerel_paraya_ilk_adim.html, (16.01.2019).
- KAHRAMAN, Arslan, (2014), “Türkiye’nin Yeni Pazar Arayışları İçinde İslam Ülkelerinin Yeri ve Önemi” **Verimlilik Dergisi**, Yıl:1, Sayı: 2, ss. 133-162.

- KAMEL, Ayhan, (2001), “D-8 Ekonomik Birliği Örgütü”, **Avrasya Dosyası**, Yıl: 2, Sayı: 7, ss. 250-260.
- KAR, Muhsin, (2011), “İslam Dünyası, Türkiye’nin Doğal Ticaret Ortağı Olabilir mi?”, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, Yıl: 28, Sayı: 3, ss. 68-75.
- KARAKAŞ, Merve, (2016), “Uluslararası Ekonomik Birleşmelerin Dış Ticaret Üzerindeki Dışlama Etkisi, Türkiye’nin Olası Şangay İşbirliği Örgütü”, Yüksek Lisans Tezi, **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Çanakkale.
- KARATAŞ, Muhammed ve Nursen, VATANSEVER, (2001), “Uluslararası Ekonomik ve Mali Kuruluşlar”, **Muğla Üniversitesi SBE Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 3, ss. 35-60.
- KARAYILAN, Kübra, (2014), “Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye Arasında Olabilecek Entegrasyon Hareketleri ve Türkiye İle Dış Ticaretinin Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Gaziantep.
- KILINÇ, Salih, (2013), “D-8 Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Türk Ekonomisine Katkıları”, Yüksek Lisans Tezi, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara.
- MISTAÇOĞLU, Tuğba, (2010), “Ekonomik Entegrasyonun Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Örnekleri”, Yüksek Lisans Tezi, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi**, Zonguldak.
- NOYAN, Selay, (2015), “Ekonomik Entegrasyon ve Büyüme: Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülke Grupları Açısından Çekim Modeli Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Aydın.
- ODABAŞ, Volkan, (2012), “Merkezi Asya Ülkeleri ve Türkiye’nin Ekonomik Bir Entegrasyon İçin Swot Analizleri”, Yüksek Lisans Tezi, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Bilecik.
- ÖZDEMİR, Gökhan, (2015), “Avrasya Birliği’nin Türkiye İçin Alternatif Bir Entegrasyon Olabilirliğinin Etüdü”, Yüksek Lisans Tezi, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kırıkkale.

- ÖZELER, Neslihan, (2016), “Siyasal Entegrasyon ve Avrupa Birliği Sürecinde Egemenliğin Dönüşümü”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 27, ss. 793-814.
- SAVAŞ, Muharrem, (2012), “Ekonomik Entegrasyonların Rekabet Gücüne Etkisi: AB’ye Beşinci Genişleme Süreciyle Üye Olan Ülkelerin Rekabet Güçlerindeki Değişimin İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Bilecik.
- SEVGİ, Cezmi, (1988), “Jeopolitik ve Jeostratejinin Tarihsel Gelişimi Açısından Türkiye’nin Stratejik Konumu”, **Ege Coğrafya Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 4, ss. 214-249.
- ŞAHİN, Serdar, (2012), “Türkiye’nin Öncülük Ettiği Ekonomik Birleşmeler KEİ, ECO ve D-8 Örnekleri”, Yüksek Lisans Tezi, **Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Tokat.
- ŞANLI, Bahar, (2008), “Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği’nin Olabilirliği”, **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Yıl: 1 Sayı: 22, ss. 14.
- TAHSİN, Emine, (2007), “Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde AB ve Latin Amerika Entegrasyonlarının Karşılaştırılması”, Doktora Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Harita Dairesi Başkanlığı**, <https://tkgm.gov.tr/tr/icerik/ekonomik-isbirligi-teskilati-eit>, (13.12.2019).
- TÜR, İpek, (2016), “Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye’nin Ticaret Hacmi Üzerine Etkileri: Tarım Sektörü Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- TÜRKAN, Yavuz ve Abdurrahman, ALAKUŞTEKİN, (2017), “Gelişen Sekiz İslâm Ülkesinin(D-8 Ülkelerinin) Dış Ticaretinin Yeterlilik Analizi” **Journal Of Emerging Economies and Policy**, Yıl: 1, Sayı: 2, ss. 137-162.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**, <http://mfa.gov.tr>, (12.12.2019).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**, <https://ab.gov.tr>, (15.12.2019).

Türkiye Cumhuriyeti Tarım ve Orman Bakanlığı, <https://tarimorman.gov.tr>, (11.01.2019).

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, **Dış Ticaret İstatistikleri**, <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>, (20.01.2019).

Türkiye İstatistik Kurumu, **Dış Ticaret İstatistikleri**, <http://biruni.tuik.gov.tr>, (01.12.2018).

Türkiye Su Enstitüsü, **İşbirlikleri**, www.suen.ormansu.gov.tr/suen/AnaSayfa/Isbirlikleri.aspx?sflang=tr, (12.01.2019).

The World Bank, <https://data.worldbank.org>, (17.01.2019).

World Trade Organization, <https://data.wto.org>, (20.01.2019).

YILMAZ, Ayhan Nuri, (2012), “21.Yüzyılda Avrasya’daki Oluşumlar ve Türkiye’nin AB Alternatifleri Bağlamında Türk Birliği’nin Olabilirliğinin Analizi”, Doktora Tezi, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.

DİZİN

-A-

AB, xi, 12, 20, 21, 22, 23, 24, 82, 88, 89, 91
 AET, xi, 21, 22
 Akaike bilgi kriteri, 73
 AKÇT, xi, 20, 21
 Analiz, v, 75, 77, 85, 90
 Ankara Antlaşması, 22
 Augmented Dickey Fuller, 68
 Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu, xi, 21
 Avrupa Birliği, xi, 3, 6, 9, 20, 21, 22, 24, 25, 81, 82, 83, 88, 91
 Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü, xii, 11
 Avrupa Ekonomik Topluluğu, xi, 21, 22
 Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, xi, 20, 21

-B-

Bangladeş, 18, 27, 36, 37, 38, 48, 49, 57, 58
 Birim Kök Testleri, 71
 Birleşmiş Milletler, 25, 34
 Block Dışsallık Wald Testi Sonuçları, 75
 Bölgesel Entegrasyonlar, 7

-D-

D-8, 2, 4, 5, v, xi, 3, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 58, 59, 60, 61, 68, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90
 Dış Ticaret, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 60, 61, 87, 92
 DTÖ, xi, 25
 Durağanlık Analizi, 71, 72
 Dünya Bankası, xii, 25, 35, 68, 84
 Dünya Ticaret Örgütü, 25

-E-

ECO, 15
 Ekonometrik Yöntem, 68
 Ekonomik Entegrasyonlar, v, 6
 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, xi, 15, 17, 81
 Ekonomik ve Parasal Birlik, 9, 10
 Endonezya, 18, 25, 27, 34, 36, 37, 38, 43, 44, 45, 54, 55, 84, 86
 Erbakan, 27, 28, 34, 37
 Eşbütünleşme analizi, 74
 Etki – Tepki Analizi, 68
 Etki-Tepki Analizi Sonuçları, 77
 EURATOM, xi, 21

-G-

G-20, 24, 25
 Granger Nedensellik Analizi, 74, 75, 85
 Granger Nedensellik Testi, 68
 GSYİH, 37
 Gümrük Birliği, v, 8, 10, 23, 24, 82, 86, 88

-H-

Hannan-Quinn Kriteri, 73

-İ-

İİT, xi, 18, 19, 20, 34, 82, 84
 İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı, xii, 11
 İran, 18, 27, 34, 39, 84, 86
 İslam İşbirliği Teşkilatı, xi, xii, 18, 19, 82
 İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi, xii, 19
 İslam Kalkınma Bankası, xi, 19

- J-**
Johansen Eşbütünleşme Analizi, 72
- K-**
Karadeniz Ekonomik İşbirliği, xii, 13, 81
KEİ, xii, 13, 14, 15, 17, 81
Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, xii
Küresel Entegrasyonlar, 7
- M-**
Malezya, 18, 27, 34, 36, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 53, 54, 84, 86
Mısır, 18, 27, 36, 37, 38, 40, 41, 52, 53
- N-**
Nijerya, 18, 27, 34, 36, 37, 38, 46, 47, 48, 56, 57, 84, 86
- O-**
OECD, xii, 11, 12, 13, 15, 25, 81
Ortak Pazar, 8, 10, 86
- P-**
Pakistan, 15, 17, 18, 27, 34, 36, 37, 38, 45, 46, 55, 56, 84, 86
Phillips – Perron, xii, 4, 68, 71, 72
- S-**
Schwarz kriteri, 73
Serbest Ticaret Bölgesi, 8, 10
Siyasi Entegrasyonlar, 6
- T-**
Tercihli Ticaret Anlaşması, 8, 10, 34, 85, 86
Trace ve Max – Eigen İstatistikleri, 74
TÜİK, xii, 13, 15, 17, 20, 23, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61
Türkiye, 4, 5, v, xii, 3, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 33, 34, 36, 37, 38, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 68, 69, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92
- U-**
Uluslararası Çalışma Teşkilatı, xi, 25
- V-**
Varyans Ayrıştırma Analizi, 75, 76, 77
Varyans Ayrıştırması, 68
Vectör Hata Düzeltme Modeli, 74
- Z-**
ZİU, xii, 33

